

הכרתי את פרופסור שבת ויזשני ביוני 1999 בקרקוב, במהלך הפסטיבל התשיעי לתרבות יהודית. אני זוכרת שבעת קונצרט הסיום הגדול ברחוב שירוקה, שעה שכולם צהלו, שרו ורקדו, רק הוא בהמון היה עצוב ובודד. "אינני יכול לשכוח את אלו שגרו כאן פעם. הם כל הזמן עמי. למותם נוכחות קבועה בהי", אמר. בשנה שלאחר מכן, שוב הגיע לפסטיבל. בזמן הרצאות ופגישות עם הקהל, סיפר על ביקורו של האפיפיור יוחנן פאולוס השני בישראל. גם אז ביקשתי להקליט אותו לתוכנית רדיו, ולאחר שיחה בת כמה שעות, הציע לי לכתוב בצוותא ספר על חייו, אם יודמן לו לבלות זמן ארוך יותר בפולין. מההקלטה בקרקוב נוצרה תוכנית רדיו תיעודית בשם "אני, שנולדתי בבוריסלב", תוכנית ששודרה בערוץ 2 של הרדיו הפולני הממלכתי, בינואר 2001. באותה עת כבר היה שבת ויזשני, מזה ימים אחדים, שגריר ישראל בפולין.

שבת ויזשני הוא מחברם של ספרים רבים בעברית, וזהו ספרו הראשון בפולנית. התחלנו להקליט את שיחותינו בפברואר 2001 וסיימנו באוקטובר. ככל שתכפנו פגישותינו, בהן דיברנו על העבר, כך גדל בשיחותינו מקומם של המציאות הפולנית העכשווית ויחסי פולנים-יהודים: טקסי הענקת תארי חסיד אומות העולם, שאלת ציורי הקיר של ברונו שולץ ומעל לכול, פרשת ידוואבנה – שהפכה בשנה האחרונה לדומיננטית בחיינו. כך נוצר רובד נוסף בסיפור חייו של הילד היהודי, ניצול שואה ששב כעבור שנים למולדתו כשגריר ישראל.

יוהנה שוידובסקה

הספר "אדמה ועננים" – בעברית: "ימי שגדיר" – הוא תופעה יוצאת דופן מכל בחינה. אינני זוכר איש מן השגרירים הישראלים שביחנו בפולין בשנים האחרונות, שהחליט להשתתף בשיחה כנה כל-כך, ואף לאפשר ששיחה כזו תצא לאור בפולין. לכל אחד ניתנות האפשרויות והזכות להתייחס לרגשותיו ולתחושותיו של שבת ויזשני, אך כשעושים זאת, יש לזכור את כל מהלך חייו ואף לשמוח שיש בקרב הניצולים אנשים בעלי מידה כזו של פתיחות, רגישות ולבביות.

וולדיסלאב ברטושנקי

0 00310003743 3
דאנאקוד 31-3743
מחיר מומלץ 74 ש"ח

הוצאת ההוריון הישראלית

הצור על העטיפה: נילי אפשטיין

ימי שגדיר

יוהנה שוידובסקה משוחח
עם שבת ויזשני

הוצאת הקירוב המאוחד

ימי שגדיר

יוהנה שווידובסקה משוחחת עם

שבה וייס

מפולנית: שושנה רונן ומיכאל סובלמן

הוצאת הקיבוץ המאוחד

עורכת: דורית פרידמן

סיפור מהלב....

נולדתי וגדלתי, עד למלחמת העולם השנייה, בוורשה, עיר שבה היה כל תושב שלישי יהודי. היו בפולין כמה ערים גדולות, בעלות פרופורציה אתנית או דתית דומה, על כל ההשלכות החברתיות והפסיכולוגיות העולות מכך. היו גם מאות ערים ועיירות, שבהן אחוז היהודים היה, לעתים, אף גבוה מחמישים אחוזים. זו הייתה המציאות בפולין, מדינה ששכנה, באותה תקופה, בין הנהרות ורטה ופריפיץ', וכך אני, וכמוני עוד כמה מיליוני פולנים, זוכרים אותה. גם יהודים פולנים מבוגרים, שעברו את השואה וכיום מפוזרים בעולם כולו – במדינת ישראל, ביבשות שונות, בארצות רבות באירופה ולא דווקא באירופה – זוכרים כך את פולין. המכנה המשותף לזיכרונותיהם של אותם אנשים הוא היחס לנופים, למציאות, לשגרת היום-יום של הארץ שבה עברו עליהם ילדותם ונעוריהם.

שבח וייס היה ילד יהודי בפולין. הוא נולד וגדל בבוריסלב, עיר שחיו בה פולנים, אוקראינים ויהודים. וייס, שנולד ב־1935, והוא צעיר ממני ב־13 שנה, נצר בזיכרוננו את נופי ארצנו המשותפת, את סביבתו הקרובה, את מציאות היום-יום ותמונות, פרי דמיונו של ילד. מצבי שונה מעט. בשל הברדל הגילים בינינו, לזיכרונות קונקרטיים נוספים גם גורמי התודעה ההיסטורית, הפוליטית והחברתית, וכן, הידע שנרכש עוד לפני פרוץ המלחמה.

שבח וייס עזב את פולין כילד. הוא ניצל הודות לאנשים הגונים ואצילי נפש, שלא חששו מהסכנות האורבות להם. הם פעלו מתוך רגשות, שאחרים מכנים "אהבת הזולת" ואחרים – "הגינות". התופעה היוצאת דופן היא ששבח וייס – אזרח מדינת ישראל, חייל צה"ל, פעיל חברתי ופוליטי, חבר-כנסת, יושב-ראש הכנסת, פרופ' באוניברסיטה – הוא הדעף, מבחירתו ומרצונו, ראש הנציגות הדיפלומטית של מדינת ישראל בפולין.

לשון סיפורו, כמו מהות זיכרונותיו הנמסרים לנו כאן, עשרות שנים לאחר שעזב את האדמה הזו, מאוד לא דיפלומטיות. אין אלה הרהורים של פרופסור, אף לא של פוליטיקאי או של דאקטעמט. אלה הם הרהוריו של אדם רגיש, אוהב אדם ועולם, פטריוט נלהב של ארצו.

שבח וייס עבר בישראל תקופות ואירועים קשים דוגמת מלחמת השחרור,

* ודיסלב ברטושבסקי, יליד 1922, הוא סופר, היסטוריון ומדינאי – שר החוץ של פולין בשנת 1995 ובשנים 1999-2000. חסיד אומות העולם ואזרח כבוד של מדינת ישראל. היה בין מייסדי ז'גוטה – הוועד לסיוע ליהודים – ארגון שנסד בפולין הכבושה בדצמבר 1942.

©

by Hakibbutz Hameuchad

Publishing House Ltd. 2003

כל הזכויות שמורות להוצאת הקיבוץ המאוחד
נדפס בישראל, דפוס "חדקל" בע"מ

מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים ועוד ניסיונות לא קלים, חלקם אף טראגיים. עם זאת, הקשר הרגשי של המתבר לארץ בחירתו, ארץ חלומותיהם של אבות אבותיו, הוא ברור וחזק. מקרה נדיר הוא, שקשר חם וחזק למולדת לא גורם לרתיעה או עוינות כלפי אחרים. דוגמה נדירה עוד יותר היא דיונו הכן והאמיתי בתכונות טובות ורעות של פולנים ויהודים ובדו־קיום ביניהם. דברים אלה מכיר שבת וייס מסיפורים של אחרים ומניסיונותיו המאוחרים, יותר משהוא מכירם מחוויות ילדותו, שעברו עליו כתנאים מאוד קיצוניים.

סיפור חייו, סיפוריו על אנשים שניקרו בדרכו, על המדינה שבה הוא חי כיום ועל פולין, מולדתו בעבר, ירתקו את הקורא, יעוררו בו לעתים רצון להתווכח עמו ואפשר גם שיקוממו אותו. עם זאת, מדובר כאן בסיפור של אדם הגון וישר, שהיה יכול להיות אחד מאתנו, הפולנים. הוא עצמו מבהיר כי אילולא מלחמת העולם השנייה והטרגדיה של השואה, אילולא סבלותיהם של מיליוני אנשים, יהודים ופולנים, אפשר שהיה חי היום בינינו, כאזרח פולני, אם לא במקום שבו נולד, כי אז בשטחיה המערביים של פולין... ומי יודע? אולי, מאוחר יותר, היה עולה לישראל או מהגר למדינה אחרת.

אינני רואה בוויס כל זרות. אינני מרגיש ריחוק כלשהו, תרבותי או פוליטי, מאדם זה, למרות שהוא חי שנים רבות בארץ אחרת, בסביבה חברתית, תרבותית ומדעית שונה. הספר "עננים ואדמה" * הוא תופעה יוצאת דופן במהותה. אינני זוכר מקרה שבו מישו מהשגרירים הזרים המכהנים בפולין העז לשוחח שיחה כה כנה וניאווה לפרסמה בפולין. אינני חושב שספר זה זקוק לפרשנות נוספת או להערות. כל אחד יוכל להתייחס לרגשותיו ולהערכותיו של שבת וייס. שעה שיעשה זאת, ראוי שיחשוב על חייו ואף ישמח על כי בין הניצולים מצויים גם אנשים העשויים לגלות רגישות, פתיחות ולבביות.

הספר נכתב בהשראת שיחות שנוהלו ברדיו 2 - רדיו תרבות בפולין - עם העיתונאית יוהנה שוידובסקה.

* זהו שם הספר "ימי שגריר" במקור הפולני.

כה רחוק...

אמא גניה בחנות שלנו

אמי עם חברותיה

בוריסלב, שנות ה-30

האם אתה זוכר שלג מילדותך?
כן, אני זוכר שלג ומשחקים בכדורי שלג, זוכר שסבי היה מסיע אותי במזחלת.
לאחר מכן, בישראל, התגעגעתי לאורך שנים לריח האוויר ההוא, לחורפי הכפור
ולימות הקיץ החמים, לעצים וליערות.
בינואר 1985, כשהגעתי שוב לפולין, לאחר ארבעים שנה, ויצאתי בערב לטיול
בוורשה, חזר אלי לפתע אקלים ילדותי - בחוץ היה לילה שקט וירך שלג.
האוויר היה קר מאוד, עולם אחר.
בשנים הראשונות בישראל סבלתי מהשמש הקופחת, עורי היה שורף והתמלא
נמשים. לא היה מקום להסתתר מפני השמש, גשם ירד לעתים רחוקות ועלו בי
געגועים לעצים נותני צל. אחר-כך התרגלתי והתחלתי לאהוב את הנוף החדש
של ארצי החדשה. אבל תמיד נותר בי געגוע לעצי בוריסלב וסביבתה, הגם
שאותם יערות יפים, באזור טרוסקביץ, מלאים בקברי יהודים שנרצחו בשואה.
העצים זוכרים. הם שמעו את זעקות היהודים והיו עדים למותם.

מה אתה זוכר מבוריסלב?
הבול. רחובות ובתים, גם את ביתנו, בית קטן בן ארבעה חדרים, עשוי עץ,
שעמד בשכונת דולנה וולנקה. היינו חמישה: אמי גניה, אבי מאיר וולף, אחי
אהרון, אחותי מילה ואני. אומנם הייתי הצעיר מכולם, אבל יש דברים שאני
זוכר. אני זוכר היכן ניצבו הכיסאות, זוכר את צבעם, את מראה המזנון, את

כוננית הספרים ואת הספרים שהחזיק בה אבי. היו שם אנציקלופדיות עם ציורים מרתקים ומפות. הייתי סקרן תמיד, כמו אבי, לדעת היכן נמצאת מדינה זו או אחרת, ואיך נראה העולם.

זכורות לי צנצנות הריבה שהכינה אמי, ועד היום שמורים בלבי הצבעים וריחם, שעה שסיידו חדר. גם סחורות בחנותו של אבי אני זוכר. זו הייתה חנות מסודרת מאוד. בערבים, לאחר הסגירה, סודרו המדפים ונוקו היטב, כמו בבית מרקחת. היו שם סוכריות בצנצנות ולידן, טבליות שוקולד וגבינות, ועיתונים על המדפים. לכל פריט הוקצה מקום, וכשלא היו לקוחות בחנות, היה אבי יוצא עם המטאטא, לנקות לפני פתח החנות. והגדר הצבועה...

בבוריסלב היו בתי עץ ורחובות לא סלולים. רק הרחוב הראשי, רחוב פנסקה, היה מרוצף. גרנו בשכונת דולנה וולנקה, מחוץ לבוריסלב, ליד פרשת הדרכים לדרוהוביץ ולטרוסקביץ, על גדות נהר. שלושה בתים עמדו שם: של סבתי מינצ'ה וסבי איציק, של סבי האחר, הירש, ושלנו, החנות הייתה צמודה לביתנו.

סבא הירש
וסבתא שיבה, 1934

זכורים לי ריחו של הבית וריח המרקם שבישלה אמי: מרק שעועית, מרק עוף וגם בורשט וכיסנים. אני זוכר את אור המנורות שדלקו בבית – בן כמה הייתי אז? בן ארבע, חמש? – ואת לילות השבת, את הנרות והשולחן, והגפילטע פיש, וסביב השולחן – סבתי מינצ'ה, אבי, אמי, אחי ואחותי. הסבים היו הולכים לבית הכנסת ולעתים היו לוקחים אותי אתם. אהבתי להסתובב שם, להביט על התקרה – הציורים היו יפים כל-כך, עד היום צפים ועולים הצבעים לנגד עיני. היה רבי שבא ללמד את אחותי ואת אחי עברית, ובמשך זמן מה – קצר, למולי – הופיע גם מורה למוסיקה. חיינו בטוב ולא חסר לנו דבר. גם שכנים טובים היו לנו, ביניהם הגברת פוטנז'נה, שחצר ביתה גבלה בשלנו.

לפני המלחמה היו לאבי ולאמי בבוריסלב חברים קרובים עוד מימי בית הספר. בתצלום הזה אמי עם חברותיה, באחד מרחובות העיר.

לכל ניצול יש ביוגרפיה של נסים. גם אני ניצלתי בנס. כלום אפשר וצריך להאמין בשל כך באלוהים? איני יודע. אינני אתאיסט, אך יש לי תחושות אמביוולנטיות בעניין זה, ואני מחפש תשובות בלי הרף. לאלוהים עצמו יש לי שאלות לא פשוטות, ממין – מדוע כל זה קרה לנו?

התחנה הראשונה שלנו, לאחר שברחנו מהגטו, הייתה ביתה הקטן של הגברת אנה גורל. היא הייתה פולנייה, חברה של אמי עוד מבית הספר, כמו שכנתנו, הגברת פוטנז'נה, שאצלה הסתתרנו במהלך הפוגרום הראשון, ביולי 1941. בליל הפוגרום הראשון התחבאנו מתחת למיטה. אני, כזכור, הייתי הקטן מכולם, בן שש. גברת פוטנז'נה הביאה לי כוס חלב חם בעודי מסתתר. היא הייתה אישה טובה וידעה שאני פוחד. עד היום זכורים לי טעם החלב וידיה המלטפות. עד סוף המלחמה המשיכה לעזור לנו.

גברת גורל, קתולית אדוקה, הסתירה אותנו בחדר תפילה קטן, ("קפליצה" Kaplica). ישבתי שם עם אמי ואחותי, אבי ואחי הסתתרו במקום אחר. במשך לילה וחצי היום שאחרי, מצאנו מקלט בצל זרועותיו של הצלוב. משפחת גורל עזבה את בוריסלב עוד לפנינו, בשנת 1945, והקשר נותק. והנה, לפני שנה אני מקבל מכתב מנכדם, יאן גורל, בזו הלשון:

אדון וייס הנכבד!

שמי יאן גורל והנני בנו של מיכאל גורל מבוריסלב. לאחר מלחמת העולם השנייה אולצו הורי לעזוב את ביתם.

לעתים קרובות סיפר לי אבי על ביתו שהשאיר בבוריסלב. לא אחת נזכר בסיפוריו בילד יהודי קטן ששמו וייס.

במהלך ביקורי בפולין, סיפרת על משפחה פולנית בבוריסלב, שעזרה לך להינצל. אני תוהה האם אתה הוא הילד מסיפורו של אבי. יהיה לי נעים מאוד אם תשיב למכתבי. הייתי רוצה להכיר אותך באופן אישי.

אשתי ובני בילו בסנטוריום בקריניצה בחודש יולי. הם פגשו שם את משפחת דוב המתגוררת בחולון. אשתי דיברה אתם עליך. הם הבטיחו לעזור לנו למצוא אותך. על כן אני שולח את מכתבי אליך לכתובתם. אם אקבל ממך תשובה, אכתוב יתור. אני מוסר לך דרישת שלום חמה ואיחולי כל טוב לך ולמשפחתך.

יאן גורל

ואכן, מצאנו זה את זה וב־2001 זכתה משפחת גורל בתואר "חסידי אומות העולם".

ורשה, 21 באפריל 2001. אולם האודיטוריום באוניברסיטת ורשה היה מלא מפה לפה בנינוער ישראלים ופולנים, לכבוד הטקס של הענקת תואר 'חסידי אומות העולם' לאנה ולמיכאל גורל. התעודה נמסרה לנכדם, יאן גורל.

נאומו של שבה וייס:

המפגשים של נוער ישראלי ופולני בוורשה חשובים מאוד. עמנו חי על אדמת פולין למעלה מתשע־מאות שנה. זהו רבע מההיסטוריה שלנו. כאן, על אדמת פולין, היו לפני הכיבוש הנאצי שלושה וחצי מיליון יהודים. כמעט כולם נרצחו. למרות זאת הייתה לנו היסטוריה משותפת, תרבות משותפת, חיים משותפים וגם סבל משותף. גם בקרב פולנים הייתה אנטישמיות, אך זו הייתה נפוצה באירופה כולה. ב"יד ושם" יש רשימה של חסידי אומות העולם, שבה שמות של 18 אלף איש, ביניהם, למעלה מששת־אלפים פולנים.

זוהי הקבוצה הגדולה ביותר בקרב חסידי אומות העולם. בשום ארץ אחרת הם לא היו כל כך רבים.

לעולם לא נשכח את הטרagedיה שעברה עלינו כאן ולא את עברנו, אולם בדיכסם שלכם, הצעירים, מופקד העתיד. המפגשים המשותפים הללו הם בנייה משותפת של גשרים, מאבק משותף בחוסר סובלנות, בסטריאוטיפים ובאנטישמיות.

האומץ של חסידי אומות העולם הוא הדרגה הגבוהה ביותר של גבורה בתולדות האנושות. נולדתי בבוריסלב ושכנינו הצילו אותנו, אותי, את אמי, אבי, אחותי, אחי, בן דודי ואת שכני - אכן, היו לנו כל מיני שכנים. שכנים, המילה הזו כל כך חשובה היום בפולין. אותנו הצילו שכנינו, הייתה זו משפחת גורל, אנה ומיכאל גורל - הסבא והסבתא של יאן גורל שנמצא כעת עמנו. לפני המלחמה משפחותינו היו מיוחדות. נסענו ביחד

אנה ומיכאל גורל

תעודת חסיד אומות העולם למיכאל ואנה גורל

לפיקניקים, לאותם היערות היפים בסביבות בוריסלב וטרוסקביץ... שם, במקום שמצויים בו היום קבריהם של ששת אלפים יהודים שנרצחו בתקופת הכיבוש, ביניהם, קברו של סבי איציק וקברו של סבי הירש.

במהלך הפוגרום השלישי הסתירה אותנו משפחת גורל באורווה, ומאוחר יותר, באסם, תחת חציר. אנשי הגסטאפו הגיעו והיו להם רובים עס כידונים והם חיפשו אותנו בכידונים תחת ערמת החציר. אילו היו הכידונים ארוכים יותר היו רוצחים אותנו. לאחר מכן, במשך יום, לילה ועוד חצי יום הסתירה אותנו גברת גורל בבית תפילה קטן. שכבתי על בדכי אמי וראיתי לטאות חומקות מבית תפילה זעיר זה החוצה. חשבתי לעצמי, אילו אלוהים היה בורא אותי לטאה, גם אני הייתי חופשי. מה שעשתה משפחת גורל באותו בית תפילה קטן, לא עשה האפיפיור פיוס ה'12 בסן פטרוס ברומא.

אלו הם אחיותי ואחי. את העובדה שאני חי ואני כאן, ושאני שגריר ישראל בפולין, אני חב לסבו ולסבתו. היה להם האומץ להצילנו.

דברים שנשא יאן גורל:

הורי סיפרו על בוריסלב, על החיים לפני המלחמה ובזמן המלחמה. נולדתי בפולין לאחר המלחמה. הורי לא התפארו מעולם שסבי וסבתי עשו מעשה יוצא דופן בתקופת המלחמה.

עלפי אמונתם, היה זה מובן מאליו שיש להסתיר משפחות יהודיות ולעזור להן, חובה אנושית. לכן הם לא התפארו, ורק לעתים סיפרו על כך במפגשים משפחתיים, ולנו יש משפחה ענפה.

לאמיתו של דבר, המדליה 'חסיד אומות העולם' לא מגיעה לי, אלא לסבי ולסבתי או לכל ילדיהם ונכדיהם, ואני מקבל אותה בשמם. אני סבור שגם אני הייתי מתנהג כמוהם. לא היה בזה שום דבר יוצא דופן, רק חיים אנושיים רגילים. כך חונכתי.

בפולין היו, אמנם, יותר חסידי אומות עולם, משהיו בשאר הארצות, אלא שגם כאן הם היו מעטים מכדי להציל את כולם. איזה אומץ לב היה דרוש, כדי להילחם בברבריות הנוראה של הפשיזם!

על הסתרת יהודים היה מוטל גזר-דין מוות, לכן הייתה גבורתם גדולה שבעתיים. אילו הייתה האווירה שונה, אילו לכנסייה היה האומץ המוסרי להתנגד לרצח יהודים, אילו בתקופת המלחמה ישב בוותיקן אפיפיור כמו יוחנן פאולוס השני, כי אז ודאי היה הכול אחרת, ועוד רבים-רבים היו ניצלים מן התופת.

אני זוכר את דברי האפיפיור יוחנן פאולוס השני ב"יד ושם", "זוכר את פניו, את עיניו. במשך מספר דקות החזיק את ידי בידו. משנודע לו כי נולדתי בבוריסלב, אמר: "זה לא כל-כך רחוק מוודוביצה, אולי מאתים ק"מ, אולי מאתיים

ושישים...". השבתי לו "אינני יודע, אבל האב הקדוש צודק מן הסתם, הרי אפיפיור לעולם אינו טועה!" ובעוד ידי בתוך ידו התרחש שם דבר-מה אמיתי ומשותף, שנחרת בלבי. הוא, אכן, אדם יקר והומניסט גדול. אני גם בטוח שבעומק לבו, כאדם וכנוצרי, הוא מתבייש.

שבח וייס והאפיפיור

באנציקלופדיה של אורגלברנד מ-1860, מצאתי את הערך 'בוריסלב': 'בוריסלב - כפר בגליציה במחוז סמבור, נפת דרוהוביץ, כנסייה לטינית ודואר בדרוהוביץ, כנסייה יוונית במקום. 646 תושבים, 1428 מרגות (מידת שטח פולנית, מורגה 1

= 5600 מ"ר), במקום בתי זיקוק של נפט לתאורה, המסוגלים להפיק 4500 צטנרים (צטנר = 100 ק"ג) בשנה. במשך חמישים שנה גדל מספר התושבים ל-50 אלף, גם תעשיית הנפט התפתחה. כל החיים בבוריסלב סבבו סביב הנפט. לחנות של אבי היו מגיעים פועלים שריח נפט נרף מהם. עד היום אני אוהב את הריח הזה.

פועלים שואבי
נפט בסוף
המאה ה-19

בשנת 1892 הפיקו בבוריסלב 4.5% מתפוקת הנפט העולמית. לא הרחק מאתנו שכנה טרוסקביץ, והיה בה בית הבראה מפואר. המרחק מביתנו לטרוסקביץ היה ארבעה ק"מ. משפחת גורל גרה במרחק של ק"מ אחד מאתנו ושלוש ק"מ מטרוסקביץ.

בבוריסלב, מקום הולדתו, שקקו חיים רב תרבותיים עשירים. פולנים, אוקראינים, יהודים, גרמנים וצוענים, כולם חיו יחדיו. אמנם, יותר משהייתה

ביניהם אינטגרציה מלאה, הייתה זו קונפדרציה אתנית, פלורליזם ששימשו בו, בערכוביה, אינטגרציה ועוינות. לעתים הייתה העוינות קשה יותר, לעתים גברה האינטגרציה.

כך היה גם עם היידיש. היידיש הייתה שפה בינלאומית, כשם שהאספרנטו נועדה להיות. אגב, פרופסור זמנהוף, ממציא האספרנטו, היה יהודי. העובדה שיהודי הוא שפנה להמציא שפה בינלאומית היא בעלת משמעות. אנו, היהודים, חיינו במשך 2000 שנה בגלות. גם כיום מתגוררים רבים מאתנו בארצות שונות. מאז ומעולם רצינו לחיות בדו-קיום עם תרבויות אחרות, ליצור חיים משותפים ולבנות עולם טוב יותר, ואף להמציא שפה משותפת...

אשר לידיש, זוהי שפה מופלאה ומרתקת, המשלבת בתוכה מרכיבים מלשונות אחרות.

הורי דיברו ביניהם ואתנו, בדרך כלל, יידיש או פולנית. בבית הייתה עוזרת אוקראינית, שעמה דיברנו אוקראינית ולפעמים, מעט יידיש. היא הייתה כבת משפחה. אהבתי אותה מאוד. היא בישלה עבורנו מאכלים אוקראיניים, יהודיים ופולניים, שריחותיהם עולים כאפי בכל פעם שאני מגיע לפולין.

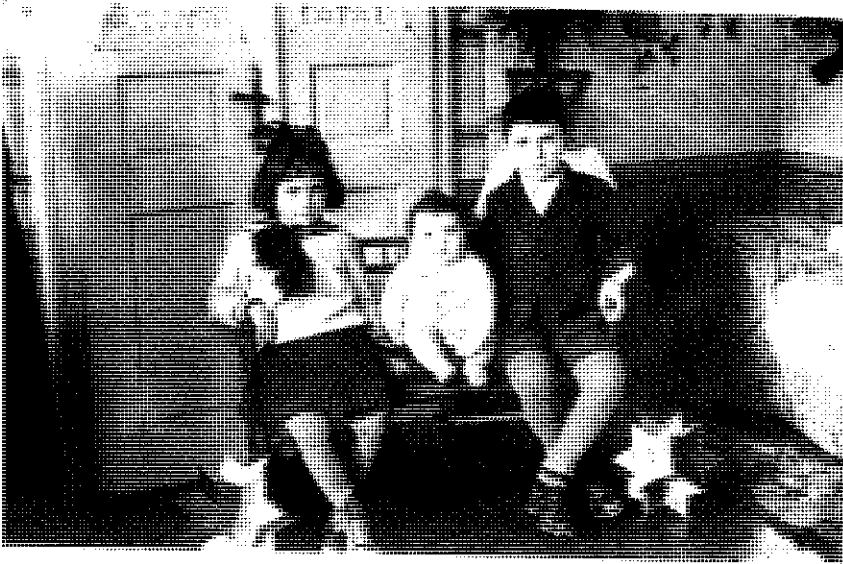
פילסודסקי אמר שפולין היא כמו בייגלה. טובה ביותר בקצוות, ודווקא שם הייתה התערובת האתנית הזו... אזורי הספר בפולין פוריים, לרוב, מבחינה תרבותית.

ליד החצר של סבתא מינצ'יה, 1938

בזרועות אבא מאיר, 1938

עם אחותי מילה ואחי אהרון (לונק). אני בן 6 חודשים, 1935

אבא עם מילה ואהרון (לונק)

הורי, אחי אהרון ואחותי מילה

מעניינים במיוחד מפגשי התרבויות. לא פעם, דווקא האנטישמים מחפשים ביצירות הספרות הפולניות המובחרות, כמו בשירת אדם מיצקביץ', סממנים יהודיים. מסתבר שאפילו הם זקוקים ליהודים, ולו רק כדי לשנוא אותם.

מפגש מרתק נוסף – שלא היה כמוהו בעולם כולו – התרחש על אדמת פולין, בין הקתוליות ליהדות. הקתולים הפולנים היו הכוח המוביל של הקתוליות בעולם כולו – חיל החלוץ של הנצרות. ולצדם חיו, במשך מאות שנים, יהודים. מאז המפגש הטראגי בין היהודים לבין ישו בארץ ישראל, לפני אלפיים שנה, ועד להרס הטראומטי שהתחולל על אדמת פולין, נמשכו כל העת יחסי משיכה-רחייה אלה, במפגש יומיומי.

עתה, לאחר המלחמה, אין כמעט אוקראינים על אדמת פולין, משום שהאזורים המזרחיים הם חלק מאוקראינה; אין כמעט גרמנים, כי הללו גורשו משלזיה, כשפולין קיבלה את האזור; ואת היהודים רצחו הגרמנים. אלה שניצלו עזבו, הנותרים גורשו ב-1968. פולין של היום היא מדינה מונוליטית.

התרבות המונוליטית, חלומם של האנדרקים לפני המלחמה.

אבל לאמיתו של דבר, התרבות כאן אינה מונוליטית, משום שכל מה שיצר אותה ונטמע בה עורנו חבוי בתוכה. כשאני מתבונן בפולין כיום, אני חוזר במחשבותי,

יוליה לסטובה (שציפניוק)

על גב התמונה כתוב: למוכרת מהמכרים של משפחת וייס, יוליה ורומן שציפניוק, בוריסלב, 18 בינואר 1964. בזמן הכיבוש הגרמני הם הצילו את חייו.

לעתים קרובות, אל אותן שנים בבוריסלב, טרם מלחמה, ותמיד, בעקבות הזיכרונות הטובים באים גם הזיכרונות הנוראים.

סיפרת בראיונות ששלוש משפחות הצילו אתכם. שתי פולנית ואוקראינית אחת. מי הייתה האוקראינית?

זו הייתה יוליה לסטובה, שכנתנו. תמיד הייתה אתנו, חשבה על הכול, דאגה לכול. כמעט שלוש שנים שמרה עלינו.

במהלך הפוגרום הראשון, הסתתרנו אצלה במשך 3-4 לילות. לאחר מכן היינו אצל גב' גורל זמן מועט אצל גב' פוטנוזה. לבסוף עברנו למחבוא חדש שהכין אבי. היה זה חלל ברוחב של כ-60 ס"מ, בין הקיר של חנותנו, מאחורי הארונות, לבין הקיר של המחסן, שתקרתו גבוהה מאוד. שם הסתתרנו. היינו תשעה: הורי, אחותי, אחי, אני, אחות אמי עם בעלה ובנה ושכנו בכמן. דודי לא היה מסוגל לשבת במחבוא הזה ולאחר חודשיים יצא באישון לילה, והשאיר מאחוריו את אשתו ובנו. אולי קיווה למצוא מקום מסתור אחר, אולי לא רצה להיות יותר, אינני יודע. הגרמנים הרגו אותו.

אין חייתם במחבוא כזה? זה נדאה בלתי אפשרי, תשעה אנשים במבנה כה צד. אבי הכין הכול היטב. בראש ובראשונה – דרגשים, זה מעל זה, עד לתקרה. למעשה, שכנו שם ימים ולילות ברציפות. לא היה מקום לתנועה. מגברו

הבית שלנו בבוריסלב

נכדתי שירה, 2000

איך חייתם שם?

במרתף הזה יכולנו אפילו לבשל. אבי הכין פרימוס קטן ופעם ביום בישלנו מרק מתפוח אדמה בודד. היו לנו מים, כי הם טפטפו לאורך הקיר. אספנו אותם בסמרטוט, סחטנו אותו, הרתחנו ושתינו. אכלנו מצלחת אחת. תחילה הילדים, אחר-כך המבוגרים ולבסוף, תמיד אחרונה, אמי האהובה. גברת לסטובה עבדה בחנות. היא הייתה מוסרת לטאדק תלושים ללחם שהיה קונה עבורנו. את הלחם השליך דרך הצוהר, עטוף לפעמים בגזיר עיתון. כך יכולנו לדעת מה קורה בעולם. לאחר מות אמי מצאתי מסמך מדהים מאותן שנים – מכתב של אבי לגברו לסטובה. אני זוכר שאבי נתן לה פתקאות כאלה לעתים קרובות, אך לא ידעת שאחת מהן שרדה. ראי, המכתב מחולק לארבעה חלקים, קטע אחד בלתי קריז לחלוטין. אנא, קראי לי מה כתב אבי.

גברת לסטובה היקרה!

עלי להתוודות, כשאני כותב לגברתי עצוב לי מאוד. כל יום פתקאות והן כה דומו זו לזו. אני יודע שהן משעממות את גברתי, אבל מה לעשות? אילו היינו מקבלי אספקה – והרי גברתי היקרה יודעת את צרכינו – כי אז במשך שבועות רבים י הייתי פונה אליה. הצרכים החשובים לנו הם: 10-12 כיכרות לחם, 40 ק"ג תפו

לסטובה ביקשנו שתגור בביתנו. כך יכלה להכין לנו אוכל, שאותו הגישה לנו דרך אשנב סמוי, ארון כביכול, ששימש גם כניסה למחבואנו. כעבור שנים רבות, כשביקרתי בבית אנה פראנק, הסתבר לי שגם אביה העלה רעיון דומה בדבר קיר כפול. אלא שאנה פראנק ומשפחתה לא שרדו. בהם בגדו. הגברת לסטובה דאגה לנו ללחם, לפעמים גם הביאה מרק, תה ותפוחי אדמה. קשה מכול הייתה בעיית פינוי הצרכים. היה לנו דלי, וטאדק פוטנוג'ה, בנה של שכנתנו, בחור צעיר, הוציא את הדלי הזה כל שלושה ימים ורוקן אותו בנהר. היה זה מעשה של הקרבה. הוא נאלץ לעשות זאת לפנות בוקר, שאיש לא יראה, פן יוודע הדבר לגרמנים.

כמה זמן הייתם בקיר הכפול הזה?

במשך 7-8 חודשים. הגרמנים חיפשו יהודים בסביבה ללא הרף, הגירושים אל מוקדי הרצח נמשכו. נוסף על כך, בנה של גברת לסטובה היה לזעזעם אוקראיני ושירת את הגרמנים. הוא לא ידע עלינו דבר, אבל היה מסוכן להמשיך ולהתחבא בבית שבו הוא גר. לכן, באחד הלילות עברנו לבית שכן, למרתף. סבי איציק בנה את הבית הזה, ששימש כגן ילדים לפני המלחמה. במרתף היו שלושה חדרים. האחד – חדר כביסה, השני – מחסן והשלישי, המרוחק ביותר, היה בלתי נראה. הפשפש הקטן בכניסה אליו, הוסתר בגיגית ענקית. איש מלבד גברת לסטובה, גברת פוטנוג'ה ובנה טאדק לא ידע שאנחנו שם. דרך צוהר המרתף ראיתי בפעם האחרונה את בלה.

מי הייתה בלה?

כשהייתי בן חמש הלכתי לגן הזה, שמעל למרתפים. היו שם ילדים פולנים, יהודים ואוקראינים. בגן הייתה לי חברה יפהפייה. היו לה צמות שתורות, עיניים חומות גדולות, וכשהייתה מחייכת, הופיעו על לחייה גומות חן מקסימות. היא גרה לא הרחק מאתנו. זו הייתה אהבתי הראשונה. אהבתי מאוד ללכת לגן ולשחק עם בלה, וגם היא חיבבה אותי. עם הכיבוש הנאצי הכול השתנה. גן הילדים עמד על אם הדרך שהובילה אל חיער. בדרך זו הובילו אנשי הגסטאפו את היהודים במשאיות לטרוסקבייץ, להוצאות להורג. יום אחד, במשאית שלישית או רביעית שחלפה על פני בדרך, ראיתי את בלה. לקרוא לה לא יכולתי. כעבור עשרים או שלושים דקות שמעתי יריות...

בזמן הכיבוש הנאצי המשיך גן הילדים לפעול, אך ילדים יהודים כבר לא היו בו, רק פולנים ואוקראינים. מעל לראשינו הם היו משחקים, רוקדים ושרים. כל יום, במשך 21 חודשים, שמעתי את קולות צהלתם, וכל לילה, חלמתי על בלה. כשבתי יפעת הייתה קטנה, בלה חזרה אלי, מפני שיפעת הפכה להיות בלה שלי. עכשיו, נכדתי שירה היא בלה. את זכרון עיניה של בלה הנוסעת אל מותה, אשא עמי עד יומי האחרון.

אדמה ר' 4 ליטר בנוזין...
זה הספיק לנו לחודשיים-שלושה, היינו שם שמונה איש.

כאן הקטע לא קריא, הכתב מטושטש לגמרי, אבל בכל זאת רואים מילים בודדות... "פריטים"... "הצטרך"... וכ"ו.

זה דחוף. 10-12 כיכרות לחם, 40 ק"ג תפוחי אדמה לשבוע. כמו כן, אני מודיע שהלחם יספיק לנו עד יום שני, והדלק עד ל-20 בחודש. אני מאוד מבקש לשלוח לנו עוד היום מעט חומץ, תפוחי-אדמה וסגריות! ניסיתי להפסיק, אך קשה לי מאוד. אני מסיים ושוב אני מבקש מגברתי לצייד אותנו כך, שגם לה וגם לנו יהיה טוב. על כל זה יגמול לה האלוהים, וישמור על גברתי בפני כל צרה (התפוצצות גז במטבח!) אחרי המלחמה, אם נשרוד, אגמול לה שבעתיים.

דרישת שלום ונשיקות לגברתי, לאדון רומן ולילדים...

ועוד כאן בפינה כתוב "לשרוף!" את המכתב הזה גברת לסוטובה מסרה לאמך אחרי המלחמה. לא ייאמן כיצד שרד לאורך כל-כך הרכה קילומטרים ובמשך כל-כך הרבה שנים, הרחק מבוריסלב.

את המסמך הזה מסרתי למוזיאון "יד ושם". לאחר שנים רבות, כשחזרתי למרתף, מצאתי בו עיפרון ישן. אולי בעיפרון הזה כתב אבי את המכתב?

במרתף, 1999

המכתב של אבי

במשך היום, כנהוג בגן-ילדים, שיחקו הילדים והקימו רעש, כך שיכולנו לדבר בינינו בשקט. דרך צוהר זעיר - סדק, ליתר דיוק - נכנס מעט אור, ויכולנו לקרוא ספרים. מאז ומעולם קרא אבי הרבה. כשעברנו לגטו, ומאוחר יותר למחבואים נוספים, היו ספרים חלק בלתי נפרד ממטלטלינו. היו שם, בין השאר, אנציקלופדיות ישנות, אטלס וכמה רומנים. נדמה לי שקראתי לפחות עשר פעמים את "הרוזן ממונטה קריסטו". אבי נהג לספר לנו הרבה, הוא היה בעל ידע עצום והוא ניסה להעבירו לי ולבן דודי. הקשבנו לו ברצון. שנים רבות אחר-כך עוד נעזרתי במה ששמעתי ממנו באותו מרתף.

הלילות היו גרועים מכול. היה קר ורטוב. באותה תקופה חלה אבי במחלת השתפת והחל ולנחור ולהשתעל. כולנו עמדנו על המשמר בתורנות, כל לילה, להעירו בטרם יתחיל לנחור או להשתעל, כדי שאיש לא ישמע. כל רעש, ולו הקטן ביותר, היה עלול להביא עלינו את מותנו.

לילה נורא אחד, מישהו מתושבי בוריסלב – שכן, ככל הנראה – הופיע בפתח המרתף וניסה לסחוט מאתנו כסף. לא הכרנו אותו, ראשו ופניו היו מכוסים

מריה פוטנז'נה

[illegible]

המשך המכתב

בגרב. אבי רק שמע את קולו, היה זה איש צעיר. הוא איים שיהרוג אותנו אם לא נשלם. אבי אחז בסכין, היחידי שהיה ברשותנו, והזהיר אותו שאם לא יסתלק, הוא יהרוג אותו. האיש הסתלק. אולי נבהל, אינני יודע. עד סוף חייו היה אבי שב וגזכר באירוע הזה.

משפחת פוטנו'ה הביאה לנו את המזון, גברת לסוטובה הייתה צריכה להיזהר, מפני שבנה היה עלול לחשוד. לאחר המלחמה, כשהגיעו הרוסים, הסתתר הבן באותו מרתף שממנו יצאנו. התחלפו היוצרות. כעת אני הבאתי לו אוכל. הייתי ילד יהודי קטן, איש לא חשד בי. שנאתי אותו, לדידי הוא היה רוצח שיש להענישו, ועם זאת, ידעתי שאיני יכול להסגירו. הוא בנה של אישה שהצילה את חיי ואת חיי משפחתי.

כשיצאנו מן המרתף, נודע למר בכמן שהסתתר עמנו, כי אשתו ושתי בנותיו נרצחו. הוא גר לא הרחק מאתנו, ואמי בישלה לו אוכל שהייתי מביא לו במסטינג. יום אחד מצאתי אותו תלוי. הוא אמנם שרד את המלחמה אבל לא יכול היה להתמודד עם האסון של מות רעייתו ובנותיו.

רבים מן השורדים מתים בגיל מוקדם יחסית, הם חולניים ומעולם לא שבו לאיתנם, לא פיזית, לא נפשית. יש כאלה שהם, לכאורה, פעילים, מתפקדים היטב ומפגינים שמחת חיים, אבל כלילות אין הם מסוגלים להירדם, וכשהם נרדמים לבסוף, העבר רודף אותם בכל חלום וחלום.

ניתן לסכם זאת בקצרה במילים: "הוא הסתתר במשך שלוש שנים", אבל שמונה חודשים בקיר כפול ו-21 חודשים באותו מרתף, הם ימים ולילות רבים. ביולי 1941, בשתחל הכיבוש הנאצי, היית בן שש. באוגוסט 1944 היית בן תשע. שלוש שנים אלו היוו שליש מהחיים! שאלת את הוריי מדוע היית מוכרח להיות שם? כשהיינו בגטו ובקיר הכפול עוד שאלתי. לילה אחד התחשק לי לאכול משהו מתוק. אמרתי לאמי שאם היא לא תיתן לי סוכרייה אני אצעק. אבי אמר לי בשקט "אם תתחיל לצעוק, אחנוק אותך". מייד הבנתי הכול. מאותו רגע כבר לא הייתי ילד. זה היה השיעור החשוב והדרמטי ביותר. אבי היה אדם טוב, אך ועדיין נפש. אני בטוח שהאיום היה רק פדגוגי. הוא היה מעדיף את מותו על מותי.

איך נראה היום שבו יצאתם מן המרתף?

ימים אחדים לפני כן שמענו שהחזית מתקרבת. שמענו יריות מוזרות, בצורות, 8-9 יריות בכל פעם. אלה היו קטיושות. שנים רבות לאחר מכן, כשבתי יפעת שירתה בצבא ושהתה בצפון, על גבול לבנון, בקיבוץ משגב עם שהופגז בקטיושות, חשבתי לעצמי עד כמה מוזר ונורא הדבר: אותן קטיושות שהצילו אותנו בבוריסלב עלולות להרוג את בתי בישראל.

ראינו את הצבא הגרמני צועד. הגרמנים החלו מותחים חוטי טלפון בין העמודים, לאורך הדרך. ידענו שתוך זמן קצר הרוסים יסלקו אותם משם, אבל

הגרמנים עברו באופן מסודר ומדויק! הסדר הגרמני הארוך! כלילה, שרפו הגרמנים את הגשר מעל הנהר. פחדנו שביתנו, שעמד הגשר, יישרף גם הוא. כליל ה-6 או ה-7 באוגוסט לא ישנו כלל. הסדק בקיר המרתף, ראינו את הרוסים. אחד מהם היה כה להושיט יד ולנגוע בו, אבל המשכנו לשבת בשקט מוחלט. כל-אחר הצהריים אזורנו אומץ, יצאנו מן המרתף ופגשנו שכנים. ודאי נראינו נורא, הם הביטו בנו כאילו היינו רוחות רפאים! לאבי היה זקן ארוך ולנו, הילדים, היה שער ארוך. כולנו היינו רוים מאוד, לבושי סחבות, מלוכלכים ומלאי כינים. בתחילה התיישבנו בפינה, כי לא היה בנו כוח ללכת. פחדנו שירצחו אותנו. חששנו פן תיסוג החזית והגרמנים יחזרו. לבסוף יצאנו. אז, לראשונה עמדתי זקוף על רגלי, לאחר שבמרתף כל הזמן זחלנו על ארבע, כל-כך נמוך הוא היה.

היה זה יום שמש?

כן. יום קיץ יפה ומוצף שמש. הגענו לדרך שהצבא עבר בה - אלפי חיילים, טנקים, תותחים, מכוניות. מכולה של מטבח שדה נעצרה לידנו. רבי-סרן רוסי קפץ מתוכו, ניגש אלינו ושאל את אבי - "עמך?!" - מילת קוד בין יהודים. אבי אישר. הרבי-סרן לקח אותי ביד אחת ואת בן-דודי באחרת וקירב אותנו בזרועותיו. הוא הורה לחייליו לחלק לנו מרק.

מאוחר יותר הגיעה גברת לסוטובה ולקחה אותנו לביתה-ביתנו. שם רחצה אותנו במים חמים - גן-עדן של ממש - וגזזה את שערותינו. כל-כך הרבה כינים היו לנו! אחרי כשלוש שנים שבנו לישון במיטותינו.

למחרת עברו שמועות שהחזית נסוגה והגרמנים, אכן, חוזרים. היינו אובדי עצות. במרתף כבר היה יוזק, בנה של גברת לסוטובה. האם יהיה עלינו להתחבא יחד אתו? גם מן השכנים פחדנו. למזלנו, הייתה זו אך שמועה.

גרנו בביתנו עם גברת לסוטובה. לה היה חדר עם כניסה נפרדת והיא התגוררה שם עם בעלה, רומן. אהבנו אותם מאוד.

בבוריסלב פתחו בית-ספר ובספטמבר הלכתי לכיתה ב'. בכל יום ראשון התקיימו בכיכר הראשית הוצאות להורג של משתפי פעולה. הם נתלו בפומבי. בן-דודי שמיל ואני צפינו בטקסי המתה אלה. כיום אינני יכול לראות כיצד מכים אדם, ואילו כילד, ראיתי איך תולים אדם! הבטתי בהם משום שהייתה בי איזו תאווה נקם, אחרי כל מה שעברתי. אבל אחרי שלוש פעמים, לא יכולתי עוד. לא נותר בי כוח.

המתנו לסיום המלחמה. בעיתונים קראנו על טרבלינקה, ומאוחר יותר, בינואר, גם על אושוויץ. ראינו תצלומים. זכור לי צילום של משרפה, בעיתון רוסי כלשהו.

בגרב. אבי רק שמע את קולו, היה זה איש צעיר. הוא איים שיהרוג אותנו אם לא נשלם. אבי אחז בסכין, היחידי שהיה ברשותנו, והזהיר אותו שאם לא יסתלק, הוא יהרוג אותו. האיש הסתלק. אולי נבהל, אינני יודע. עד סוף חייו היה אבי שב ונזכר באירוע הזה.

משפחת פוטנר'ה הביאה לנו את המזון, גברת לסוטובה הייתה צריכה להזהר, מפני שבנה היה עלול לחשוד. לאחר המלחמה, כשהגיעו הרוסים, הסתתר הבן באותו מרתף שממנו יצאנו. התחלפו היוצרות. כעת אני הבאתי לו אוכל. הייתי ילד יהודי קטן, איש לא חשד בי. שנאתי אותו, לדידי הוא היה רוצח שיש להענישו, ועם זאת, ידעתי שאיני יכול להסגירו. הוא בנה של אישה שהצילה את חיי ואת חיי משפחתי.

כשיצאנו מן המרתף, נודע למר בכמן שהסתתר עמנו, כי אשתו ושתי בנותיו נרצחו. הוא גר לא הרחק מאתנו, ואמי בישלה לו אוכל שהייתי מביא לו במסטינג. יום אחד מצאתי אותו תלוי. הוא אמנם שרד את המלחמה אבל לא יכול היה להתמודד עם האסון של מות רעייתו ובנותיו.

רבים מן השורדים מתים בגיל מוקדם יחסית, הם חולניים ומעולם לא שבו לאיתנם, לא פיזית, לא נפשית. יש כאלה שהם, לכאורה, פעילים, מתפקדים היטב ומפגינים שמחת חיים, אבל בלילות אין הם מסוגלים להירדם, וכשהם נרדמים לבסוף, העבר רודף אותם בכל חלום וחלום.

ניתן לסכם זאת בקצרה במילים: "הוא הסתתר במשך שלוש שנים", אבל שמונה חודשים בקיר בפול ר' 21 חודשים באותו מרתף, הם ימים ולילות רבים. ביולי 1941, כשהחל הכיבוש הנאצי, היית בן שש. באוגוסט 1944 היית בן תשע. שלוש שנים אלו היוו שליש מהחיים! שאלת את הורדך מדוע היית מוכרח להיות שם? כשהיינו בגטו ובקיר הכפול עוד שאלתי. לילה אחד התחשק לי לאכול משהו מתוק. אמרתי לאמי שאם היא לא תיתן לי סוכרייה אני אצעק. אבי אמר לי בשקט "אם תתחיל לצעוק, אחנוק אותך". מייד הבנתי הכול. מאותו רגע כבר לא הייתי ילד. זה היה השיעור החשוב והדרמטי ביותר. אבי היה אדם טוב, רך ועדין נפש. אני בטוח שהאיום היה רק פדגוגי. הוא היה מעדיף את מותו על מותי.

איך נראה היום שבו יצאתם מן המרתף?

ימים אחדים לפני כן שמענו שהחזית מתקרבת. שמענו יריות מזורות, בצורות, 8-9 יריות בכל פעם. אלה היו קטיושות. שנים רבות לאחר מכן, כשבתי יפעת שירתה בצבא ושהתה בצפון, על גבול לבנון, בקיבוץ משגב עם שהופגז בקטיושות, חשבתי לעצמי עד כמה מוזר ונורא הדבר: אותן קטיושות שהצילו אותנו בבוריסלב עלולות להרוג את בתי בישראל.

ראינו את הצבא הגרמני צועד. הגרמנים החלו מותחים חוטי טלפון בין העמודים, לאורך הדרך. ידענו שתוך זמן קצר הרוסים יסלקו אותם משם, אבל

הגרמנים עבדו באופן מסודר ומדויק! הסדר הגרמני האדיר! מאוחר יותר, בלילה, שרפו הגרמנים את הגשר מעל הנהר. פחדנו שביתנו, שעמד לא הרחק מן הגשר, ישרף גם הוא. בליל ה' 6 או ה' 7 באוגוסט לא ישנו כלל, ובבוקר, דרך הסדק בקיר המרתף, ראינו את הרוסים. אחד מהם היה כה קרוב שיכולתי להושיט יד ולנגוע בו, אבל המשכנו לשבת בשקט מוחלט. כל־כך פחדתי.

אחר הצהריים אזורנו אומץ, יצאנו מן המרתף ופגשנו שכנים. ודאי נראינו נורא, הם הביטו בנו כאילו היינו רוחות רפאים! לאבי היה זקן ארוך ולנו, הילדים, היה שער ארוך. כולנו היינו רוים מאוד, לבושי סחבות, מלוכלכים ומלאי כינים. בתחילה התיישבנו בפינה, כי לא היה בנו כוח ללכת. פחדנו שירצחו אותנו. חששנו פן תיסוג החזית והגרמנים יחזרו. לבסוף יצאנו. אז, לראשונה עמרתי זקוף על רגלי, לאחר שבמרתף כל הזמן זחלנו על ארבע, כל־כך נמוך הוא היה.

היה זה יום שמש?

כן. יום קיץ יפה ומוצף שמש. הגענו לדרך שהצבא עבר בה - אלפי חיילים, טנקים, תותחים, מכוניות. מכולה של מטבח שדה נעצרה לידנו. רב־סרן רוסי קפץ מתוכו, ניגש אלינו ושאל את אבי - "עמך?!" - מילת קוד בין יהודים. אבי אישר. הרב־סרן לקח אותי ביד אחת ואת בן־דודי באחרת וקירב אותנו בזרועותיו. הוא הורה לחייליו לחלק לנו מרק.

מאוחר יותר הגיעה גברת לסוטובה ולקחה אותנו לביתה־ביתנו. שם רחצה אותנו במים חמים - גן־עדן של ממש - וגזזה את שערותינו. כל־כך הרבה כינים היו לנו! אחרי כשלוש שנים שבנו לישון במיטותינו.

למחרת עברו שמועות שהחזית נסוגה והגרמנים, אכן, חוזרים. היינו אובדי עצות. במרתף כבר היה יוזק, בנה של גברת לסוטובה. האם יהיה עלינו להתחבא יחד אתו? גם מן השכנים פחדנו. למזלנו, הייתה זו אך שמועה.

גרנו בביתנו עם גברת לסוטובה. לה היה חדר עם כניסה נפרדת והיא התגוררה שם עם בעלה, רומן. אהבנו אותם מאוד.

בבוריסלב פתחו בית־ספר ובספטמבר הלכתי לכיתה ב'. בכל יום ראשון התקיימו בכיכר הראשית הוצאות להורג של משתפי פעולה. הם נתלו בפומבי. בן־דודי שמיל ואני צפינו בטקסי המתה אלה. כיום אינני יכול לראות כיצד מכים אדם, ואילו כילד, ראיתי איך תולים אדם! הבטתי בהם משום שהייתה בי איזו תאוות נקם, אחרי כל מה שעברתי. אבל אחרי שלוש פעמים, לא יכולתי עוד. לא נותר בי כוח.

המתנו לסיום המלחמה. בעיתונים קראנו על טרבלניקה, ומאוחר יותר, בינואר, גם על אושוויץ. ראינו תצלומים. זכור לי צילום של משרפה, בעיתון רוסי כלשהו.

אנשים החלו לשוב. שייע, אחיה של אמי, חזר. הוא היה ביער, את אשתו ושלוש ילדיו רצחו הגרמנים. מאוחר יותר הגיע גם יוסף, האח השני של אמי, עם בנו עמנואל (מנק). הם היו במטהאוזן. הגרמנים רצחו את אשתו וארבעה מילדיו במהלך הפוגרום הרביעי. האח השלישי של אמי היה ברוסיה וגם הוא חזר. לבסוף חזרה אשתו של כנ"דודי במדי סרן של הצבא האדום! כבר ידענו שהסבים אינם בין החיים. סבא איציק נרצח בפוגרום השלישי. הוא הספיק לקבור את אשתו האהובה, סבתא מינצ'ה, שמתה מהתקף לב במהלך הפוגרום הראשון ועוד זכתה ללוויה יהודית כהלכה. אביו של אבי, סבא הירש, שלפני המלחמה נהג לטייל עמי בשכונה ולצאת אתי לפיקניקים, נרצח בפוגרום הרביעי. האחות הצעירה של אמי, פייגה, אישה יפה בהריון, נרצחה כקולומיה, בפוגרום השלישי.

דודתי רוז'ה, אחות אבי, נרצחה אחרי חיסול הגטו בבוריסלב. ביערות סביב בוריסלב וטרוסקביץ יש קברי אחים של אלפי נרצחים יהודים. שם גם קבורים סבי, ילדיהם ונכדיהם. הם נאלצו לחפור לעצמם קברים וגורו אל תוכם למוות.

לעתים קרובות אני מדמיין לעצמי איך היו חיינו נראים אילו היו כל אלה עוד בחיים. את הזיכרונות האלה אני מעביר לדור הצעיר. במשך שנים רכות, בהיותי יו"ר הכנסת, נהגתי להיפגש ביום השואה עם בני-נוער. גם כיום אני מספר לישראלים צעירים על שהתרחש כאן, בפולין, בזמן המלחמה. זו צלקת, פצע פתוח שאין לו איחוי.

משפחתך הקרובה ניצלה - אמך, אביך, אח ואחות. אין כמעט משפחות כאלה. שרדנו הודות לגברת לסטובה ומשפחת פוטנוצ'נה. כבר סיפרתי איך גברת פוטנוצ'נה החביאה אותנו אצלה בבית, מתחת למיטה, ואיך הביאה לי חלב. מאוחר יותר החביאה אותנו במיטות, בין שמיכות הפוך, שפעם עשתה סבתי מינצ'ה. כשכבר התחבאנו במרתף, מתחת לגן הילדים, היא עסקה - לצד לסטובה - בכל הקשור בקיומנו. עבורן זה היה פשוט ומוכן מאליה. הייתי מאושר כשיכולתי, ב-5 ביוני 2001, להעניק תואר 'חסיד אומות העולם' לבנה, טאדק פוטנוצ'נה.

המלחמה הסתיימה וחייכנו לנסיעה לפולין (בוריסלב הפכה לחלק מאוקראינה). כל לילה הייתי ממתין בתחנת הרכבת, עם ארגזי החפצים שלנו, "לתפוס" קרון למשפחתי. כל הפולנים עזבו וגם אנחנו רצינו להסתלק. כשעזבנו, מסרו הורי את ביתנו לגברת לסטובה, שהמשיכה להתגורר בו עד יום מותה. ב-1987 פרסמתי ספר הנושא את השם "המשיח לא בא". תמצית קורותינו בתקופת השואה.

מאין השם?

לקראת סוף 1941, כאשר בבוריסלב השתוללו הגרמנים - שרפו בתי-כנסת,

הרדה רוז'ה, אחות אבי

עם סבא הירש, 1937

הסבתא מינצ'ה עם הרדה פייגה

הרדה פייגה, אחות אמי

שדרו רכוש יהודי ורצחו יהודים – פשטה שמועה כי מגיע המשיח. באותם ימים נוראים חיו בבוריסלב כ- 14 אלף יהודים, שרצו להאמין בהצלה מופלאה. הייתה זו תקוותו היחידה של עם שנידון למוות. זו הייתה גם תקוותי, תקוות ילד בן שש, משותק מפתח. לילה שלם לפני יום כיפור עמדנו ליד חלון ביתנו, בשכונת דולנה וולנקה – אמי, אבי, סבא איציק, אחותי ואחי – הבטנו לעבר השמים וחיכינו לבוא המשיח. הוא היה אמור להגיע מהרי הקרפאטים. בעומק לבנו האמנו כי יגיע כלילה הזה, יתגנב לתוך העיר מבין פסגות ההרים, מבין המגדלים של שדות הנפט, ויצילנו. ציפינו לבואו של בורא העולם ולשחר גאולתנו. השחר אמנם הפציע, אך המשיח בושש לבוא.

זה היה יום כיפור וכל היהודים הלכו לבית הכנסת. שם התפללנו, כנהוג, שש פעמים: "אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח, ואף-על-פי שיתמהמה, עם כל זה אחכה לו, בכל יום, שיבוא." תפילה זו קיבלה עתה משנה חוקף. השעות נקפו וכולם חיכו לבוא המשיח, לגאולה, לשחרור מעוונות, לאחר שהללו כופרו בסבלם של יהודי בוריסלב. לבסוף שקעה השמש, ערב ירד, שערי בית הכנסת נסגרו, מעל לעצי האלון הופיעו כוכבים ראשונים, ננעלו שערי שמים והמשיח לא בא. למחרת עם שחר התמלאו שוב רחובות בוריסלב ברוצחים.

אתה ומשפחתך שרדתם.

במילים האחרונות בספרי "המשיח לא בא" כתבתי, שאם אי-פעם יזדמן לי לנסוע שוב לבוריסלב, אחפש את בית הקברות שבו מצוי קברה של גברת לסוטובה, ואניח עליו זר פרחים.

כשכתבת את הספר לא שיערת ששוב תראה את בוריסלב ותהיה שגריר ישראל בפולין. האם מצאת את הקבר של גברת לסוטובה?

למרבח הצער, הדבר לא הסתייע בידי.

היא הייתה לנו כבת משפחה. מאז ילדותי נקשרה בינה לבין אמי ידידות אמיצה, לחיים ולמוות. שוב ושוב אני חוזר ואומר, לה אנו חבים יותר מכול. בשנת 1984 העניק "יד ושם" לגברת יוליה לסוטובה, היא הגברת שצ'פניוק – כשמו של בעלה השני – תואר 'חסיד אומות העולם'.

איך היה המפגש עם בוריסלב כעבור שנים?

הלם. ביוני 1993 הזמין אותי נשיא אוקראינה, לאוניד קרצ'וק, לבקר באוקראינה. בהתחלה עצרנו בקייב, שם נאמתי בפרלמנט האוקראיני. דברי לא התקבלו בעין יפה. דיברתי, כמובן, על גברת לסוטובה, אבל גם על האוקראינים שרצחו יהודים ושיתפו פעולה עם הגרמנים בזמן המלחמה.

דיברתי גם על דוקטור טרלצקי. הוא היה רופא הילדים שלי בבוריסלב. הוא התגורר לא הרחק מאתנו, בוויילה יפה, בדרך לטרנסקבייץ. בחורף 1940,

כשהייתי בן חמש, חליתי בדלקת ריאות קשה. ד"ר טרלצקי הציל את חיי. כעבור חצי שנה, משנכנסו הגרמנים לעיר, התמנה ד"ר טרלצקי ליו"ר הקהילה האוקראינית. הוא ידע בדיוק מה קורה בבוריסלב, הוא ידע על כל הפעולות שמארגנים הגרמנים בסיועם הנדיב של בני עמו. הוא צפה במותם של מטופליו. מה עבר במוחו? האם תמך בכך? האם בכלל הגיב בדרך כלשהי? לבטח לא היה בו כל רצון להציל חיי ילדים יהודים, הרי היה אוקראיני לאומן ופשיסט, אבל האם, בהיותו רופא, אדם, הכאיב לו מותם בדרך כלשהי?

עד כמה מוזר העולם. בשנת 1986 השתתפתי בוועידה בינלאומית בנושא פליטים, שהתקיימה באיסטנבול. שם פגשתי בנציג הבריטי של המפלגה השמרנית, ד"ר טרלצקי. איש אלגנטי בן גילי, דיבורו רהוט, מבטאו אוקספורדי, גנטלמן אנגלי אמיתי. למשמע שמו קפאתי. מאוחר יותר, בהפסקה שבין הדיונים, פתחתי עמו בשיחה. ביקשתי לדעת מאין בא. הסתבר שמיד אחרי המלחמה הוא יצא עם הוריו מסטניסלבוב. אמרתי לו שבילדותי היה לי רופא בעל אותו שם משפחה. הוא נזכר שבבוריסלב גרו קרובי משפחתו, ובכך הסתיימה שיחתנו. כשהייתי בקייב, בשנת 1993, נזכרתי בפגישה ההיא ובדמותו של ד"ר טרלצקי. כאן, בפרלמנט של אוקראינה, נאמתי על מלחמת העולם השנייה ודיברתי גם על טרלצקי, גם על לסוטובה. סיעה לאומנית קיצונית החלה להתקומם באולם, ובהמשך, כמעט נקטו באלימות כלפי. מי יודע, אולי בין המפגינים היו גם מי שהשתתפו בפוגרומים, כך וכך שנים קודם לכן...

למחרת טסנו מקייב ללובוב ומלובוב לבוריסלב. הייתה זו נסיעה ארוכה, תחילה לטרנסקבייץ, אחר-כך לקבר האחים שבו טמונים הנרצחים וסבי ביניהם, וכעבור 4 דקות בלבד, כבר עמדנו ליד ביתנו.

איני יכול לשכוח זאת! התושבים נאספו סביבנו, נדהמים: "השבת הקטן הזה הוא יו"ר הפרלמנט הישראלי?" הם שאלו על הורי, האם עורם בחיים, איך הם מרגישים? הסתבר שאנשים רבים ידעו על דבר מחבואנו ואיש לא הסגיר אותנו. עבורם היתה זו הפתעה, שהגיע אליהם, לעיירה הקטנה, המוזנחת והענייה מאוד, אורח מן העולם הגדול, מישראל העשירה.

נכנסתי לביתנו, לחדר שבו עמדה מיטתי, נגעתי בקידות. לאחר מכן פניתי למרתף ההוא בגן הילדים, שם שהיתי שעה, שעתיים. זו הייתה חוויה יוצאת דופן. לא הצלחתי לתאר לעצמי איך היינו מסוגלים להחזיק מעמד כמעט שנתיים במרתף כזה, בתנאים כאלה.

כאשר יצאתי מן המרתף, נחקלתי בהפגנה נגד... שבת וייס! באותה עת התנהל בארץ משפט דמיאניוק. המפגינים דרשו את שחרורו. שוחחתי עמם, אני משתדל לשוחח עם כולם. הסברתי להם כי יש דין ויש דיין, לדמיאניוק יש סניגור, וגזר הדין ייחרץ על-פי הצדק.

בבוריסלב לא נותר ולו בית קברות יהודי אחד, גם בתי הכנסת נשרפו. מצאתי את עצמי עומד שוב בבית המטבחיים, שבו רצחו הגרמנים והאוקראינים מאות

ולחזכיר, מתוך רחשי כבוד ותודה, את גברת לסטובה, את גברת פוטנוצ'ה ואת גברת גורל.

הן ממשיכות להשפיע על חיין?
זכרון משפיע על רגשותי, על מחשבותי ועל חלומותי.

אחי, אהרון, בפתח המרתף, 1993.

יהודים ותלו אותם על ווי קצבים. ניגשתי גם לבית הקולנוע "גרז'נה", שם החזיקו את הקורבנות לפני הרצח ביער. בהיותי ילד נהגתי ללכת לבית הקולנוע הזה. חיפשתי את הקונדיטוריה שבה אהבנו לקנות גלידה ועוגות לפני המלחמה. הכול היה הרוס, מלוכלך ומוזנח, אבל ניכר שבעבר, הייתה זו עיירה יפהפייה.

מכאן פנינו לדרוהוביץ – הנחנו זר ליד הגימנסיה שבה לימד ברוננו שולץ. אסתר קראה קטעים מספרו של הסופר דוד גרוסמן, "עיין ערך אהבה", אשר נכתב בהשראתו של ברוננו שולץ. וחזרנו ללבוב. שם שוב נתקלנו בהפגנות נגד ישראל ושוב שוחחתי עם המפגינים, אבל כל היום הקשה הזה כבר הותיר בי את רישומו והרגשתי רע מאוד.

הייתי רוצה שוב לנסוע לבוריסלב, לשפץ את חדר התפילה שבו הסתירה אותנו גברת גורל. כבר קבעתי אפילו עם שגריר אוקראינה בפולין, דימיטרי פבליצ'קו, שנעשה זאת פעם יחד.

שבח וייס בחדר שבו נולד

מדוע רצית להיות שגריר בפולין? אמרת פעם שהיו לך הצעות אחרות, מדוע בחרת בוורשה?

מעין געגוע מוזר לשפה שמעולם לא למדתי, לתרבות. אולי זהו סוג של מזוכיזם, להימצא סמוך למקום האסון של עמי? כיהודי ניצול שואה רציתי לחזור לכאן, למקום שבו חיו בני עמי במשך מאות שנים. לבי נשאר בגולה. על אדמת פולין קיימים עדיין סימנים ואותות לחיים ששקקו כאן לפני המלחמה ובמהלכה, לכל מה שהיה ואיננו עוד. חשוב לי לשוב ולשהות במקום שבו ניצלתי, ולחזור

נאומו של שגריר ישראל, פרופסור שבח וייס, בוורשה, ב־10 בינואר 2001, ליד האנדרטה לזכר גיבורי מרד גטו ורשה.

אני, שבח וייס, ניצול שואה, בנם של מאיר וגניה ששרדו, נכדם של הירש, שבע, איציק ומינצ'ה, שנרצחו בידי הנאצים, רואה סמליות רבה בעובדה שאת נאומי הראשון כשגריר ישראל בפולין אני נושא כאן, ליד האנדרטה לזכר גיבורי מרד גטו ורשה. אין זו הפעם הראשונה שאני ניצב במקום זה. בעבר כבר הנחתי כאן זרים, כחבר כנסת וכיו"ר הכנסת, ליוותי לכאן גם את נשיא מדינת ישראל, חיים הרצוג, במהלך ביקורו בפולין.

אולם יותר מכול נחרת בזיכרוני יום ה־19 באפריל, 1993. עמדתי אז לצדו של ראש ממשלתנו, יצחק רבין, והקשבתי לנאומו הנרגש לציון 50 שנה למרד גטו ורשה. ב"יד ושם" בירושלים ישנו תעתיק מדויק של אנדרטה זו. במשך השנה החולפת, בהיותי יו"ר המועצה הבינלאומית של "יד ושם" התבוננתי בו יום־יום.

בתקופת השואה הצילו אותי, את הורי, את אחי ואת אחותי, מתוך חירוף נפש, שלוש משפחות אצילות נפש, שתיים פולניות ואחת אוקראינית. הודות להם, חסידי אומות העולם, ניצב אני היום לפניכם.

בדרך כלל עוזב שגריר את ארצו ונוסע למקום אחר, כדי לייצג את מדינתו, אך אני, שנולדתי בבוריסלב – פעם פולין, כיום אוקראינה – חוזר לכאן לאחר שנים רבות.

במלחמת העולם השנייה הושמדו שישה מליון יהודים. מחציתם באה מפולין. אושוויץ, השם הגרמני של העיר הפולנית אושוונצ'ים, הפך סמל לשואה ולטרדיה משותפת של עמינו. אושוויץ היה בפולין, אך אושוויץ אינו פולין.

אלו שעזבו את פולין וניסו לבנות את חייהם מחדש במקומות שונים, בהם גם ישראל, נושאים בקרבם כאב גדול. שליחותי כאן, כשגריר, לא תהיה קלה. אסון מקשר את גורל שני עמינו.

העולם החדש, שהוא פתוח יותר, ליברלי יותר והומני, עשוי להקל עלינו להגיע לסולידריות חדשה וליצור יסודות לשלטון בעל רוח דמוקרטית אמיתית, המתחשב בצורכיהם של כל האנשים.

במרץ 2000 ביקר בישראל בן גדול של האומה הפולנית – יוחנן פאולוס השני. כשאירחתי אותו ב"יד ושם", במוזיאון הלאומי. שלנו לזכר קורבנות השואה, הוא דיבר על עוצמת השתיקה, ולפתע האפיפיור יוחנן פאולוס השני שוב הפך לקרול יוזף וויטילה מוודוביצה. עמדנו שם ביחד וידענו את מה שצריכים לדעת, ומילים כלל לא היו נחוצות.

הלך שניסיק מאושוויץ תלוי אך ורק בנו. אנא, הרשו לי לצטט את מילותיו של נשיא פולין, אלכסנדר קוואשניבסקי, שגם הוא ביקר בישראל. באושוויץ, לפני שנה, אמר אלכסנדר קוואשניבסקי: "העולם העכשווי משוחרר מהאשמה הישירה על השואה, אך אינו חופשי מהחובה ללמוד לקח מההיסטוריה. אנחנו אתראים להכנת הדורות הבאים, שיוכלו להעריך, באופן עצמאי ואתראי, את האירועים ההם."

עזבתי את פולין כילד ועתה חוזר אני כאיש בוגר. את חיי בניתי בישראל. הפכתי

לפרופסור באוניברסיטה. במשך עשרים שנה שירתתי את ארצי כחבר כנסת, במשך ארבע שנים הייתי יו"ר הכנסת. היום אני חוזר אליכם כשגריר מדינת ישראל העצמאית, מדינה שנלחמת על הדמוקרטיה ועל השלום.

אני חוזר אליכם ואני חוזר גם אל זיכרונות ילדות, שבהם מהולים שמחה ופחד. אלו הם זיכרונות מבית חם וזיכרונות הרצח הנורא שהתרחש על אדמתכם.

יחד עמכם הייתי רוצה לפתוח פרק חדש בהיסטוריה שלנו ובמסורת היחסים בין מדינותינו. אני מבקש להמשיך במשימה שבה התחילו קודמי.

ההיסטוריה ארוכה, בת אלף שנים כמעט, מקשרת בינינו. נכתבו בה דפים מופלאים, חשוב מאוד לזכור גם אותם.

אנו ילדיו של אותו האל.

אנו יודעים שגורל היהודים וגורל הפולנים יהיו שלובים זה בזה גם בעתיד. עזבתי את ביתי בפולין בנסיבות טראגיות, עתה אני חוזר לכאן כנציג של מדינה עצמאית. אני שב לפולין דמוקרטית וחדשה. זהו האתגר הגדול בשליחותי. הגעתי לכאן במהלך דיון היסטורי חשוב. בהקשר זה חשוב לזכור שחשבון נפש הגון עם העבר נושא עמו מטען חיובי גם לעתידנו המשותף.

מראשית שהותך בפולין אתה מרבה בנסיעות, אתה נפגש עם אנשים, חוזר אל העבר ואל מקומות שאתה זוכר מהילדות. בוולבז'ץ פגשתי את טדאוש – בנה של גברת פוטנצ'ה. מה הייתה משמעות המפגש עבורך?

שבועיים לפני שהגעתי לפולין באופן רשמי התקשר אלי ידידי מיכאל סובלמן ואמר שבדושניקי, שבשלזיה התחתית, יתקיים כנס היסטורי חשוב, ואני חייב להשתתף בו. זה היה כנס בינלאומי בנושא הפצת הידע על השואה וסבלם של עמים אחרים.

יומיים או שלושה אחרי שהגעתי לפולין, נסעתי לדושניקי, גם כדי להעניק תעודות 'חסיד אומות העולם'. שם פגשתי לראשונה את פרופסור ליאון קירס, יו"ר המכון לזיכרון לאומי בפולין, אישיות מאוד חשובה להיסטוריה המשותפת שלנו.

יו"ר הקהילה היהודית בוולבז'ץ, מר לודוויג הופמן, גם הוא מבוריסלב, הזמין אותי לבקר בעירו. נסעתי בשמחה, כי היה בי רגש חם לעיר. נזכרתי גם בעיירה הסמוכה שנשאה אז את השם הגרמני, וויסטיגסדורף, שם גרנו זמן מה. כיום שמה גלושצ'ה. הייתה זו עיירה יפהפייה. בביקורי מצאתי בה בית קולנוע, שבשנת 1945 ראיתי בו הופעה של אמן יהודי בשם הנרי גירו. כשבאנו לוולבז'ץ חיפשנו את הרחוב שבו גרתי. כיום נקרא הרחוב "11 בנובמבר". מצאתי אותו וגם את הבית שלנו. גרנו בקומה השלישית מימין, אך לא נכנסתי לדירה, לא רציתי לגרום עוגמת נפש לאנשים המתגוררים שם כיום. מר הופמן אמר שיש לו הפתעה עבורי. כלל לא ידעתי כמה מדובר. משפחת פוטנצ'ה עזבה את בוריסלב

מכתבו של מר טדאוש פוטנז'נה מינואר 2001, ל"ד ושם' בירושלים, בהתייחס לתואר 'חסיד אומות העולם' שהוענק לו.

בשמחה רבה ובסיפוק פגשתי, ב־18 בינואר השנה, בוולבז'יך, את שגריר ישראל בפולין, פרופסור שבח וייס (חבר ילדות). משפחת וייס גרה בשכונתנו, והימים עברו עלינו בתמימות דעים ובידידות. כל זה השתנה בשנת 1941, כאשר כנופיות אוקראיניות, בסיוע של הגרמנים, התחילו לרצוח ולשדוד את היהודים. היהודים חיפשו מקלט אצל שכנים וידידים. ביתנו היה בית ידידותי. אמי העניקה מקלט בביתנו לכל אותם יהודים שביקשו זאת, הם בטחו בה. הילדים של משפחת וייס הוחבאו אצלנו בין השמיכות, מתחת למיטות, בעליית הגג ובמרתף. היו עוד הרבה משפחות יהודיות אחרות שמצאו מקלט בביתנו. אפשר לכתוב על כך רבות, ואפילו לחבר ספר שלם, אולם אני אתרכז אך ורק במשפחת וייס. הרציחות של האוכלוסייה היהודית התעצמו ועל כן משפחת וייס החליטה למצוא לעצמה מחבוא קבוע. הם מצאו מחבוא בקיר כפול במבנה שהיה סמוך לביתם ולחנותם, שם שהו שם במשך 78 חודשים. גברת לסוטובה (אוקראינית), שהייתה מנהלת חנות מכולת, סיפקה להם מזון. עזרתי בתקופה זו הצטמצמה בהבאת שקי לחם כבדים, שקי תפוחי אדמה, מכלי דלק והוצאת דליים עם צרכים לנהר הסמוך. מאוחר יותר מצאה משפחת וייס מבנה אחר, קרוב לביתנו. שם שהו שנתיים נוספות, עד לשחרור בשנת 1944. בתקופה זו העברתי התכתבות בין משפחת וייס לגברת לסוטובה, שכאמור סיפקה להם מזון. אני המשכתי להביא מזון ועיתונים, ומסרתי ידיעות על אירועים אקטואליים בחזית ובעולם. דרכינו נפרדו ב־1945, כשעזבנו את הסביבה. היום, לאחר שנים, פגשתי שוב בשבח וייס ואני מאושר אני שהוא זוכר כמה עשינו להצלת חייהם של יהודים בכלל ומשפחתו בפרט. הודות לכך ששרד, הוא הפך לאישיות מפורסמת בכל העולם כולו ועל כך אני גאה מאוד.

יש עוד עניין אחד שמן הראוי להקדיש לו מעט תשומת לב. בתקופת הכיבוש עבדתי בחברת תחבורה שעבד בה גם אדם בשם יוליאן זבורסקי. אין בכך שום דבר מיוחד אלא שהגרמנים החליטו לערוך מעין מסדר עובדים לפי מתכונת צבאית. היה עלינו להתייצב בפני ועדה רפואית בעירום מלא. חברי יוליאן אמר לי בסוד שהוא יהודי ואינו יכול להתייצב בפני הוועדה. אהבתי אותו מאוד. החלטתי לעזור לו כי אחרת היה נאלץ לברוח (והשאלה הייתה, כמובן, לאן?). ראשית, ניגשתי אני לוועדה, עברתי אותה וקיבלתי אישור שאותו היה עלי למסור למחלקת כוח אדם למחרת. כעבור מספר שעות שיניתי את תסרוקתי והלכתי לוועדה במקום יוליאן.

התכסיס עלה יפה. יוליאן שרד את המלחמה. לאחר המלחמה נשא את חברתו לאישה והם עלו לישראל. היום הוא כבר איננו בין החיים, הוא נפטר מהתקף לב. יש לו שני בנים ושישה נכדים. התכתבתי עם אשתו, ובמכתביה היא כל הזמן הדגישה עד כמה עזרתי למשפחתה. הם גרו בחיפה. שמו האמיתי היה נורברג, ואילו אשתו חתמה במכתבים ליהז ניר (אינני יודע מדוע, מעולם לא שאלתי אותה על כך). בשנים האחרונות איננו מתכתבים עוד, בשל מצבה הבריאותי (לב ועיניים).

אחרינו, הם הגיעו לוולבז'יך בתקופה שכבר לא היינו בעיר. אמי שמרה אמנם על קשר עם גברת פוטנז'נה, אך ב־1964 נותק הקשר. מר הופמן הציג בפני אדם גבוה, בעל גוף, ששעריו שיבה, ואמר: "אתה זוכר? זהו טאדק פוטנז'נה!" נפלנו איש בזרועות רעהו ובכינו כילדים! איזה מפגש! טאדק שאל על אחי לונק (אהרון), שעמו היה מיודר לפני המלחמה, ואפילו שר באוזני שיר ביידיש, שאחי המהוגן לונק לימד אותו לפני למעלה מ־50 שנה. זהו נס שאני מגיע לפולין ויש לי הכבוד להעניק בשם מדינת ישראל את התואר 'חסיד אומות העולם' לאנשים שהצילו אותי ואת משפחתי. כך רצה הגורל.

טדאוש פוטנז'נה ושבח וייס

מילאנו, 16 בפברואר 1947

נחזור אלי. עזבתי את פולין בהיותי בן עשר. נסיעתי לארץ נמשכה כמעט שנתיים. במהלך המסע טיפלו בנו ארגונים ציונים. הילדים היו מחולקים לקבוצות ולכרשים בתלבושת אחידה. אני כבר נראיתי טוב משנראיתי כשיצאתי מן המרתף, מיד לאחר המלחמה. אז הייתי רזה כשלד. במסע אכלנו לשבעה, אפילו יתר על המידה, בשל הרעב ההוא. אם קיבלנו לחם, מיד אכלנו שתי כיכרות. קיבלנו סידע מהג'וינט ומאונר"א. כל הילדים קיבלו זריקה לחיזוק הגוף. היה לנו חשוב להיראות טוב, לכן ניגשנו פעמיים לקבל את הזריקה, על מנת לקבל שתי מנות מזון. בצילום רואים שאנו נראים טוב. אנתנו כמו צופים, לומדים על באדן-פאול, לומדים עברית.

היה קשה ללמוד עברית?
ילדים לומדים שפות בקלות. הרגשתי שזה חשוב, שהשפה החדשה היא ראשית תהליך שבסופו, כשאגיע לארץ, אהיה לא רק יהודי אלא, בראש ובראשונה, ישראלי. היה לי חשוב מאוד לא להיות יהודי גלותי, אלא אזרח של מדינה עצמאית וחדשה. התהליך של החייאת השפה העברית העתיקה ויצירת השפה העברית החדשה, שפה שניתן להשתמש בה בחיי היום-יום, היה נושא חשוב בקרב כל המפלגות הציוניות. זה היה אולי המרכיב החשוב ביותר בתקומתנו הלאומית. רציתי ללמוד עברית מהר מאוד ואכן, למדתי בשקידה, ותוך זמן קצר הייתי המצטיין בקבוצה.

זה היה בישראל או עדיין בדרך לארץ?
זה התחיל עוד בוולבז'ין. אך בוולבז'ין, במשך שבוע או שבועיים, הלכתי לבית ספר פולני. רשמו אותי מיד לכיתה ד', ובכך התמצתה ההשכלה הפולנית שלי. בבית הספר היה מעניין מאוד, למדו בו ילדים פולנים, גרמנים ואנחנו. שיחקנו

ועוד מקרה מבורסלב: עבד אתי אדם בשם יאן קופל, יהודי. הגרמנים הרגו את כל משפחתו והוא החליט לברוח. עזרתי לו להשיג תעודות מתאימות על שם יאן וז'נה, ועם המסמכים האלה הוא נסע כמסגר לאוסטריה. אינני יודע מה עלה בגורלו, משום שהקשר נותק ואני עצמי נאלצתי להסתתר. בכך אני מסיים, כי אחרת הייתי יכול לכתוב עוד הרבה על העזרה שהושטתי ליהודים. עם זאת אני מקווה שבקשתי (לקבל את תואר חסיד אומות העולם) תאושר.

את תואר 'חסיד אומות העולם' קיבל מר טדאוש בשם אמו. הוא עצמו לא זכה בו, משום שלא היה מבוגר דיו ולא עמד בקריטריונים של יד ושם. עליו אפשר לומר כי עבר את מבחן האומץ, אך לא את מבחן הגיל.

שיחה עם טדאוש פוטנז'נה, ורשה 5 ביוני 2001

את בוריסלב אני זוכר הרבה יותר טוב משבח. הייתי נער, כמעט בוגר והוא היה רק ילד. לי ולאמי היה מובן מאליו שיש לעזור ליהודים נרדפים. אני זוכר שעוד ביולי 1941, במהלך האקציה השנייה, אמי הסתירה אצלנו בבית את משפחת וייס. היא הסתגרה עמם בפנים, ולי הורתה לשבת לפני הדלת ולשאול את הגרמנים ואת האוקראינים שחיפשו יהודים, אם לא ראו את אמי. לרוב הצלחנו לעזור, אז, ובחודשים שתכפו, אבל לא תמיד עלה הדבר בידנו. אהבתי הראשונה הייתה אישה מבוגרת ממני. היא חיה בנפרד מבעלה והיה לה בן. היא הייתה יהודייה. את הילד מסרה למשפחה פולנית בכפר. כשנכנסו הגרמנים, החלטתי להציל אותה ולהסתיר אותה בעצמי. אמי לא ידעה על כך דבר. החבאתי אותה בבית אחד, אך לא יכולתי להיות עמה כל הזמן. ערב אחד, כשהגעתי לשם, מצאתי את הבית ריק. לא היה גבול לייאוש. נודע לי שהגרמנים מחזיקים אותה – כמו רבים אחרים – בקולנוע 'קולוסאום'. בעזרת מכר שהיה ז'אנדרם רציתי לפדות אותה בכסף, אבל לא היה לי די, לכן פניתי בבקשת עזרה לאבא של שבח – בתקופה זו הם הסתתרו בקיר הכפול. הרי להם עצמם היה הכסף נחוץ כדי לשרוד. כעבור יומיים, נתן לי את הסכום החסר. למרבה הצער, כל האסירים שהוחזקו ב"קולוסאום" נרצחו בבית המטבחים, או הוצאו להורג ביערות סמוכים.

היו לך טענות כלפי אבא של שבח?

אני מסוגל להבין אותו, אבל סבלתי מאוד. הייתי מאוהב בפעם הראשונה בחיי, והיא הייתה יפה כל-כך. ניסיתי למצוא את בנה, אך ללא הועיל.

אחרי המלחמה עזבו את בוריסלב והגענו לוולבז'ין, אפילו לא ידעתי שאנו ממשיכים בעקבות משפחת וייס. רק עכשיו, אחרי 56 שנה, הגיע המפגש הנדיר הזה.

עם מיכאל והמורה הראשונה
לעברית, יפה, 1947

כל הזמן "מלחמה". בשבילנו היא עדיין לא הסתיימה. אני עצמי לא אהבתי את המשחקים האלה. יותר לא למדתי פולנית, לכן, בכל הזדמנות אני מתנצל על שגיאות.

אתה דווקא מדבר פולנית יפה. אתה מדבר כמו שדיברו יהודים שגרו בפולין לפני המלחמה, אלה הצליל והמנגינה של הזמנים ההם. כי אני יהודי מלפני המלחמה, אני ילד של הזמנים ההם, משם, מהעולם ההוא. הפולנית שלי איננה פולנית של בית-ספר, היא פשוט זורמת מהלב. תמיד, בכל הזדמנות, דיברתי פולנית. השפה הזו היא חלק מאותו עולם ישן ואהוב. אני אוהב את הצליל של השפה הפולנית, אוהב להקשיב כשאנשים מדברים. אני לומד הרבה, כל הזמן. השפה הפולנית היא, בעיני, כמו ארמון גדול בעל ארכיטקטורה מאוד מסובכת, אבל הרמונית ויפה. אני יודע שאני נמצא במרתף או בקומת הקרקע של הארמון, אבל אני אוהב מאוד לשאת עיני ולהתבונן בו.

זה לא מרתף ולא קומת קרקע, יש לך בארמון הזה מגדל משלך, שהוא יסוד חשוב של המבנה כולו.

אולי. אחי אהרון, לונק, מדבר פולנית הרבה יותר טובה משלי, לפני המלחמה עוד הספיק ללכת לבית ספר פולני.

בישראל המשכתי לדבר קצת בפולנית. רבים מקרב היהודים שהגיעו ארצה, שורשיהם בפולין. אפילו בנימין זאב הדצל, שנולד בהונגריה (הונגריה הייתה חלק מהקיסרות ההאבסבורגית), שימש בבחירות לקונגרס הציוני הראשון ב-1897 כנציגם של יהודים מבוריסלב ומדרוהוביץ. יש יהודים נוספים מפולין שעלו לגרולה: בן גוריון, שנולד בפלונסק; יצחק שבסיס-זינגר; מנחם בגין,

שלמד באוניברסיטת ורשה; שמעון פרס, יליד ביילורוסיה, שהייתה חלק מפולין לפני המלחמה, ועוד רבים אחרים. הרוב בממשלת ישראל הראשונה - 13 שרים - נולד בפולין ודיבר פולנית. כל זה השתנה ונראה היום אחרת. תל-אביב היא לא עוד תערוכת של קרקוב וקובלנקה, כפי שאמרו בעבר, אבל קיים עדיין חסביך פולני עמוק. אולי גם בשל כך אני כאן...

מיד אחרי המלחמה רציתי לעזוב. הורי נשארו בוולבז'ץ עם אחותי מילה, אני ואחי אהרון נסענו לגלושיצה. ראשון נסע אחי, שביקש להגיע לפלשתינה. הוא היה בוגר, בן 17. אני נסעתי אליו לביקור בן יום וכליכך מצא חן בעיני שנשארת. הודעתי שלא אחזור לגור עם הורי.

בגלושיצה גרתי בבית ילדים, שנוהל על-ידי הארגון הציוני 'הבריחה'. 'הבריחה' ארגנו עלייה לא חוקית לפלשתינה, מאירופה כולה. היו שם הרבה יהודים. הם הגיעו מגליציה, מאוקראינה, משטחיה המזרחיים של פולין שלפני מלחמה. גלושיצה הייתה עיירה יפהפייה, עם הרבה ירק. נהגנו ללכת לקולנוע, ואפילו תיאטרון הגיע אלינו, עם הצגה ביידיש. בערבים נהגנו להיפגש וללמוד שירים חדשים של ביאליק וטשרניחובסקי.

לא פחדת להיפרד מהוריך? לאחר חוויות מלחמה כליכך קשות, לא היה לך עצוב לעזוב אותם?

אמי הייתה מגיעה מוולבז'ץ כל יומיים-שלושה, זה לא היה רחוק, בסך הכול כמה קילומטרים. הייתי יוצא לקראתה אל תחנת הרכבת ומחכה. תמיד הייתה מביאה לי כריכים טעימים. אמי האהובה. כליכך רציתי לנסוע לפלשתינה, לארץ-ישראל, והורי עדיין לא החליטו אם הם נוסעים או נשארים.

אבי ניסה להתחיל בוולבז'ץ חיים רגילים ופתח חנות, אבל עכשיו, כשאני חושב על זה, נדמה לי שעוד לפני המלחמה חשב לנסוע לפלשתינה. כבר אז, בבוריסלב, למד נהיגה כי ידע שאם ניסע לפלשתינה, הוא יזדקק למקצוע של ממש. אלא שאז פרצה המלחמה ומסלולם של החיים הוסט לכיוון אחר.

לעתים אני מהרהר מי הייתי אילו הגעתי לארצי כילד קטן? איך היו מתנהלים חיי? אפשר שבמקרה כזה, לא הייתי מוצא בתוכי די כוחות להילחם ולטפס למעלה. הייתי הופך, מן הסתם, להיסטוריון, כי היסטוריה זה הענף החשוב ביותר של מדעי הרוח.

כשהייתי בן 10 רציתי מאוד לעזוב. הפרידה מהורי הייתה חלק מן המסע. שמא ביקשתי לברוח מן העבר? אינני יודע. רציתי משהו חדש, קרוב לוודאי. ייתכן שרציתי להיות כמו אחי הבכור, הוא ידע תמיד שהוא דוצה לעזוב. גם אני רציתי להגיע לארצי.

איך ציירת בדמיוןך את הארץ, מה ידעת עליה?

קיבלנו הרבה ספרים ובהם תצלומים ותמונות: עצי דקל, גמלים, מדבר. ציירתי בדמיוני מקום ריק, בלי אנשים כמעט, מדבר, קיבוצים והעיר תל-אביב. ומאוד רציתי לנסוע לשם.

עם מיכאל, 1947

בתמונה, חברי מיכאל באיטליה. באנו לארץ בקבוצה של שבעה ילדים, מספר חודשים לפני קום המדינה. מיד עם הגעתנו שלחו אותנו לבית הספר החקלאי 'הדסים'. לאחר מספר חודשים הגיע אביו של מיכאל, יהודי דתי מאוד, ולקח אותו לבית-ספר דתי. באותה תקופה כולם חיפשו בני משפחה שעקבותיהם אבדו בשואה. היו שידורים ברדיו ומודעות בעיתונות, וכך אביו מצא אותו. עד לאותו רגע מיכאל אפילו לא ידע שיש לו אב. כעבור שנים פגשתי אותו. הוא כבר היה דוקטור באוניברסיטת בראזיל, ואני - פרופסור למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה.

בתמונה זו פניך מאוד עצובות.

כזה הייתי. ילד עצוב. גם היום אינני אדם עליו במיוחד, אבל כאן, בתמונה, אני רציני, אולי רציני מדי. היינו זקנים בני עשר, ילדים שבגרו בטרם עת. עוד בבוריסלב, מיד לאחר המלחמה, ואני בן 9, עזרתי למשפחה בשוק השחור

ובמסחר. מכרתי סבון וקניתי סוכר, סחרתי בכל מה שניתן. הייתי צריך להרוויח כדי לפרנס משפחה. אבי היה חולה שחפת, אמי טיפלה בו ואני נטלתי על עצמי חלק מחובותיהם. כך, למשל, כשנסעתי עם אמי מגליוויץ לוולוז'ין, בעקבות אבי שנסע לשם עוד קודם לכן, מצאתי קרון וסידרתי לאמי מקום, בעוד אני עצמי נוסע, כל הדרך, על גג הקרון. חששתי שמישהו ידחוף אותי מן הגג, כי נראיתי כיהודי.

כאמור, הייתי רק בן 10, אבל לא עוד ילד. היו לי עיניים של אדם זקן ועייף. עכשיו כשאני חושב על כך, מתברר לי שמעולם לא היו לי צעצועים. לילדי היו צעצועים נהדרים, לנכדתי יש הרבה צעצועים, ואילו לי מעולם לא היו צעצועים. אני זוכר שהייתי אוסף עטיפות כסף וזהב של שוקולדים וסוכריות, ומדביק אותן במחברת, כמו בולים. במרתף, בן-דודי ואני בנינו טנקים ותותחים מבובי ושיחקנו במלחמה. החיילים היו כינים שמנות. אנחנו היינו רזים מאוד והכינים שמנות, אין לי מושג מדוע. אלו היו הצעצועים שלנו. אחרי המלחמה כבר לא היה זמן לצעצועים, התחיל המסע, ואחרי כן באו תקופות של לימודים ועבודה.

בכלל לא הייתה לך ילדות.

עד גיל שש הייתה לי ילדות נפלאה, רק כשנכנסו הגרמנים נגדע הכול. אני זוכר את הפיקניקים לפני המלחמה. בימי ראשון נהגנו ללכת עם השכנים ליער. היינו מכינים לנו כריכים, תה ושמנת. עד היום אני זוכר את ריח השמנת הטרייה. הייתי הכי קטן וכולם פינקו אותי. סבי הושיב אותי לעתים קרובות על ברכיו, אני זוכר את ידיו השריריות, החזקות והחמות. לאחר מכן השתנה הכול והעולם לא חזר עוד לקדמותו.

בגליוויץ ניסיתי לאסוף בולים. מצאתי בחורבות העיר אלבומי בולים, שאספן בולים גרמני השאיר אחריו, לקחתי את האלבומים למסע לאורך אירופה ועד לארץ-ישראל.

במזוודה קטנה, שאותה החזקתי על האנייה כששטנו לחיפה, היו לי הבולים, תמונות שנתנה לי אמי ומעט בגדים. האלבומים תפסו הכי הרבה מקום. לאחר זמן מה גנבו לי את כל הבולים.

מתי עזבתם את פולין?

נדמה לי שבינואר 1946. לא נסענו אלא 'גנבנו' את הגבול לצ'כוסלובקיה. הדרך הייתה קשה. החזקנו אתנו את כל רכושנו, הכול החבאנו. אמי החביאה לי בתוך הנעל שני שעוני זהב. במהלך הצעדה נשברה זגוגית השעון ופצעה לי את הרגל. בשל הסכנה לא יכולנו להתעכב, ואני הלכתי והלכתי וחשבתי שזה לא ייגמר לעולם. אפילו לבכות או להתלונן לא יכולתי, כי היה עלינו לשמור על שקט. לפנות בוקר הגענו לכפר קטן ליד הגבול ושם חבשו אותי בתחבושת פרימיטיבית.

נוצרת ספירלה?
כן, החיים הם ספירלה.

נחזור לרומא. מה היה הלאה, עד שהגעתי לארץ?
בסביבות רומא היו הרבה מאוד יהודים, כשנים-עשר אלף, וכולם בדרך
לפלשתינה. הייתי עם אחותי. הביטי, יש כאן תמונה ועל גבה כמה מילים
בעירון. מה כתוב שם?

"למזכרת עד, מההורים לילדם, 1948". הם כתבו לך בפולנית?
דיברנו בבית פולנית. אולי היה להם קל יותר לכתוב בפולנית מאשר ביידיש,
אינני יודע. בבוריסלב שוחחנו, בדרך כלל, בפולנית, אבל כשהיינו בגטו, הורי
דיברו ביניהם על הנושאים החשובים ביידיש ואתנו – בפולנית. מאוחר יותר,
בישראל, דיברנו בבית יידיש. מעולם לא עברית ולא פולנית. זאת, למרות שהם
ידעו פולנית טובה, ועד סוף חייהם קראו עיתונים פולניים. הורי כבר לא היו כל
כך צעירים, קשה היה להם ללמוד עברית. ייתכן שכשדיברו יידיש ולא פולנית,
הרגישו קרובים יותר לעמם, כי זו שפה יהודית.

אמי בגיל 21, 1925

איך קרה שמצאת את עצמך לבד בישראל?

זה היה מקרה. מקרה רב מזל. לאחר שעברנו את הגבול הפולני נסענו במכונית
לברטיסלבה ושם התעכבנו בבית-ספר כלשהו. הופיע רופא וטיפל ברגלי,
ובלילה נסענו לווינה ברכבת. נאלצנו להעמיד פנים שאנו מהגרים יוונים. חבשנו
כובעי ברט יווניים במקום קסקטים. התחנה הראשונה בווינה הייתה בית החולים
ע"ש רוטשילד, שבו נפטרו הרצל – בשנת 1904, וחיים נחמן ביאליק – בשנת
1934. אנו, שאך זה למדנו על הציונות, ראינו בו מקום סמלי.

שהינו שם כשבוע, ולאחר מכן נסענו למחנה זמני ליד לינץ, שם היינו כמעט
חודשיים. אבי נלקח לבית-חולים ומדי יום ביומו ביקרתי אותו עם אמי. בשל
מחלת אבי נשארו הורי בווינה ואחי לונק (אהרון), יחד עם קבוצה אחרת, עזב
מוקדם יותר לאיטליה. אני ואחותי מילה התגלגלנו לסלפדן ומאוחר יותר,
לאינסברוק. משם נסענו בלילה למעבר הגבול בברנר והמשכנו ברגל. היה קר,
ירד שלג ואחותי כמעט נואשה. עזרתי לה ללכת, עד שעברנו, לבסוף, את הגבול
האיטלקי והגענו לרומא.

במהלך ביקור באוסטריה כיו"ר הכנסת, חזרתי לאותם מקומות. רציתי לראות
שוב את הדרך ההיא.

ושוב עברת בה לבדך?

זה היה בלתי אפשרי! נסעתי בלימוזינה, בליווי צבאי, עם אסתי והפמלייה ועם
צוות טלוויזיה אוסטרי. לאחר שנים שוב ראיתי את המקומות האלה. שאלנו
אנשים מבוגרים היכן המקום שדרכו עברו היהודים? הם הראו לנו. היה יום קיץ
יפה והלכנו שניים, אולי שלושה קילומטרים. הגענו לאיזה פונדק, חיפשנו
ומצאנו אנשים שעוד זוכרים את הזמנים ההם. כיום משמש המקום כתחנה
היעילה ביותר של המאפיה, להברחת קוקאין.

בביקור רשמי בצ'כוסלובקיה, מצאתי בברטיסלבה את בית הספר שבו התעכבנו.
אפילו את הרופא שטיפל בי אז ברגל פגשתי. שוחחנו על האירועים והזמנים
ההם.

איך זה, כשתוזרים לאותם המקומות אחרי שנים?

כמו לחזור לפולין כשגריר. חזרתי, כיו"ר הכנסת, אל שבילים שבהם התהלכתי,
שנים קודם לכן, כפליט יהודי.

נדמה לי שכל אחד, בשלב מסוים של חייו, רוצה לחזור למחוזות ילדותו, לחפש
שם את עצמו. האדם מסמן מעין מעגל.

המעגלים האלה לעולם אינם נסגרים. לעיתים אני שומע: "הגעתי לפולין כדי
לסגור מעגל". אין זו אמת. רק נפתח מעגל נוסף.

אמי נפטרה ב־1999 ושיחתנו האחרונה, כחצי שעה לפני מותה, הייתה בידיש. שוחחנו רבות, תמיד הייתי מאוד קרוב אליה. עכשיו, כשאני נמצא בפולין, לפעמים אני חושב לעצמי: אילו ידעה אמי שאני כאן, שגריר! תמיד הייתה גאה על כך שבנה הוא פוליטיקאי ידוע, שמארח בכנסת אישים רמי דרג מכל העולם, שהוא פרופסור חשוב. כל אימא הייתה ודאי גאה בכך. אבל אני חושב, שהעובדה שאני שגריר ישראל בפולין הייתה ודאי בשבילה הדבר החשוב ביותר. כך גם לאבי.

רומא שקקה חיים – עיר יפהפייה, הרבה אנשים, בתי קולנוע, סרטים אמריקאים. כמעט בכל יום הייתי הולך לקולנוע. ראיתי מערבונים, הכרתי את כל הסרטים ההוליוודיים.

בכ"ט בנובמבר 1947 התקיימה באו"ם הצבעה על חלוקת ארץ־ישראל והקמת מדינת־ישראל. ישבנו כולנו יחד והאזנו לשידור ההצבעה ברדיו. כדי שההחלטה תתקבל היינו זקוקים ל־33 קולות. ספרנו בקול רם וכשהגענו לקול מספר 33 שהצביע "כן", פרצנו בצעקות מהוללות בבכי. זה היה אחד מאותם רגעים נדירים שבהם אתה חש את משק כנפי ההיסטוריה על בשרך. מאורע כזה מתרחש פעם במאה שנה ואצלנו, פעם באלפיים שנה.

הבית שבו גרנו ובו האזנו לרדיו, היה וילה ישנה של החייט של מוסוליני. וילה יפה. על הגג הייתה תחנת רדיו בלתי לגאלית של 'ההגנה'. לא הרחק מאתנו, מרחק 300 או 400 מטר בקירוב, עמדה וילה של הרמן גרינג. צעדנו לשם בקבוצה, שרנו והשמענו צעקות שמחה. ממש באותה עת, התארח שם החזן הדגול סידור בילרסקי. יחד עמו שרנו עד אור הבוקר. תארי לעצמך, 200 ילדים יהודים ברומא, על מונטה מריו, בוויילה של גרינג, כלילה שבו מכריזים על הקמת מדינת ישראל, שרים שירים יהודיים ופולניים ושירים עבריים שלמדו לא מכבר. זה היה נפלא!

למחרת, ב־30 בנובמבר, יצאנו בתהלוכה ספונטנית דרך רומא עד לפורום רומנו ועד לשער טיטוס. בשער זה, שטיטוס הקימו לאות ניצחון על היהודים לאחר חורבן בית המקדש לפני אלפיים שנה, מוטבעת מנורה. והנה אנו, הילדים היהודים, ניצולי המלחמה הנוראה, באים לשער טיטוס כדי לחגוג את הקמת מדינתנו. הגיעו גם אלפי איטלקים, להביע הזדהות עם גורלנו. הרב הראשי של רומא, הרב טואף, התפלל יחד עמנו. היינו כל־כך מאושרים.

עוד באותו לילה נודע לנו שישנם שבעה סרטיפיקטים לא־לגאליים ליציאה לארץ ישראל. עשינו הגרלה ואני זכיתי. אחותי לא, אבל היא בכל מקרה לא הייתה נוסעת, משום שרצתה לחכות להורים. הסרטיפיקט הלא־לגאלי הזה היה לאנייה 'טרנסילבניה' – אנייה רומנית, אלגנטית מאוד, המיועדת לעשירים – שהפליגה מנאפולי ב־1 בדצמבר, בקו קונסטנצה־חיפה־נאפולי־גינאואה.

המדריכים שלנו ארזו לנו מזוודות קטנות וחילקו מתנות. כל אחד מאתנו קיבל שער. כמה שמחתי, זה היה השער האמיתי הראשון בחיי! כשהגענו לנאפולי,

הסתבר שהאנייה כבר הפליגה, ועלינו לרדוף אחריה ברכבת עד לגינואה. בהגיענו, היה הכול מאורגן להפליא. באופן לא לגאלי, כמובן. כל ילד מהקבוצה סופח למשפחה שהפליגה באנייה. למשפחות אלה היו סרטיפיקטים לגאליים, ואנחנו צורפנו אליהם כילדיהם. אני צורפתי למשפחת ליידר, היו אלה אנשים איזמים, שרבו כל הזמן, על כל דבר.

ההפלגה נמשכה חמישה ימים והייתה נעימה מאוד. קיבלנו אוכל מצוין. שם אכלתי זיתים בפעם הראשונה בחיי. הגישו משהו קטן ושחור על הצלחת ואני חשבתי שאלו שזיפים, כי עד לאותו רגע, לא ראיתי זיתים מימי. בפעם הראשונה לא היו לי טעימים, היום אני מאוד אוהב זיתים.

בשבת, לקראת ערב, קרבה האנייה לתופי הארץ. מרחוק ראינו את הבתים של חיפה. כל הקבוצה ישבה על הסיפון בכיסאות נוח – יהודים, מלכה, מיכאל, ראובן, סיני, שושנה ואני. האנייה עגנה בכניסה לנמל ואני חשתי כמשה בהר נבו, בראותו את הארץ המובטחת. היה דצמבר חם ונעים. הגענו בשבת, ולכן היה עלינו להמתין לחידוש העבודה בנמל, עם צאת השבת. כל הלילה ישבנו על הסיפון, נושאים עינינו אל הארץ המובטחת.

האם אתה זוכר על מה חשבת אז? האם תיארת לעצמך את החיים שצופן בחובו העתיד?
הכול היה כל־כך מבלבל. הגענו מעולם אחד ונחתנו על כוכב אחר.

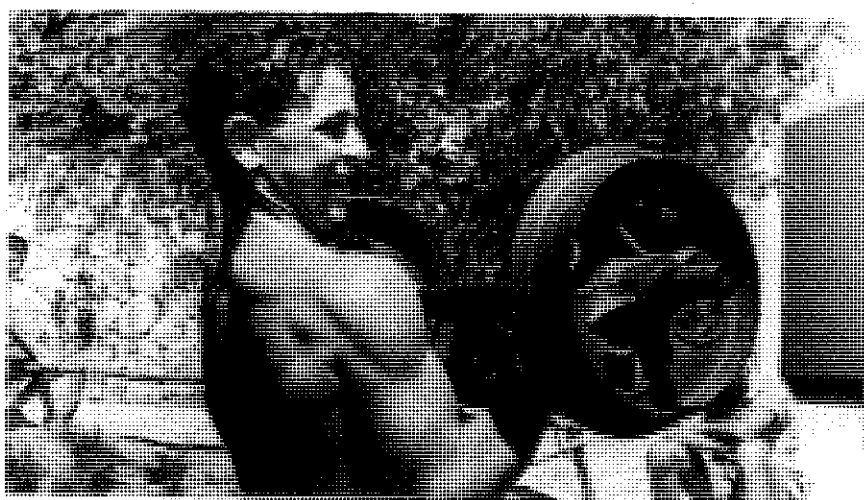
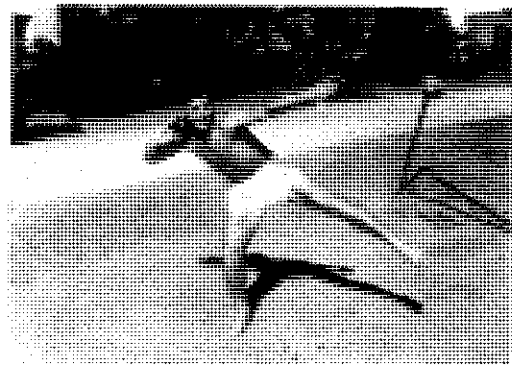
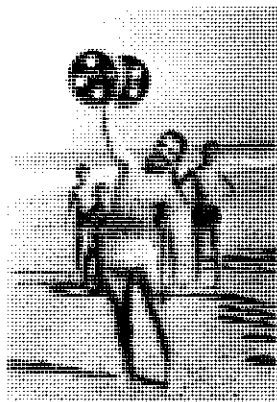
לא פחדת מהבלתי נודע?

לא. בכלל לא. הייתי מאושר, שיכור מאושר. שמעתי קולות סבלים. הם צעקו משהו בעברית ולי זה נשמע כמו מוזיקה הכי יפה בעולם. במשך כל הלילה הבטנו על האורות של חיפה ועל הפנורמה היפה שלה. ביום ראשון שלמחרת, בשעה שבע בבוקר, ירדנו מהסיפון. עודני חש במגעיה הראשון של ארץ־ישראל.

כשנסענו באוטובוס להר הכרמל, אל המרכז לעולים חדשים, ועברנו בחיפה התחתית המאוכלסת בערבים, זרקו על האוטובוס שלנו אבנים. הייתה זו האינתיפאדה הראשונה בחיי. עשו דקות לאחר שהצבתי את כף רגלי במולדתי החדשה, התחלתי לחיות בתוך מלחמה חדשה.

נבהלת?

דומני שכן, אבל מאוחר יותר עברתי רגעים קשים יותר. אולי בשל כך אינני זוכר. מיד הפנו אותנו לבית הספר החקלאי 'הדסים'. ארץ חדשה, חיים חדשים, שם חדש. נאלצתי לבחור לעצמי שם חדש. כולם עשו זאת. בפולין היו לי שני שמות – השם היהודי שייבך, על שם סבתי שייבה, והשם שהיה רשום בתעודת לידה – זנון. רחל שפירא, מנהלת בית הספר 'הדסים', אישה יקרה, אמרה "שייבך, שייבך, שיהיה

ספורטאי מצטיין, הרסים 1952-1954

שבח". אכן זה שם רגיל, לפעמים הוא מופיע כשם משפחה בקרב יהודים מתימן. היה לי שם חדש, אך לא רציתי להחליף את שם המשפחה, היו לי הורים, היו לי סבים. סבי נרצח כווייס, גם אני אשאר וייס וגם ילדי יישאו שם זה! כך החלטתי, ואני בן שתיים-עשרה בלבד.

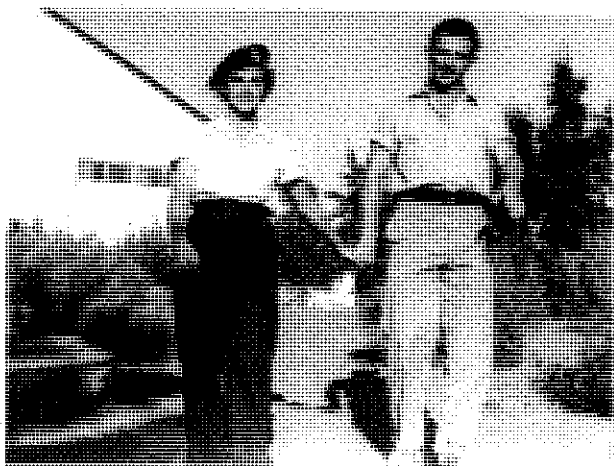

'הרסים'. על גב התמונה כתבתי להורי: מראה כללי של כפר הילדים שלנו, בתהליכי הקמה. בינתיים אנחנו 200, אבל בקרוב יבנו עוד 40 מבנים ונהיה כאן 1200 ילדים. ספטמבר, 1949

בית הספר 'הרסים' ממוקם לא רחוק מנתניה. רוב התלמידים היו ילדים שנולדו בישראל, צברים. כולם למדו בעברית ואילו אנחנו לא דיברנו עברית. אני ידעתי עברית משום שלמדתי היטב, והייתי היחיד בקבוצתי שהלך לכיתה ו' רגילה. לשאר ילדי הקבוצה הקימו כיתה נפרדת. הייתי לבדי בקרב ילדים שנולדו בישראל. הצטיינתי במתמטיקה, הייתי הכי טוב בכיתה, והילדים ריכלו מאחורי גבי: "בטח, יהודי-פולני יודע חשבון, הרי שם הם עסקו אך ורק במסחר."

הם הרגישו עצמם טובים יותר? כן. הם הרגישו טובים יותר. הוריהם בנו את המדינה, הם היו יפי תואר, שריריים, רובם בהירים, הם נראו אחרת, טוב יותר. אנחנו היינו רזים ומסכנים ונראינו רע. אז הפסקתי, בכוונה, ללמוד מתמטיקה, שלא אהיה עוד בעיניהם יהודי פולני שעסק במסחר. רציתי להיות כמותם, חלק בלתי נפרד ממולדתי החדשה.

שהיגרו בראשית המאה ה-20 ועוד לפני כן, לאמריקה, לקנדה, לברזיל, לאוסטרליה, יסתבר שהיו 4 או 4.5 מיליון יהודים ממוצא פולני.

עם ציפי 1955

אפשר להיתקל בשמות משפחה פולניים ברחבי העולם כולו עקב ההגירה. הנה, למשל, הספורטאים מרים סידרנסקי, אביה אומנם מפולין, אך היא עצמה נראית כמו יהודייה מאתיופיה.

ציפי הייתה בחורה יפה.

כן. היו לה עיניים חומות ושער שחור, בדיוק כמו לבלה, אהבת ילדותי. ציפי הייתה אהבתי הראשונה בתקופת הנעורים. היינו חברים אולי שנתיים, כמון בדרך-כלל, בקרב בני עשרה. אולם הקשר נשמר ואנו נפגשים גם היום. פעם בשנה, כעשרים איש מבית ספרנו נפגשים ומשוחחים על חיינו אז והיום.

מי היו המורים ב'הדסים'?

היו לי כמה מורים נפלאים שאהבתי במיוחד. כבר סיפרתי על דני דסה. היו גם אחרים. בראש ובראשונה מיכאל קשטן מוורשה. הוא יצא מפולין בתקופת הכיבוש הגרמני, בשנת 1940, הצליח בדרך-לא-דרך להשיג דרכון וניצל. הוא למד באוניברסיטה העברית בירושלים. אותנו לימד תנ"ך וספרות. בעצמו היה משורר. חיבבתי אותו מאוד ושוחחנו לעתים קרובות. היו לו השקפות עולם שמאלניות ובגללו התקרבתי לשמאל.

היה גם יעקב פריי, המורה להיסטוריה. הוא הגיע לארץ-ישראל לפני המלחמה. עוד קדם לכן, בפולין, למד באוניברסיטה היגאלונית בקרקוב. הוא היה חלוץ והיה בין מייסדי קיבוץ. בכלל, יהודים יוצאי פולין השתתפו בייסוד קיבוצים רבים.

הם ידעו מה עבר עליך במהלך המלחמה, דיברתם על כך?

לא יותר מדי, כי זה שיעמם אותם, למרות שידעו היטב מאין באנו ומה קרה באירופה. בבית הספר היה מורה לחינוך גופני, גבר יפה תואר, ספורטאי מירושלים. הוא היה יהודי ספרדי, ושמו דני דסה. הוא טיפל בי. בערבים שוחחנו רבות. סיפרתי לו את כל המוצאות אותי. אינני יודע כיצד היו נראים חיי אלמלא הוא היה שם.

כל בוקר התאמנו קשה. בהתחלה רצתי כל יום קילומטר, אחר-כך שניים, אחר-כך שלושה. כשהייתי בכיתה י"ב, כבר רצתי כל יום 12 ק"מ. יום-יום התאמנתי קשה, רציתי להיות אחר. לא נראיתי כספורטאי, הייתי רזה, נמוך, קטן, אולם התעקשתי והחלטתי בלבי שאהיה הטוב מכולם. ב-1954, כשסיימתי את בית הספר, הייתי בין הספורטאים הטובים. התאמנתי באתלטיקה קלה ובהרמת משקולות. אולם לא הסתפקתי בספורט. למדתי להיות טרקטוריסט. הייתי גם רקדן ריקודי עם. מאוחר יותר נעשיתי למדריך הלהקה. הייתי גם התלמיד הטוב בכיתה. זה היה מעין מרוץ בלתי פוסק קדימה, לברות הרחק ככל האפשר ממה שהיה וממי שהייתי.

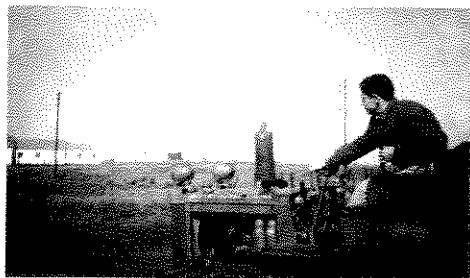

טירון בשנת 1954

בתמונה הבאה, אני עם חברתי הראשונה, ציפי.

היא נולדה בברזיל, אבל הוריה היגרו מפולין לפני המלחמה. הרבה מאוד יהודים היגרו מפולין לפני המלחמה, תהליך זה החל בראשית המאה העשרים. אומרים שלפני המלחמה חיו בפולין 3.5 מיליון יהודים, אך אם נוסיף עליהם את אלו

מעניינים ומהם למדתי אפילו לבחינות בגרות. לדוגמה, בעיתון 'פרובלמה' קראתי מאמר על תהליך הפוטוסינתזה, ואני למדתי במגמה הביולוגית. כעבור ימים אחדים הופיעה בבחינת הבגרות בביולוגיה שאלה ממש באותו נושא, והודות למאמר שקראתי, ידעתי את התשובה לפני ולפנים וקיבלתי ציון גבוה מאוד.

אני כטרקטוריסט ב'הדסים', 1951-1952

לעתים קרובות התגלעו בינינו ויכוחים. הוא השתייך למפא"י הסוציאל-דמוקרטית ואני הייתי נתון להשפעה של מיכאל, על דעותיו השמאלניות. אשתו, יהודית, גם היא מפוליין, הייתה מנהלת הספרייה ותמיד יעצה לי אלו ספרים לקרוא. אתה דיברתי הרבה על ספרים.

והיה שלמה פוגל, צבר, מדריך גדנ"ע, שלימד אותנו גם לנהוג בטרקטור. אשתו, אלה, הייתה קצינה בכירה במלחמת השחרור, ומאוחר יותר אף היא לימדה אותנו. יעקב פינס, צייר ידוע מגרמניה, היה מגיע פעם בשבוע מירושלים ללמד אותנו ציור.

המלחין הנודע אברהם דאוס, אף הוא מגרמניה, לימד אותנו מוסיקה. מאוחר יותר הגיע גארי ברחיני, בחור צעיר, ניצול שואה יליד רומניה, מן המוסיקאים החשובים בישראל ומנצח התזמורת הפילהרמונית. היה מורה נוסף למוסיקה, גיל אלדמע, שאיבד את רגלו במלחמה, גם הוא מלחין. מיכאל קשטן כתב שירים שגיל אלדמע הלחין וכולם ב'הדסים' שרו. שרנו הרבה מאוד. שירים רבים ששרנו היו, למעשה, מילים עבריות למנגינות רוסיות. קרה גם שהמורה שר בעברית ואנחנו ברוסית - כי רבים מאתנו הכירו את השירים עוד בפולין.

לעולם לא אשכח את המורים ואת האווירה בבית הספר. היינו כמעט כמו משפחה. זה היה מעין שער לחיים החדשים בארץ-ישראל ויותר, כי הם סיפרו לנו על החיים בפולין. יעקב פריי סיפר על קרקוב, מיכאל קשטן על ורשה, ובנוסף, הם יכלו להבין אותנו, ילדים ניצולי שואה.

היה לנו גם מורה לביולוגיה, זואולוגיה ובוטניקה. שמו היה אבינועם קפלן. משפחתו הגיעה, קרוב לוודאי, מרוסיה, אך הוא כבר נולד בישראל. אדם בלתי רגיל, מלא חיים, אנרגטי ולבבי מאוד. רבים משיעוריו הוא ניהל בחיק הטבע, בחורשת האקליפטוס הסמוכה לבית הספר. עבורי היה זה הקשר הראשון עם הטבע. לא הכרתי שמות של פרחים ועצים, לא בישראל, גם לא בפולין שלפני המלחמה. איש מעולם לא לימד אותי שמות של פרחים ועצים. היינו יוצאים ליער לפיקניק, ותו לא. לא הכרתי את הטבע מסביב.

ב'הדסים' נהג אבינועם קפלן לקחת אותנו לטיולים בכל שבת בבוקר. שם הקשבנו לציוץ הציפורים, למדנו להבחין בין הצלילים ולכנות את הציפורים בשמותיהן. הייתי נער והרגשתי כילד, הלומד לקרוא ולהקשיב לעולם שמסביבו. מבוריסלב איני זוכר לא ציפורים ולא פרחים.

כשחזרתי מפולין, אחרי ביקורי הראשון ב-1985, סיפרתי לכולם שבפולין, החנויות הנפוצות ביותר הן חנויות פרחים, חנויות ספרים ובתי-מרקחת. בפולין יש הרבה מאוד פרחים, וחנויות הפרחים הן מהיפות בעולם.

כשעזבתי את פולין לאחר המלחמה לא ידעתי זאת. אבינועם קפלן החזיר לי את ילדותי.

הקשר שלנו עם פולין היה קיים כל הזמן, למרות שכבר כתבתי, דיברתי ואפילו חשבתי בעברית. אחי היה חתום על עיתונים פולניים. היו שם מאמרים מאוד

בישראל היו ציפורים ופרחים שונים מאשר בפולין.
כן, אבל עבורי היה זה גילוי ראשון של הטבע, שעד כה היה בלתי מוכר לי.

זה כמו גילוי של יבשה חדשה?
כן, כמעט. מהילדות זכרתי רק חסידות ניצבות על רגל אחת, לוכדות צפרדעים, שסיפרו כי הן מביאות ילדים.

חסידות שוהות בפולין בקיץ ובחורף הן עפות אליכם.
כן. הן יכולות לחצות גבולות. החסידות הן בינלאומיות, קוסמופוליטיות, כמו היהודים, אלא שהן לא נידונו לכליה ב"וועידת ונזה", וגם חוקי נירנברג פסחו עליהן.

נראה שלא פעם אתה נושא עיניך לשמים. לא רק אל החסידות, גם אל העננים.
בפולנית בחרת לספרך את הכותרת 'אדמה ועננים'.
יותר מכול אני אוהב בפולין את העננים. שעות אני מסוגל להביט בהם שטים בשמים. מכרי מישראל מתלוננים שבפולין יש מעט שמש והרבה עננים, ואילו כשאני מגיע מפולין לישראל, בכל עונות השנה, דווקא העננים חסרים לי.

אסתר, רעייתי, עם הנשיא ביל קלינטון

לפעמים, כשאני מטייל בחיפה, עיר מגורי, או מביט מהר הכרמל על הפנורמה היפה – אותה פנורמה שאלה חזרתי שוב ושוב, מאז ומעולם, תחילה עם

חברות, אחר כך עם אסתר ובהמשך, עם ילדי, וכעת אני חוזר לשם עם נכדתי – עולה בזיכרוני חיפה, כפי שראיתה לראשונה מעל לסיפון האונייה. מן התמונה ההיא נולד הזיכרון הראשון שלי מהארץ.

הגלגול הזה, ההפיכה לאדם חדש, היה כרוך בתהליך כואב מאוד, שהוכתר, עם זאת, בהצלחה. שוחחתי עם בני דורי, שעברו חוויות דומות בתקופת המלחמה, ועתה הם פרופסורים, פוליטיקאים בעלי שם, וכולם סבורים כי השנים הראשונות היו הקשות מכול. לא רק הרצון להיות כמו כולם, גם השאיפה להיות הטוב מכולם שלטה בכיפה. כמו בפולין לפני המלחמה, שבה היהודים רצו להיות הטובים ביותר.

אבל אתם הקמתם את המדינה. הרי מי שהגיע מאירופה מיד לאחר המלחמה יצר מחדש את עצמו ואת המדינה.

לא רק אנחנו. בתקופה שבה הגענו לארץ, בגר הדור הראשון של בני המתיישבים הראשונים. זה היה הדור הראשון של יהודים חדשים שעסקו בחקלאות, בבניין, במלאכת כפיים. הציונות לא הייתה רק מהפכה אידיאולוגית, היא גם חוללה שינויים חברתיים. היה זה תהליך של יצירת אדם חדש. התהליך הזה פגם בנשיות התרבותיות הטבעיות של היהודים. בקרב היהודים היו יותר מדי מוזיקאים, רופאים, עורכי דין, ואילו המדינה החדשה הייתה זקוקה לחקלאים, לגננים, לפועלי בניין ולפועלי תעשייה. יתרון שאין להתעלם ממנו היה, עם זאת, יש אנשי מדע בקרבנו, משום שהם ידעו להשתית את היסודות המתחדשים בארץ על בסיס מדעי. אין זה מקרה שיש לנו החקלאות הטובה בעולם, אין זה מקרה שהשכלנו להפוך מדבר שממה לגן פורח. תהליך המעבר מהגולה לישראל היה תהליך אידיאולוגי עמוק של התחדשות החיים האמיתיים. לא רק לארץ ישראל ביקשו הציונים לשוב, כי אם גם לשורשי התרבות העתיקים ולשפה הקדומה. היה זה מרד נגד הגולה.

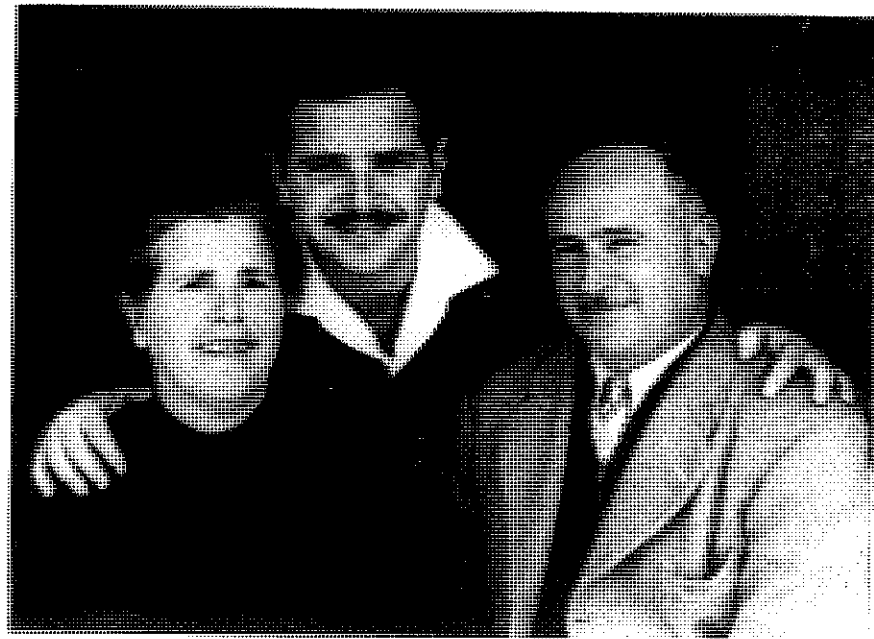
הכול היה צריך להיות חדש ובשונה מאירופה?
לא, הכול היה צריך להיות ישן, אבל שונה. התחושה שחזרנו לאחר אלפיים שנה, משמעה שאנו מחדשים את חיינו כי אנו חוזרים לחיינו הקודמים האמיתיים, לשורשים. מבחינה היסטורית זה היה בלתי אפשרי, אבל כזו הייתה האידיאולוגיה. דיברנו עברית. מי שדיבר פולנית, יידיש או גרמנית, כאילו חרג מן הנורמה. היו מחאות רבות נגד מי שדיברו יידיש. הייתה סיסמא "דבר עברית והבראת". בטכניון, שנוסד בחיפה ב-1915, לימדו בדרך כלל פרופסורים עולים מגרמניה, דוברי גרמנית. במסגרת 'מלחמת השפות' אורגנו נגדם הפגנות, עוד לפני תקופת היטלר – אז הגרמנית עדיין הייתה השפה של היינה וגתה ולא של היטלר או גבלס – כל-כך חזק היה הדחף לדבר עברית. גם שמות ושמות משפחה היו צריכים להיות עבריים. בממשלתו הראשונה של

בן-גוריון כולם הוכרחו לעברת את שמותיהם. שמו הקודם של בן גוריון היה גרין, של גולדה מאיר - מאירסון. היה גם רובשוב - ציוני חשוב מרוסיה, שמאוחר יותר נבחר לנשיא המדינה ושינה את שמו לשז"ר. כשבן גוריון חיפש מועמד לתפקיד שר המסחר, לא היה יכול למצוא איש ראוי במפלגתו, משום שהסוציאליסטים נרתעו מלעסוק במסחר, זה היה עיסוק גלותי. לבסוף מצא מנהל מפעל גדול, אדם בלתי-מפלגתי. שמו היה יעקב גרינג שינה את שמו לגרי.

הציונים החליפו את שמות משפחתם מטעמים אידיאולוגיים, אחרים שמרו על שמם.

גם לך שינו את השם משייבך לשבת.

זה לא היה שינוי אלא תיקון צליל. השם היהודי שייבך קיבל משמעות עברית. ישנן מילים רבות שנשמעות דומות מאוד בשתי השפות. למשל, בעברית אומרים שבת וביידיש שאבעס, מלחמה בעברית ומלחומע ביידיש. לא הרשיתי לשנות את שם משפחתי - וייס. בדרך כלל, מי שעבר את השואה לא שינה את שמו - חייקה גרוסמן, יצחק 'אנטק' צוקרמן, צביה לובטקין, דב שילנסקי, ישראל גוטמן

עם ההורים בישראל, חיפה, 1 בינואר 1957

ואחרים שמרו על שמותיהם מבית.

הנושא הזה חוזר ועולה מדי פעם. לפני מספר שנים כתב העיתונאי אורי אבנרי, כי לא ייתכן שקריינית רדיו ידועה בשם אסתר שרק, תוסיף לשאת את שם משפחתה. יש בכך טעם לפגם, שהרי שרק, משמעו ביידיש - פחד.

שרק הוא שם הנעורים של אמי, ואסתר שרק היא בתו של בן-דודי, שעבר את אימי השואה והיה במטהאוזן. רבים מבני משפחה זו נספו בשואה. משום כך כתבתי לאבנרי, גם מעל דפי העיתון, מדוע חשוב כל-כך להמשיך לשאת שם זה. יש בכך משום שמירה על זכר המתים והנרצחים, וגם של אלה שניצלו. בזה נעוצים שורשינו ועברנו, ועלינו לשאתם בגאון ולא להתבייש בהם. מאז ומעולם הייתי גאה במוצאי ובשורשי. אהבתי את עברי, למרות שנשא בתוכו את זוועות המלחמה. הם רצו למחוק הכול, כאילו עולם הגולה לא היה ולא נברא.

היה גורם נוסף. עברנו את השואה, ומיד עלו שאלות: "מדוע כל אותם היהודים באירופה הלכו כצאן לטבח? מדוע לא התגוננו?" זה היה מאוד לא נעים. הם - הצברים - לא הבינו דבר. עד מהרה נעשתה הבחנה בין השואה לבין הגבורה. השואה זה אני וגורלי. הגיבורים, לעומת זאת, הם מרדכי אנילביץ, מארק אדלמן, צביה לובטקין. צריך היה ליצור אתוס של יהודי גיבור. גם אני חשבתי שהמורדים ממרד גטו ורשה הם גיבורים, אבל חשתי שההבחנה אינה צודקת, שאדם לא מוכרח להיות גיבור. בראש ובראשונה, עליו להיות אדם. ממש כאותן נשים פשוטות - גברת גורל, גברת פוטנז'נה או גברת לסוטובה - שהסתירו אותנו בבוריסלב. אם מדברים על גבורה, הן היו גיבורות אמיתיות. גם אבי ואמי, שעד לריגוע האחרון נשאר עם ילדיהם, היו גיבורים. גם אח שנשאר עם אחותו עד מוות, למרות שהיה יכול לברוח, הוא גיבור!

הצברים ולזלו בנו מעט. רק לאחר משפט אייכמן החלו לחשוב אחרת. החלטתי להוכיח להם שהם טועים, שאנחנו טובים יותר. רציתי להוכיח להם שאני יודע הכול, שלכול אני מסוגל, שאני טוב מהם, וכך נהגתי. לאמיתו של דבר, ניסיתי להתנתק גם מפולין ומהשפה הפולנית.

זאת ועוד - הילדות מן הקבוצה שעמה באתי מאירופה היו, גם בבית הספר 'הדסים', אהבותינו הראשונות, ואילו אני תמיד חיפשתי חברה צברית! רציתי לכבוש את לבן של בנות הארץ. אולי זה נושא שהשתיקה יפה לו, אבל כך היה. אין זה מקרה שנישאתי לצברית. היה בכך ניסיון להשתייך. אנו, שהגענו מאירופה, מעולם אחר, ביקשנו להשתייך אליהם, כי בעינינו הם היו טובים יותר. בתחילה רצינו להוכיח שאיננו נופלים מהם, ולבסוף, שאנו טובים מהם. במובן מסוים, הצלחנו.

הייתה זו תוויה של לידה מחדש. כיום אני יודע שהדבר לא באמת עלה בירי. לא נמלטתי מהגולה, הגולה שבה אלי ואני חוזר ושב אליה.

על גבי כמה מהתמונות מהתקופה הזו כתוב בעברית ואילו באחרות כתוב

בפולנית. מתי החלפת לגמרי את הפולנית לעברית?

ב'הדסים'. מ-1947 עד לבוא הורי ארצה, לא היה לי עם מי לדבר פולנית. עם אחי שוחחתי בעברית. בהמשך, אבי, שדיבר פולנית צחה, גבוהה ועשירה, היה מתקן חמיד את שגיאותי. עכשיו, כשאני שומע פולנים, אני נזכר באבי, גם הוא דיבר כך.

מתי חזרת לשפה הפולנית?

מעולם לא. עדיין לא חזרתי. עודני רחוק משפת אבי, שפתכם. כשאני חוזר מישראל, לאחר היעדרות של מספר ימים שבהם כלל לא דיברתי פולנית, שוב חסרות לי מילים. ב'הדסים', כנער, לא רציתי לדבר פולנית, ואילו עכשיו, כאדם מבוגר מאוד, הייתי רוצה להשביח את הפולנית שבפי.

אני חושב שהשינוי הזה, הדחף לחיים חדשים ולשפה חדשה, לספורט, לריקוד, לעבודת כפיים ב'הדסים', היה מלחמתי הפרטית בשואה. רציתי, בכל מאודי ובכל כוח החיים שבי, להתנגד להיטלר. זה היה מצעד החיים הפרטי שלי. אני אמנם מתנגד לשם הזה, אבל זה היה מצעד החיים שלי.

מדוע אתה מתנגד לשם הזה?

הנוער שלנו אמנם צריך להגיע לכאן, אך מן הראוי שהמצעד יצא מהרייכסטאג בברלין. כמו כן, הייתי נותן לזה שם אחר. אני סבור שיש לתת כבוד לנרצחים כדמות עצרת זיכרון, אבל אין זה מצעד חיים או מצעד מוות, עבורי זה משהו אחר לחלוטין.

מסדר הנופלים?

כן, מסדר הנופלים. עבורי, הדבר החשוב ביותר אינו שאנו בחיים, אלא שהם אינם בין החיים. זוהי לווייה, כי הם מעולם לא זכו ללוויה. הרעיון של מצעד החיים הוא נעלה, אך כאן מדובר ברעיון שונה לחלוטין. אז, ב'הדסים', זה היה מצעד החיים הפרטי שלי. כמו חזון העצמות היבשות בספר יחזקאל. כך חשבתי אז.

מתי הגיעו הוריך?

הורי באו יחד עם אחותי מילה, ב-1952. אחי, שיצא לארץ ישראל לפני, נתפס בידי האנגלים, יחד עם עולים בלתי לגאליים אחרים, וכמותם הוחזק במחנות בקפריסין. רק אחרי ההצהרה באו"ם על הקמת מדינת ישראל, משעובו האנגלים את ארץ ישראל, יכלו העצורים בקפריסין לשוב. אחי הגיע ומיד נשלח למלחמה. רק כעבור חודש ראיתי אותו, כשקיבל חופשה מהצבא. הוא היה מבוגר ממני ב-7 שנים, בן 20, ויכול היה להתגייס לצבא. אני הייתי עדיין נער. בראשית דרכי בישראל, כשהייתי לבד, קיבלתי הרבה מכתבים. בול מאוסטריה היה סימן ודאי למכתב מהורי, בול מקפריסין סימן מכתב מאחי ובול מאיטליה - מאחותי.

לאספן בולים כמוני הייתה זו משפחה מעניינת ביותר.

עם סיום בית הספר החקלאי התגייסתי לצבא, כשבידי תעודת בגרות ורשיון כטרקטוריסט. בשל בעיות בריאות - אימוני ספורט מפרכים גרמו אצלי לפגם קל בלב - לא יכולתי ללכת לקורס קצינים. לכן שלחו אותי להיות מכונאי. מספר חודשים שירתי כסמל רכב.

כשהתגייסת לצבא הייתה מלחמה?

כל הזמן הייתה מלחמה. קרבות בינינו לבין הסורים, מצבי כוננות, היה קשה.

האם עבורך היה זה סוג אחר של מלחמה מאשר בפולין?

אחר לחלוטין. הייתי אזורח של מדינה שיש לה צבא. היו קרבות והיו קורבנות, אבל לא התעוררה בי תחושה של חוסר אונים. לא פחדתי שלפתע פתאום יבואו וישמידו את כל עמי.

היה לי חבר עוד מבוריסלכ בשם קובה. אמו נרצחה במלחמה ואביו ניצל. הם הגיעו לחיפה בשנת 1950. כאן, בתמונה, אני כבר נראה שונה, אך לא לגמרי.

עם קובה

עדיין יש לי מבט של יהודי-פולני, ועודני רזה, למרות שאני לבוש כמו כל ילד ישראלי. אביו של קובה גר בחיפה, וקובה עצמו נשלח לקיבוץ, וכך נפגשנו. ב־1956, כשפרצה מלחמת סיני, שירתנו בצבא. קובה נהרג.

קובה, נער נפלא ששרד את זוועות השואה, כמוני, בסתר המרתף, שכל משפחתו נרצחה, כמו קיבל בהשאלה עוד כמה שנות חיים, עלי־מנת להיהרג לבסוף בהגנה על מדינתו. עוד גורל יהודי.

מהר מאוד הבינו המפקדים שיש לי קשר טוב עם אנשים, שאני רקדן מצוין ושאני יכול להיות מדריך תרבות, "חלטוריסט" טוב. בערבים עבדתי במועדון נוער, ארגנתי מסיבות, חידונים, ובמהרה עברתי ממחלקת מכונאות למחלקת תרבות. הייתי סגן קצין תרבות. ארגנו ערבי תרבות לחיילים, חגים. פעם הורה לי יצחק רבין, שהיה מפקדי, לארגן סדר פסח לחיילים. הוא שלח לעזרתי בחורה שאת תמונתה ראיתי בעיתון. היא הייתה חיילת יפהפייה, צברית, וכולם היו מאוהבים בה. חשבתי לעצמי, במה אני גרוע מאחרים? כך הפכה אסתר כהנוביץ לאסתר וייס.

עם אסתר והילדים

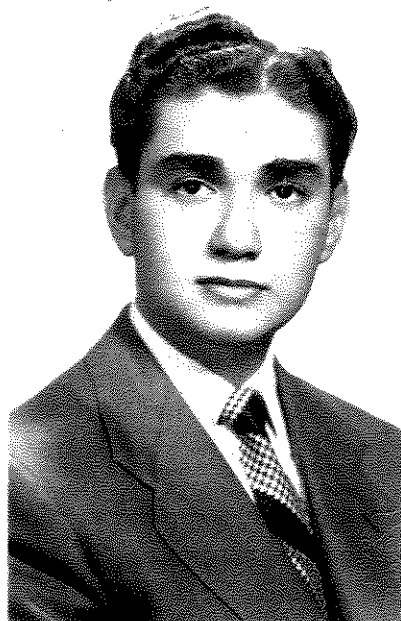
מעולם לא חשבתי על קריירה צבאית, אבל אהבתי את הצבא. אולי מפני שבצבא יש אינטגרציה חברתית. עד היום יוצר הצבא שלנו אווירה של הזדהות, משום שכולם הולכים יחד לצבא, נכדיהם של החלוצים עם עולים מאירופה וממרוקן. הצבא הוא האינטגרטור החשוב ביותר של ישראל. חשתי מיד שאינטגרציה זו חשובה מאוד, כחלק בלתי נפרד מהקמת מדינה,

ותמיד פעלתי בכיוון זה. הייתי מש"ק תרבות בפיקוד הצפון. בעבודה זו עוררתי תשומת לב מחוץ לצבא וכך הגעתי לרדיו. במשך שש שנים הנחיתי ברדיו חידונים, שהיו אהובים מאוד.

אהבת לעבוד ברדיו?

מאוד. ומעבר לכך, כילד שנולד בפולין הרחוקה, עבר את המלחמה הנוראה, ואת השנים הראשונות הקשות בארץ, עבודה ברדיו הייתה עבורי ביטוי לקשר שלי עם עמי. העובדה שיכולתי לשוחח עם אנשים, להיות נוכח בתודעתם, חיזקה בי את התחושה שאינני אלמוני, שקולי נשמע. היה בכך צעד נוסף בדרך להכרת עמי ולהכרת עצמי.

בתקופה זו, מי שעבד ברדיו היה בעל מוניטין. גם הרווחתי היטב, והיה לי כסף ללימודים באוניברסיטה. אחרי הצבא זכיתי לפופולריות רבה. בתחילה הכירו אותי מן הרדיו, אחר־כך מטורים קבועים שפרסמתי בעיתונות, מאוחר יותר מן העבודה באוניברסיטה ולבסוף, מן הקריירה הפוליטית. חיי התנהלו תמיד בקדמת הבימה, ללא רגע אחד של שגרה אפורה. טבוע בי, כך נראה, הצורך התדיר להימצא באור הזרקורים. אחותי מילה מעולם לא הייתה כזו, גם לא אחי. אמי הייתה, כנראה, גאה בי מאוד, אך בשקט. תמיד סברה שאני רץ מהר מדי, רחוק מדי, ופחדה מכך. אנחנו פוחדים תמיד, אפילו בארצנו.

בן הרוד שמיל, שנה ראשונה בקנדה, מונטריאול, 8 באפריל, 1950

האם הייתה זו בריחה נמשכת מן המרתף ההוא?
אולי... ואף על פי כן, אחי ואחותי, שעברו חוויות דומות, שונים ממני בתכלית.
נראה שבכל זאת מדובר בטבע המיוחד לי. מי יודע, אולי יכלו חיי להיות טובים יותר, לבי בריא יותר, אלמלא בחרתי בדרך זו...
בשנת 1956 קיבלתי מלגה מאוניברסיטת מקגיל בקנדה, מונטריאול. בן-דודי שמיל, שהסתתר יחד אתנו, מתגורר שם.
הוא מבוגר ממני במעט, אבל בימי המלחמה היינו כאחים. לאחריה, עזב עם אמו ומשפחתנו לוולבויץ, מאוחר יותר לגרמניה ולבסוף, לקנדה. את שמו החליף בקנדה לסם, והוא כיום רואה חשבון. הוא שניסה להביא אותי לקנדה. יכולתי לנסוע לשנה, לשנתיים, לתמיד. אבי ניסה לשכנע אותי שאסע, הוא רצה שיהיה לי מקצוע של ממש – עורך דין, רופא. שבוע תמים התחבטתי, לבסוף השבתי בשלילה.

מדוע? לא רצית לעזוב שוב ולהכיר עולם חדש?
לא רציתי להתחיל הכול מהתחלה. לא רציתי להתמודד שוב עם שפה חדשה. היה לי קשה, אך אהבתי את ארצי ולא רציתי לעזוב. גם את הורי לא רציתי לעזוב. אפשר שכבר אז חשבתי על פוליטיקה.

מדוע בחרת בפוליטיקה?
אינני יודע בוודאות. ביתי היה, מאז ומעולם, פוליטי מאוד. אבי התעניין בפוליטיקה, קרא עיתונים, האזין לרדיו. בדרוהוביץ הוא סיים בית-ספר למסחר. בתחילה עבד כמנהל חשבונות, אחר-כך פתח חנות, אבל יותר מכול, התעניין בפוליטיקה. עוד לפני המלחמה היה ברשותנו מקלט רדיו – אולי המכשיר הראשון בבוריסלב – אני זוכר את אבי עם אוזניות תמיד, ליד המקלט. ימים ולילות היה מאזין לחדשות פוליטיות. אמי, לעומת זאת, כלל לא התעניינה בפוליטיקה. לפעמים היו רבים, כי היא העדיפה להאזין לפול רובסון. במהלך המלחמה, אפילו במרתף, החיים היו פוליטיקה – מי ינצח ומתי, איך ייראה העולם שלמחרת. חיכינו תמיד לגורי העיתון שהשליכו לנו עם הלחם. היה זה אך טבעי שאבחר ללמוד מדעי המדינה.
כשאמרתי זאת לאבי, הוא לא היה מרוצה: "בשביל מה לך? יש כליך הרבה מקצועות – כימיה, פיזיקה, מתמטיקה. אולי תהיה עורך-דין? רופא שיניים? עורך-דין יהודי, כנר יהודי, זה בסדר. מן הראוי שיהיה לך מקצוע כזה, שתמיד ובכל מקום תוכל לעבוד בו ולהרוויח למחייתך."
"תמיד ובכל מקום" – כליך יהודי! הייתה לנו כבר ארץ משלנו, מקום שלנו עלי אדמות, אבל הורי חשבו שבכל מקרה, מן הראוי שאהיה מוכן לחיים במקום אחר, בארץ אחרת, בין זרים.
העציב אותי הצורך הקבוע הזה במטריית ביטוח גלובלית, אוניברסלית, שהורי

מעולם לא הצליחו להשתחרר ממנו. יחד עם זאת, כשסיימתי את הדוקטורט ונעשיתי מרצה, פרופסור, חבר כנסת וכך הלאה, כבר נתרצו, מן הסתם.

מה משך אותך במיוחד בפוליטיקה?
קשה לומר. כל חיי היו קשורים בפוליטיקה, כבר כשהגעתי לארץ. ב"הרסים" הנהיגו שיטה חינוכית מיוחדת – קצת קורצ'אק קצת מקרנקו – גידלו אותנו להיות דמוקרטים. היינו מחולקים לקבוצות, שלוש ארבע כיתות יחד, ובהצבעה החלטנו מה על כל קבוצה לעשות. למשל, כל קבוצה קראה עיתון אחר. בתקופה ההיא, כל העיתונים בישראל היו פוליטיים, קשורים למפלגות שונות, כל החיים התנהלו בצל המפלגות. קבוצתי קראה את עיתון "הארץ" – עיתון של המרכז הליברלי, אבל אני, כבר אז נטיתי יותר שמאלה. היו לי רגשות חמים לרוסיה, בשל הצבא האדום ששחרר אותנו. הייתה לי סימפתיה לשמאל גם בנושאים חברתיים. חוללתי מהפכה והחלפתי את העיתון לעיתון השמאלני יותר – 'על המשמר' – של מפ"ם הסוציאליסטית.

איך הצלחת?
רטוריקה. שוחחתי, הצגתי נימוקים, עסקתי בתעמולה ושכנעתי. כך הפכתי מאוחר יותר לראש הקבוצה. הייתה לי עמדה בקרב החברים. אני, כנראה, מנהיג מלידה. לאחר הצבא, כשהחלטתי ללכת לאוניברסיטה, בחרתי, כאמור, במדעי המדינה. עדיין לא חשבתי על חיים פוליטיים, אבל כבר ידעתי מה אלמד.

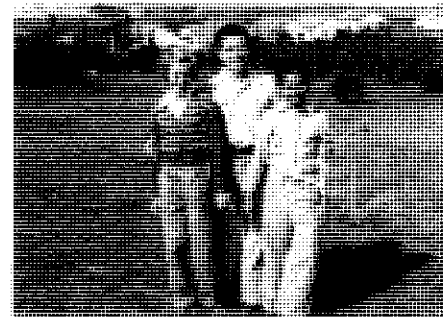
שנת 1965, תאונה, התנגשות חזיתית במכונית אחרת

מה עניין אותך במיוחד במדעי המדינה? על מה כתבת את הדוקטורט?
מאז ומעולם התעניינתי בהיסטוריה, בתפקודן של מערכות פוליטיות, במערכות פרלמנטריות, בשיטות בחירה וכדומה. את הדוקטורט כתבתי בנושא מועצות מקומיות. במידה רבה היה זה ניתוח סוציולוגי – התעניינתי לדעת מי הם הנבחרים למועצות מקומיות, ובאיזו מידה משמשות אלה בית ספר לחינוך פוליטי ופרלמנטרי. היה זה נושא גבולי, בין מדעי המדינה לסוציולוגיה פוליטית. בהמשך גם פרסמתי 36 ספרים בתחום מדעי המדינה ובנושאים פוליטיים (זאת, מתוך 59 ספרים שכתבתי עד כה, ביניהם גם 16 ספרי ילדים).

מדוע ויתרת על קריירה ספורטיבית?

בשל תאונת דרכים. במשך חצי שנה שכבתי בבית-חולים ועברתי ניתוחים רבים. לאמיתו של דבר, אני חי בנס. מאז, אני יכול עוד לעסוק בספורט, גם לא לרקוד.

בנוסף על כך, בספורט הגעתי לקצה גבול היכולת שלי. לא יכולתי לקפוץ גבוה מ-1.70 מ', לא הייתי מסוגל לזרוק דיסקוס רחוק מ-42 מ' (כשהייתי בן 18, זו נחשבה תוצאה טובה) ולא יכולתי לרוץ 60 מ' בפחות מ-7.2 שניות (גם זו תוצאה טובה מאוד כשלעצמה). בהמשך אימנתי ספורטאים צעירים. אימנתי את אלוף הארץ בזיקת דיסקוס, גדעון אריאל, שאת שיאו לא שבר איש עד היום. אימנתי גם את מרים סידרנסקי, אלופת ישראל בריצות קצרות במשך שש שנים.

עם מרים סידרנסקי, מימין

על הספורט ויתרת בעקבות התאונה, או עוד לפני כן?

זה נגמר מאליו. גם בלי התאונה לא הייתי ממשיך בספורט. אלו היו נעורי. בבגרותי כבר חשבתי אך ורק על פוליטיקה, לימודים באוניברסיטה, דוקטורט. כל מה שתכף לך, הוא פועל יוצא של אותה מוטיבציה שתועלה אחר-כך לפוליטיקה. בקריירה הפוליטית שלי השגתי כל שיכולתי לבקש לעצמי. העיסוק בפוליטיקה הוא אולי החשוב בחיי.

חשבת שתצליח לעשות משהו טוב אם תתעסק בפוליטיקה?
אינני אוהב הצהרות מסוג זה. מה מושך אדם לעסוק בפוליטיקה? טבעו? נסיבות חייו? המצב?

רצון לעשות משהו?

כן, וקריירה. הרצון לבנות קריירה. המניעים לפעילותי הפוליטית היו אידיאליסטיים. יחד עם זאת, פוליטיקה זו גם מניפולציה. כשאדם רוצה להיבחר ולעשות קריירה, הוא עוסק, לעתים, במניפולציות. אני ניסיתי לעשות זאת באופן הגון יותר. אלה שהשיגו יותר היו אולי חכמים יותר או מוכשרים יותר, אינני יודע.

מעולם לא הייתי מנהיג פוליטי, לא עמדתי בראש איזו קבוצה. הייתי במחנהו של יצחק רבין עוד כשהיה זה מיעוט במפלגתנו, אך היו לי יחסים מצוינים עם שמעון פרס. גם היום נמשכת ידידות זו. דרכי לא הייתה רק מאבק על כוח ושלטון. היה זה שילוב של קריירה אישית ואולי גם אשליה, שאני עושה משהו טוב לאזרחים ולמדינת ישראל. קשה לי לדבר על כך.

אומרים שהיית אחד מהפרלמנטרים הטובים בישראל.

כך אומרים. אני מנסה לעשות את מלאכתי נאמנה.

לפני עשרים שנה ערכו בישראל משאל דעת קהל בנושא היוקרה של מקצועות שונים. במקום ראשון נבחרו פרופסורים ובמקום שני רופאים. בתחתית הסולם היו פוליטיקאים שהקדימו רק את העיתונאים. בני, נועם, היה אז תלמיד בית-ספר ואני נבחרתי לשמש כחבר-כנסת. הוא שאל אותי: "אבא, למה אתה מוכן, מרצונך החופשי. להתדרדר מהמקום הראשון למקום ה-18? הרי אתה פרופסור..."

מה השבת לו?

לא מצאתי כל תשובה הגיונית. רק אמרתי לו שאנסה לפעול בצדק.

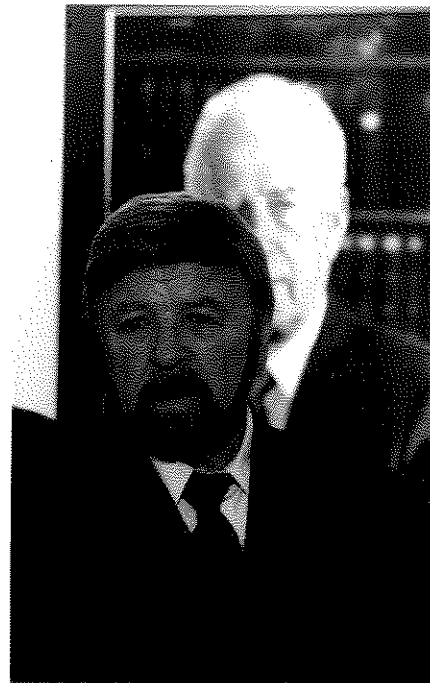
עם יצחק רבין, במטוס לאוסלו, לטקס הענקת פרס נובל לשלום לרבין, 1994

מדוע בחרת ביצחק רבין ובמפלגת העבודה?
מאז ומעולם היה לבי שייך שמאל. עד לשנת 1977 מפלגת העבודה הייתה המפלגה הגדולה בישראל. בלעדיה לא היה ניתן להקים קואליציה. את הקריירה הפוליטית שלי התחלתי מוקדם יחסית, כשנבחרתי, בגיל 34, למועצת העיר חיפה. על התפקיד הזה ויתרתי ב־1981, עם היבחרי לכנסת.

מדוע בחרתי ביצחק רבין? משום שהיה אדם הגון מאוד. כשרונות רטוריים לא היו לו, ולפיכך, כל מה שאמר היה פשוט ומובן. את כל חייו הקדיש לעמו. הוא היה איש צבא, גנרל, אך בנאום שנשא לאחר מלחמת ששת הימים, דיבר אך ורק על שלום. מאז ומעולם ביקש להגיע לפשרה עם הפלשתינאים, ויותר מכול רצה שלום. כך דיבר וכך גם חשב. תמיד אמר את אשר עם לבו. כל כפילות לא הייתה בו.

רבין סבר כי ראוי שאהיה יו"ר הכנסת. היינו קרובים מאוד איש לרעהו.

פוליטיקה משמעה שלטון?
כן. אבל אני התעניינתי תמיד בחיים הפרלמנטריים, לא בממשלה.

תערוכה בסיים הפולני
לזכר יצחק רבין, פברואר 2001

פרלמנט פירושו השפעה מסוג אחר. אם כי הגשמת אידיאולוגיה וחקיקת חוקים הם לעיתים בגדר אשליה, אני זכיתי לממשן. ביזמתי נחקק חוק בדבר חסידי אומות העולם. לפיו, על המדינה לעזור לאלו החיים בתחומה. זוהי תרומה קטנה, אך אנושית מאוד. כמו כן, חוקקו ביזמתי כמה חוקים קונסטитуציוניים וחוק בנושא בחירות. גם יוזמות נוספות שלי הפכו בהמשך לחוקים. הדבר חשוב בעיני. זו תרומתי לחיינו הדמוקרטיים.

כמה אתה גאה במיוחד?
בחוק בדבר חסידי אומות העולם החיים בישראל. חבל שלא יכולתי להשפיע לחוקק חוק שיתייחס לחסידי אומות העולם החיים בעולם כולו, כי אצלנו חיות רק 50 משפחות כאלה, ובעולם יש עוד 18 אלף, שגם להן הייתי רוצה לעזור.

כשאני מסתכלת על חייך, העובדה שאתה יו"ר המועצה הבינלאומית של "יד ושם" היא סמלית.

כן. וגם העובדה שחזרתי לפולין כשגריר ישראל פירושה שחזרתי לשואה. 30-40 שנה נלחמתי להשתחרר מזה ולא הצלחתי.

אולי זה בלתי אפשרי?
זה קשה. ואני לא הצלחתי בזה לחלוטין. מותם של הנרצחים כאן שואב אותי לכאן עד היום. הרבה יותר משאני קשור לחיים, אני קשור למוות ההוא, רגשית ואינטלקטואלית. מעולם לא השתחררתי מכך, מעולם לא יצאתי מן המרתף, גם לא בחיי האישיים.

יחד עם זאת, אתה אדם שגשאר לצד החיים, ומבקש לעשות משהו טוב בחיים הללו.

אני תפץ חיים, אוהב לחיות, אוהב אנשים, אוהב חברת נשים וילדים. גם אנשים מבוגרים אני אוהב מאוד. אבל בד בבד, אני כל הזמן שם. במשך היום – בין אם בישראל, בין אם בפולין – אני כאן. אבל בלילות אני שם. קרוב לוודאי שכך יהיה תמיד. עלי להודות בכך, אם אני מבקש להיות נאמן לאמת.

במהלך המלחמה הכול השתנה. לא רק חיי וחיי הורי, לא רק חיייה של כל משפחה יהודית. כל מה שהגדיר את מערכת היחסים בין בני-אדם השתנה לבלי הכר. הופר קצב החיים השפוי. אנשים שוב לא נפטרו. הם נרצחו באכזריות בידי אנשים אחרים. ילדים נשחטו בזרועות אמותיהם. הזנועה הזו אינה מרפה ממני. אז, בעוד נמשכים הפוגרומים בכוריסלב, בעוד נשרפים באושוויץ אנשים חיים, המשיך העולם לנהוג כמנהגו, מסרב לדעת דבר וחצי דבר על הטרagedיה הפוקרת אותנו. סמוך לחומת גטו ורשה סבה לה קרסלה. במקום כלשהו באמריקה אנשים שמעו באך ובטהובן, בארץ ישראל החלו תלוצים לבנות ארץ חדשה,

בשירה ובמחולות. איזה דר'קיום מקברי של חיים ומוות!

ואנחנו חיינו, כל אותה עת, בקיר הכפול ובמרתף, מתקיימים קיום לא אנושי, מתוך דחף יחיד – לשרוד. מאוחר יותר, כשיצאנו מן המרתף, כל הערכים המחייבים בחיינו קרסו. נאלצתי לטפל בהורי, כבר לא הייתי ילד, אולי בשל כך היה לי קל להתחיל בחיים עצמאיים, הרחק מההורים, בארץ אחרת. לאחר שש שנים, כשפגשתי את הורי, הייתי אדם שונה לחלוטין, מעוצב על ידי מציאות שהייתה זרה להם.

איך התנהלו חיי הוריי לאחר הגעתם לישראל?

הורי הגיעו ביום שמש יפה ביוני. אחי ואני חיכינו בנמל חיפה. שש שנים לא ראינו אותם. שש שנים! אני זוכר כל שנייה במפגש ההוא, כל-כך מאושר הייתי, שסוף סוף כולנו ביחד!

הם התגוררו בחדר קטן, חולקים דירה עם עוד שתיים-שלוש משפחות, כשהמטבח והשירותים משותפים. אבי היה בן 49 בלבד, אך בשל מצבו הבריאותי, לא היה יכול לעבוד. אמי הייתה צעידה ממנו בשנה, אך גם היא לא עבדה. בקושי ידעו עברית והיו מבוגרים מכדי ללמוד. אנחנו, הילדים, תמכנו בהם ודאגנו לקיומם. למרות שעוד הייתי תלמיד בית-ספר, כבר עבדתי בקיבוצים כטרקטוריסט, ואת הכסף שהרווחתי מסרתי להורי. מאוחר יותר הם קיבלו פיצויים מגרמניה, ויכלו לעבור לדירה בת שני חדרים קטנים, עם מטבח ושירותים.

למרות קריסתם של חיי המשפחה הרגילים והרס ההירארכיה שליווה אותה אצל רבים, אצלנו, היא נשארה זו בעינה. מאוחר יותר, כשאחותי התחתנה, אבי התחיל לעבור בחנות הנעליים של גיסי. גרנו בחיפה, זה ליד זה, כמו פעם, בבוריסלב. באותה עת, סיימתי את לימודי באוניברסיטה, עברתי ברדיו, הרווחתי מצוין ויכולתי לעזור להורי יותר מבתחילה.

הם בנו לעצמם שגרת חיים. אבא הלך לעבודה, אימא נשארה בבית. תמיד הרבו לקרוא. אמנם לא ידעו עברית, אבל גרמנית הם דיברו על בוריה ולפיכך, תתמו על מנזר למהדורה הגרמנית של 'ריידרס דייג'סט'. הם היו מגויים בכל הספריות הפולניות בחיפה, קראו שלוש פעמים אותם ספרים ועיתונים פולניים. הם קראו עיתונים בפולנית וביידיש, שיצאו לאור בישראל. אמי אהבה לקרוא עיתוני נשים, שבהם תיארו את חיי החברה הגבוהה באירופה. את העיתונים השאילה לשכנות. כולם קראו. אם משהו קיבל ספר או כתב-עת חדש, היה מעביר אותו הלאה. הייתה לוגיסטיקה שלמה של הפצת תרבות. איזו עקשות הייתה בהם, לשמור כך על קשר עם תרבות אירופה – גרמנית, פולנית – תהיה אשר תהיה! וכל זה – בישראל החמה.

הם חיו בעולם משלהם?

כן. ועם זאת, היו בקיאים גם בנושאים ישראליים. אני ואחי דאגנו לקשר שלהם עם העולם. אחר-כך אחי עבר לירושלים ואילו אני המשכתי להתגורר סמוך להורי, תמיד הייתי קרוב אליהם. הייתי בנם, אך השתייכתי לעולם של ארץ ישראל. הייתי בן 21, הורי כבר חיו כמה שנים בארץ. הם היו מאזינים לרדיו, שומעים את תוכניותי. הייתה זו בשבילם חוויה מיוחדת – לשמוע "כאן שבח וייס"! בנם! גם כשכבר פיתחתי קריירה אקדמית ופוליטית, אמי תמיד עקבה אחרי שידורים מהכנסת וסיקור מפגשי פוליטיקאים חשובים, שבהם לקחתי חלק. תמיד הייתה דעתנית וביקורתית: העניבה לא מתאימה, משהו צעק עלי, דיברתי יפה. היא נשמעה כמו איזה מפקח כללי, כמו... אימא. היא צפתה בשידור המפגשים עם הנשיא קלינטון ועם הנשיא ולנסה, ובכתה על שאבי לא זכה. אילו היה זוכה, היה אוסף כוחות לעוד שנים.

היא לא הצליחה ללמוד עברית?

לא. היא הבינה את השפה, אך לא דיברה בה. זה גם לא היה נחוץ, השכנים דיברו יידיש או פולנית, כי רובם היו ניצולי שואה מפולין או מרומניה, ואלה שבאו מהונגריה שלטו היטב בגרמנית. הורי ידעו גרמנית יותר מיידיש, אבל בינם לבין עצמם היו מתכתבים בפולנית. ב-1992, כאשר, חודשים מספר לפני מותו, אושפז אבי בבית חולים, אימא כתבה לו מכתבים בפולנית.

כליכך הרבה שנים חלפו, ופולנית עריין הייתה שפתם?

הם עזבו את פולין, אך מעולם לא נפרדו ממנה. פולין נשארה מולדתם לעד. אנשים זקנים כאלה היו בישראל אלפים, נשארו להם רק שפה וזיכרונות. עד היום, כשהם משחקים קלפים הם מדברים פולנית ואפילו מקללים בפולנית. גם כשהם מתלוננים על פולין ועל האנטישמיות הפולנית, הזכורה להם היטב, הם עושים זאת בפולנית. אולם הורי לא קיללו מעולם לא את הפולנים ולא את היהודים. שניהם היו עריני נפש וסובלניים, למרות שעברו ייסורים כה קשים.

בשיחותיכם חזרתם לבוריסלב?

לא חלף יום מבלי שהורי יזכירו את בוריסלב, עד יומם האחרון יצאה נפשם אליה. כשחזרו לשם בזיכרונותיהם, היה זה כאילו חזרו הביתה. עד יומם האחרון נהגתי לשאוב מהם פרטים על כל רבר בבוריסלב, ולו גם הפעוט ביותר – על הבתים, הרחובות, האנשים. זה היה עיקר שיחותינו. בוריסלב הייתה לחלק בלתי נפרד ממני. כשנבחרתי ליו"ר הכנסת, ריברתי על בוריסלב בנאום הבכורה. אמרתי שאני זוכר בדיוק מאין באתי ולכן אני יודע היטב לאן אלך. בערב, בשובי הביתה, אמי התקשרה. לא היה לה כוח לרבר, היא רק בכתה.

אינני זוכר את אמי מחייכת, תמיד הייתה עצובה ועיניה כבדות. ייתכן שלפני המלחמה הייתה אחרת. אבי היה אדם פתוח, אהב לשוחח, צחק לעתים קרובות. אמי דיברה מעט. חייה היו קשים. ראשית המלחמה, אחריה – מחלת אבי ומותו... וכמו לא די בכך, חלתה גם אחותי מילה בסרטן, זמן קצר אחרי כך. נסעתי עם מילה ברחבי העולם, מתוך תקווה להצילה. הגעתי למומחה גרמני (כמה סוריאליסטי!) בהאנובר, והוא האריך את חייה בשלוש שנים תמימות. לבסוף נפטרה. מותה היה לנו מכה נוראה.

עם הוריו ומילה,
חיפה, פברואר 1986

איך היו היחסים של הוריי עם נכדיהם?

הורי אהבו מאוד את ילדי, ומה שמעניין הוא שהעברית כלל לא הייתה נחוצה להם. בתי, יפעת, החליטה בבגרותה ללמוד היסטוריה. היא ידעה גרמנית על בוריה ושוחחה רבות עם אבי. בכליון עיניים היה מחכה לכל ביקור שלה. הם היו מתיישבים קרוב לזה לזה, ומשוחחים במשך שעות על החיים, על היסטוריה, על ספרות. הנה שוב אחד מאותם פרדוקסים שמזמנים החיים: ניצול שואה יהודי יוצר את הקשר הטוב ביותר עם נכדתו הישראלית דווקא כ... גרמנית.

תמיד הייתי מאושר שילדי זכו למשפחה אמיתית, לקשר של ממש עם סבא וסבתא. זה לא מובן מאליו. גם במצבים נורמליים, יש נכדים שהקשר שלהם עם דור הסבים רופף. בדור של ילדי, יותר מבכל דור אחר, רבים כלל לא זכו להכיר את הורי הוריהם, משום שאלה נרצחו בטרם לידתם. כאשר מתקיים בישראל מפגש של קהילה יהודית כלשהי, למשל מלודז', אנשים צעירים, בני 17-18, הם דור ראשון ליהודים יוצאי פולין, שיש להם סבים וסבתות.

זאת ועוד: אצלנו, צעירים המשרתים בצבא עלולים להיהרג מדי יום בשל הסכסוך הישראלי-ערבי המתמשך. רבים נרצחים גם בהתקפות טרור על פיצרייה, דיסקוטק, או אוטובוס. לא אחת הולכים הסבים ללוויות נכדיהם, עד

כדי כך הופר סדר החיים הטבעי. כל חיי הפוליטיים אני בצד המנסה להגיע להסכם עם הפלשתינאים. אני, כניצול שואה, מייחס חשיבות עליונה לחיים. בעיני אין דבר נשגב מן הסיכוי, שלנו ושל שכנינו, לחיות אלה לצד אלה, מבלי להרוג אלה את אלה.

האם סיפרת לילדיך על ילדותך ועל כל מה שעבר עליך בפולין?
לא. כמעט שום דבר. לא הסתרתי זאת, אבל לא הרביתי לדבר. הם לבדם ידעו והבינו הרבה בלי דיבורים, הם קלטו היטב את האווירה בבית הורי. בכל פעם שנפגשו עם הורי, ראו כיצד חיים ומתנהגים יהודים שעברו את השואה. מדוע הם פה, מדוע אינם מדברים עברית אלא יידיש, מדוע בשיחותיהם הם חוזרים לחוויות מימים שחלפו ואינם. הם גם ידעו מדוע אמי אף פעם לא מרשה לזרוק ולו חתיכת לחם יבש. פעם, כשעמדתי לעשות זאת, היא סיפרה לבתי מה הייתה המשמעות של לחם בתקופת המלחמה.

גם בפולין אנשים מבוגרים שעברו את המלחמה לא מרשים לזרוק לחם.
זה נובע מאותן חוויות.

המורה להיסטוריה של יפעת השתתפה במרד בגטו. יפעת קיבלה ממנה חינוך אנטי-פשיסטי ואנטי-נאצי מובהק. הייתי מאוד מרוצה, כי גם אני אנטי-פשיסט. אני שונא את כל הפשיסטים, וכשמדובר בפשיסט יהודי זה נורא שבעתיים. אני מתבייש בו, כי הוא הפשיסט שלי!

יפעת,
אוגוסט 1990

לאחר השירות הצבאי נרשמה יפעת למכון גתה, ולאחר מכן נסעה לגרמניה. בהמבורג סיימה תואר שני בהיסטוריה. היא לא רצתה להישאר שם, רק ללמוד ולמצוא מסמכים למחקרה, ולהכיר מקרוב את ההיסטוריה של עמה. היא שהתה בגרמניה מספר שנים. בתקופה זו היינו נפגשים בקופנהגן, כי במשך שנים רבות

לא הייתי מסוגל לנסוע לגרמניה. לבסוף, ב־1985, בגלל בתי, אזרתי אומץ ונסעתי לשם בפעם הראשונה. אמרתי לעצמי שחלפו כבר כליכך הרבה שנים, באו לעולם דורות חדשים, העולם נראה אחרת... וניסיתי. יפעת חזרה לארץ וסיימה את הדוקטורט שלה באוניברסיטת תל־אביב. היא התעניינה בלידתו ובעלייתו של הפשיזם לשלטון. לאחר מכן עסקה בפעילות של קבוצות אתניות. היא גם כותבת ספר על שכנים – ערבים ויהודים. גם לחתני, פרופ' נתן שניידר, סוציולוג במקצועו, יש שורשים פולניים. משפחתו מוצאה מראדום, כמאה ק"מ דרומית לוורשה. כולם נספו בתקופת המלחמה, לבד מאביו שהגיע לישראל, אך לא מצא את מקומו וחזר לגרמניה. נתן עצמו נולד בגרמניה, הלך לבית־ספר יהודי ויחד עם ילדים יהודים אחרים נרשם לארגון ציוני. כשסיימו את בית הספר עלתה כל הקבוצה לישראל ואחריהם עלו גם ההורים.

הם גרים בישראל?

כן. חתני הוא פרופסור לסוציולוגיה במכללה האקדמית בתל־אביב. הוא הגיע לפולין כדי להשתתף בטקס הגשת כתב האמנה שלי, כשגריר חדש. בתי, ד"ר פעת וייס, היא מרצה בכירה באוניברסיטת חיפה.

כיום, כשילדיך כבר גדולים ויודעים הרבה יותר על העולם, האם אתה יכול לדבר עמם על ילדותך ועל תקופת המלחמה? לא במיוחד, אבל יותר קל לי מבעבר. גם בתי וגם בני היו בפולין וביקרו במקומות הקשורים לתולדות עם ישראל. נועם השתתף במצעד החיים ב־1988. לא מזמן היה פעם נוספת בפולין, ובמשך שבועיים טייל בה, והכיר את ההיסטוריה של אבות אבותיו. ילדי יודעים מה מעשי כאן, ואני חושב שהם מבינים מדוע דציתי לחזור לכאן. אנחנו לא מכבירים מילים בסוגייה זו, אבל אני יודע שהם מרגישים ומבינים, במיוחד יפעת כהיסטוריונית שעוסקת בחקר הטרגדיה ההיא. לשניהם יש גישה הומנית עמוקה ביחסם לחיים ולמוות.

כן, אכן, צריך להיות, אם העולם אמור להיות אחר. אני מאושר שהצלחתי בכך. אולי אין זה מעשה ידי, כך או כך, אני מאושר. גם אבי חניך אותי בדרך זו. הרבינו לדבר על כך שאחרי המלחמה ההיא, אחרי הטרגדיה, יש צורך בהסכמה, בסובלנות ובגישה הומנית, של אחווה, כלפי הזולת. זוהי השקפת העולם הקרובה ללבי. גם לחתני גישה דומה. אם הוא, בנו של אסיר אושוויץ, אומר "לא עוד אושוויץ", הרי שהוא מבין היטב באיזו אווירה יש לחיות ולגדל את הדור הצעיר.

מה עוד רצית ללמד את ילדיך?

יחס לאנשים! והצלחתי בכך. סקרנות לעולם! גם בכך הצלחתי. היכולת להגיע לפשרה!?? כיום אינני משוכנע שזה מומלץ. הנה, בני גדל להיות אדם העוזר לזולת. אילו יכולתי לחנך מחדש את ילדי, אולי הייתי מלמד אותו משנה זהירות: לא כל האנשים טובים. בתי, שבנויה קצת אחרת, יודעת זאת היטב. אינני מחנך, אך היום, בעולם שיש בו אינטרנט, מחשבים וכדומה, לא צריך ללמד את הילדים יותר מדי עובדות היסטוריות. יש דק ללמוד את משמעות ההיסטוריה ואת השלכותיה המוסריות. כך גם במקצועות אחרים. יש צורך ללמד שפות ותרבויות, מוסיקה, שירה ותולדות האמנות. שיעורים בתולדות האמנות ובספרות צריכים להיות מקצועות חובה, לא רק במדעי הרוח באוניברסיטאות, אלא גם במדעי הטבע, על־מנת שלא לעצב טכנוקרט חסרי רגש.

נועם ויפעת,
1986

במה עוסקים ספרי הילדים שלך?

אלה ספרי שעשועים וחידונים, ספרים עליונים. התחלתי לכתוב לילדים עוד לפני שיפעת נולדה, וכשנועם נולד, הפסקתי. הספר הראשון יצא לאור בשנת 1957, בהיותי סטודנט בן 22, לאחר שחרורי מהצבא. כתבתי בסך הכול שישה עשר ספרים כאלה. הם היו מאוד פופולאריים, אבל נדמה לי שכתבתי יותר מדי. ב־1969, כשר הוענק לי תואר דוקטור, אמרתי לעצמי שהגיעה העת לשים קץ לעניין.

מה צריך, לדעתך, ללמד ילדים?

לשאול שאלות. מעבר לזה אינני יודע.

סיפרת סיפורים לילדיך?
גם להם וגם לנכדתי קראתי סיפורים. היום נכדתי קוראת באוזני סיפורים, בעברית ובגרמנית, ואני יושב ומקשיב.
לא הקדשתי זמן רב לילדים, כי עבדתי קשה מאוד כל השנים.

גם עכשיו אתה עובד קשה?
כן, כשגריר אני די עסוק.

אתה אוהב להיות שגריר?
מצד אחד, בעבודה הזו יש צורך להקדיש זמן רב לבירוקרטיה, לניירת, לעבודה מאחורי שולחן כתיבה, ואת זה אני לא אוהב. מצד שני, יש להיפגש עם אנשים, לדבר עמם, ואת זה אני אוהב. אני סבור שפגישות בלתי אמצעיות עם אנשים הן החשובות ביותר בעבודתי. לא רק שיחות רשמיות עם פוליטיקאים, עם עיתונאים. לעתים קרובות אני מסתובב ברחובות ורשה, למשל, בשוק הפשפשים, ושם אנשים פשוטים ניגשים אלי, מגיבים על מה שאמרתי ברדיו או בטלוויזיה, או פשוט מתחילים לספר לי את סיפור חייהם. סיפורים אלו הם המרתקים ביותר, משום שמהם למדים עד כמה אנו קרובים, ועד כמה הגורלות האנושיים משולבים זה בזה.

דיון בכנסת, הראשון בניהולי כיושב ראש

לאחרונה דיברתי עם אדם שסיפר לי על אהבתו הראשונה. אהבתו עלתה לישראל ב-1968 מאז חלפו הרבה שנים, יש לו אישה וילדים, ובכל זאת, הוא כל הזמן זוכר אותה והיה רוצה לשוב ולמצוא אותה. הוא שאל אותי אם אוכל לעזור לו בכך. פגישות כאלה מרגשות מאוד.
חשובים מאוד גם המפגשים בין נוער פולני לנוער ישראלי. אני מנסה לשנות דעות קדומות ולהילחם בסטריאוטיפים ההדדיים, המושרשים כה חזק. סטריאוטיפים כאלה ניתנים למחיקה רק דרך היכרות והכרה הדדית, ידיעת ההיסטוריה, ופיתוח דרכי חשיבה ורגשות אנושיים.

בשנת 1992 נבחר יצחק רבין בפעם השנייה לראשות הממשלה. אני נבחרתי כיו"ר הכנסת. לפי התקנון, במושב הראשון של הכנסת הנבחרת, היו"ר הזמני הוא זקן חברי הכנסת, במידה ואין הוא שר. רבין היה זקן חברי הכנסת והיה אמור לנהל את הישיבה הראשונה. בתקופה זו הייתי סגן יו"ר הכנסת ורבין בא אלי, שאספר לו על סדרי ניהול הישיבה. זה היה ב-12 ביולי 1992. התחילה הישיבה הראשונה של הכנסת החדשה. אירוע חגיגי מאוד, שכלל השבעת חברי הכנסת ונאום נשיא המדינה, חיים הרצוג. לבסוף הגיע רגע בחירתו של יו"ר הכנסת החדש. מפלגת העבודה הגישה את מועמדותי והליכוד את מועמדותו של היו"ר הקודם, דוב שילנסקי. במהלך ההצבעה קיבלתי 72 קולות וידידי, דוב שילנסקי - 32. כך הייתי ליו"ר הכנסת.

לא רק מפלגתי הצביעה עבורי, גם מפלגות דתיות! לאחת מהן, 'אגודת ישראל', היו חמישה נציגים, ומנהיגה, אברהם שפירא שנולד בדרוהוביץ, חיבב אותי מאוד ותמיד דיבר אתי ביידיש. במהלך אותה ישיבה קם אברהם שפירא ואמר: "מפלגתי היא באופוזיציה ולא נצביע יחד עם מפלגת העבודה, אך תמיד נתמוך בשבת. כולנו נצביע כך, אנו מבורסלב ומדרוהוביץ!"

כשנבחרתי, מסר לי יצחק רבין את המשך ניהול הישיבה והוא, כמועמד לתפקיד ראש הממשלה, הציג את תכניתו הפוליטית. החל דיון שנמשך 7 שעות ו-16 דקות.

מדוע כלייך הרבה זמן?

בכנסת היו הרבה מפלגות וכל אחת רצתה להשתתף בדיון. לאחר חצות נבחר יצחק רבין לראשות הממשלה. במשך הדיון, שנמשך למעלה משבע שעות, מילאתי את חובתי כיו"ר הכנסת, אך מחשבתי היו במקום אחר. כל הזמן חשבתי על ילדותי, על המלחמה ועד כמה התרחקתי מן המרתף ההוא בבוריסלב. כל חיי עברו לגד עיני: המרתף, בוריסלב, השנים לפני המלחמה, הפיקניקים הנעימים שלנו ביערות ליד העיר. גם על אבי ואמי חשבתי. אבי נפטר חודשיים קודם. כמה חבל שלא זכה להגיע ליום זה.

אבל אמך ראתה?

אמי ראתה זאת בשידור ישיר. שידורים מהכנסת הם ההצגות הטובות במדינה.

יש אומרים שזהו התיאטרון הטוב ביותר, התיאטרון הלאומי. כך החלה הקריירה הפוליטית שלי כיו"ר הכנסת. כעבור מספר חודשים, באפריל, לרגל יום השואה, החליט יצחק רבין לנסוע לוורשה ולהשתתף בטקס לציון 50 שנה לפרוץ מרד גטו ורשה. בכך נענה להזמנת ראש ממשלת פולין, גברת חנה סוחוצקה. נסעתי עמו. המשלחת הרשמית של ישראל כללה גם חיילים וקבוצת אסירים לשעבר ממחנה אושוויץ. זה לא היה ביקורי הראשון בפולין. אחרי המלחמה, אבל זו הייתה חוויה דרמטית. בארמון בלוודר קיבל את פנינו הנשיא, לך ולנסה. עמדתי שם כיו"ר הכנסת לצדם של חיילים פולנים. האזנתי להמונים של שתי המדינות – "עוד לא אבדה פולין" ו"התקווה". בערב ישבתי על הבימה, ליד האגדרטה לזכרם של גיבורי מרד גטו ורשה, לצד לאה רבין ונכדתה, והקשבנו לנאומיהם של לך ולנסה ושל יצחק רבין. למחרת נסענו לאושוויץ-בירקנאו. גם כאן כבר הייתי, אבל התחושה שאני עומד במקום הזה עם ראש ממשלת ישראל... חשבתי לעצמי: הנה, באיחור של חמישים שנה, לאחר שכה רבים מבני עמנו נרצחו פה, מגיע לפולין מי שהיה שותף להקמת צבא ישראל, מי שניצח במלחמות ישראל והיה לרמטכ"ל, מי שהוא כיום ראש ממשלת ישראל! ולצדו עומדים נציגי צבאו של העם היהודי אשר, עד לא מכבר, היה חסר כל הגנה.

עם יצחק רבין באושוויץ, 1993

אינני שוביניסט, גם לא מיליטריסט, ותמיד נאבקתי למען השלום, כמו יצחק רבין, אך אני סבור שחיילים להחזיק צבא כאשר זקוקים לו. לכן, כשניצבתי לצדו של מי שעמד בראש משחרי ירושלים, רחב לבבי. זכרתי את מרדכי אנילביץ, את מארק אדלמן, את כל אלה שאחזו בנשק להילחם, למרות המפלה הוודאית. כוחנו בזמן הזה, חולשתנו בימים ההם – הם החוויה העמוקה ביותר מן הביקור ההוא.

היה איתנו גם גוגול. כילד הוא שהה בבית היתומים של יאנוש קורצ'אק ונשלח לאושוויץ. הוא שרד כי הפליא לנגן במפוחית פה. הוא ניגן לנו שיר עצוב של מרדכי גברטיג "עיירתנו עולה באש". הייתה אתנו חייקה גרוסמן מביאליסטוק, שעברה את השואה על אדמת פולין. חמישה ימים לאחר שחזרנו לארץ, חגגנו את יום העצמאות. בטקס הדלקת המשואות בהר הרצל הזמנתי אותה להדליק משואה, ובנאומו סיפרתי על המחשבות והתחושות שעברו עלי לפני מספר ימים בעת ביקורי באושוויץ. למרבה הצער, אחרי הטקס קרתה תאונה לחייקה גרוסמן, שבעקבותיה נותרה משותקת, ולבסוף נפטרה. גם גוגול נפטר מהתקף לב עשרה ימים לאחר הביקור בפולין. חשבתי לעצמי שאולי שניהם חיכו ליום ההוא כדי להיות שם עם רבין, טרם מותו...

כאשר נסעתי לאושוויץ והסתובבתי בעיירה ליד המחנה, ניגשתי לאנשים מבוגרים ושאלתי אותם, "מה התרחש כאן?" כמעט כולם ידעו. אישה אחת סיפרה לי, שלא הרחק מביתה הייתה מספרה. היא זכרה איך אנשי גסטאפו היו מגיעים בערבים אל הספר, נקיים ומטופחים. חשבתי בלבי: מאחורי הפדנטיות הזו, מאחורי הסדר והניקיון, הם היו, למעשה, גושי חלאה.

המתבונן במחנה אושוויץ ממעוף המטוס, ייטיב לראות את הצריפים הסדורים, באופן שיטתי ומדויק, זה לצד זה. אני פוחד ממי שהוא מאורגן יתר על המידה, פוחד מעודף הקפדה על סדר ומשטר. אולי ראוי להישמר מפני גזירה שווה, לבטח יש פדנטים בעלי נפש טהורה, אלא שאני איני יכול לאהוב אותם. אני שונא מדים מצוחצים, שונא משמעת ברזל.

זכור לי ביקורי הראשון באושוויץ... במחשבה שנייה, 'ביקור' אינה המילה המתאימה.

אבל אין מילה אחרת. מתי זה היה? כשנסענו מבוריסלב לגליצויץ. הייתי בן עשר. זו הייתה נסיעה ארוכה, הרכבת נעה באיטיות ונעצרה לעתים קרובות, כדי לאפשר לרכבות אחרות לעבור. פעם אחת עצרה הרכבת עצרה בתחנת אושוויץ. ניגשנו למחנה, זה היה גורא. ידענו ששם הרגו את כולם, אך לא ידענו ששרפו שם אנשים, שהשליכו אותם למשרפות. פעם שנייה ראיתי את המקום ב-1985. הגעתי אז כחבר כנסת, עם קבוצת המכונה "ילדי מנגלה".

אחרי הטקס ניגשו אלי עיתונאים, ביניהם עיתונאי מגרמניה המזרחית. עמדתי ליד המשרפה והבטתי במקום הנורא ההוא, והוא שאל אותי מה אני מרגיש עכשיו, במקום הזה? לא יכולתי להתאפק והשבתי לו, שאילו הייתה בידי פצצה גרעינית הייתי זורק אותה על גרמניה! זה היה נורא! המילים הללו הופיעו בכל העיתונים המזרח-גרמניים בעמודים הראשונים.

איך הגיב אותו עיתונאי?

הוא שתק במשך שתיים-שלוש דקות, אחר כך שאל "באמת?" השבתי: "לא. אני אדם שלא מסוגל לפגוע אפילו בזכוב, אבל בשנייה שבה נשאלה השאלה, כך הרגשתי. הרגשתי שזה לא צודק שהרוצחים חיים. אם אי שם, בקרב העם הגרמני, יש עוד איש גסטאפו אחד שרצח אנשים, אין לו זכות לחיות!" אני אדם חלש, אינני יודע לשנוא. שנאה היא רגש חזק מאוד, הרסני, ואדם צריך להיות חזק כדי לשנוא. אני אינני מסוגל לכך. אבל לפעמים, כמו אז, עולה בי זעם עצום ומציף אותי.

אז, ב-1985, היינו גם במיידאנק. זה היה בחודש ינואר שכולו כפור ושלג. על גבעה ליד המחנה, החליקו במזחלות ושיחקו בכדורי שלג מאות ילדים פולנים, יפים, לבושים היטב. השמש זרחה, השלג הבהיק באור נוקב, ובמרחק 50 מטר משם הזדקק לו "הר השטן" ובו עצמות אדם ואנדרטה.

זוועה ויופי בערבוביה. ורק עוד זאת: בין הילדים המשתובבים להם ליד המשרפה, לא תמצא ולו ילד יהודי אחד.

אני זוכרת את מיידאנק. כשהייתי בת שמונה והייתי בקייטנה, נסענו לשם, כל הילדים. נסענו ללא שום הכנה, ללא ידיעת מעשי הגרמנים. ככל ילדה פולנייה, ידעתי מה קרה בתקופת המלחמה, ידעתי שפולנים נלחמו, שאנשים נרצחו, אך מראה מיידאנק זעזע אותי ועד היום אין בי האומץ לנסוע לשם שנית.

במיידאנק עומד המחנה כשהיה. גם המשרפות ישנן. ומאחורי קיר המשרפות ישנו עוד ביתן קטן, שם התגורר איש הגסטאפו שתחזק את המתקן. לפני המלחמה הוא היה אופה. אצלו בדירה הייתה אמבטיה, שהרי הגרמנים הם עם נקי ומסודר. באמבטיה חיממו את המים באותו צינור גז שהשתמשו בו למשרפות. כלומר, מצד אחד של הקיר נשרפו אנשים ובצד השני התקלה לו איש הגסטאפו במים חמימים ונעימים. זוהי, לדידי, תמצית הנאציזם. איך אפשר שבמאה העשרים, באירופה הנוצרית, זו של כאן ושל בטהובן, של גתה ושל היינה, התרחש דבר כה נורא? עד היום אינני מסוגל להבין זאת, אינני תופש את השכנות המבעיתה הזו של חיים ומוות, גם לא את הפרדנטיות האטומה שבבסיס השיטה.

האם ראית את הסרט התיעודי "צלם חוכב" של דריוש יבלונסקי? גיבור הסרט הוא פקיד גרמני, שהיה מנהל חשבונות בגטו לודז'. הוא קיבל מתברת אגפא

כינוי נורא! כשם ש"מקלחות" הוא שם נורא. הכול היה איום ונורא! הכול נורא וציני! כשם ש"מקלחות" הוא שם נורא. הכול היה איום ונורא! הכול מכוסה שקר! בעולמו של גבלס, המילים שירתו את טיוח המציאות! הרי הנאציזם הוא, מעצם טבעו, אידיאולוגיה המבוססת על שקר. אז, ב-1985, הגיעו לאושוויץ הרבה עיתונאים. הם באו לציון 40 שנה לשחרור המחנה.

זה היה ביקורך הראשון בפולין?

כן. הביקור הראשון אחרי המלחמה. בתקופה ההיא פולין לא קיימה יחסים דיפלומטיים עם ישראל, לא הייתה לנו שגרירות, ואפילו כמשלחת של הכנסת לא יכולנו לקחת עמנו דגל. למרות זאת הגפנו את הדגל, באופן בלתי לגאלי. אמרתי לעובדי מוזיאון אושוויץ: "ידידי, זהו המקום שלנו. אתם, שמרו, אבל אנא, אל תפריעו", והם כיבדו זאת. כך יכולנו לפרוש את הדגל, שמגן דוד במרכזו, ולהניח זר על שרידי הקרמטוריום.

עם "תאומי מנגלה" באושוויץ, 1985

סרטי צילום צבעוניים חדשים. הוא צילם ילדים, נשים, זקנים, אנשים גוססים ואנשים המוצאים להורג. כשנותרו לו תמונות מעטות, הוא צילם גם את ילדיו ואת אשתו. הוא גם כתב לחברת אגפא, שעליה לשפר את הטכניקה, משום שבתמונות מופיעים כתמים אדומים והומים.

לא ראיתי את הסרט. אבל אקרא לך מסמך מסוים, שפרסמתי באחד מספרי. מחבר המסמך הוא ד"ר בקר, רופא שעבד על פיתוח טכניקה להמתה בגז, במכוניות המיועדות לכך.

דואר צבאי 32047 / קיב 16 במאי 1942

סודי

אל

אס.אס. אוברשטורמפירר ראוף,

ברלין, רח' פרינץ אלברכט 8

בדיקת המכונית אצל האינזאצגרופן C ורס נסתיימה.

פקדתי להסוות את המכוניות של אינזאצגרופן D: משני הצדדים הותקנו תריסי חלון (במכונית קטנה - אחד ובמכונית גדולה - שניים), כאותם התריסים שאפשר לראותם בבתי איכרים שבכפרים. שמען של המכוניות יצא ברבים עד כדי כך, שלא רק הרשויות, אלא גם האוכלוסייה, משראו אחד מאותם כלי רכב, ידעו לכוונתו בשם "מכונית המוות". לדעתי, אין הן יכולות להישאר בגדר סוד, גם אם תוסוויה.

נוסף על כך, נתתי הוראה, שבזמן ההמתה בגז יתרחקו אנשי הצוות ככל האפשר מן המכונית, כדי שבראותם לא תיפגע מן הגזים שעלולים לפרוץ החוצה. בהזדמנות זאת ברצוני להעיר: לעתים מבצע קומנדו מסוים את הפריקה אחרי ההמתה בגז באמצעות אנשיו. העיריות למפקדי זונדרקומנדו אלה, עד כמה עלולה עבודה זו לפגוע באנשיהם מבחינה נפשית ופיזית, אף אם לא לאלתר, הרי שבמשך זמן. אנשים התלוננו בפני על כאבי ראש המופיעים אחרי כל פריקה. למרות זאת, אין הם רוצים לחדול מנוהג זה, מתוך חשש, שאם תוטל עבודה זו על האסירים, יפתח הדבר פתח לבריחות. מבקש אני איפוא לתת את ההוראות המתאימות כדי לשמור על האנשים.

ההמתה בגז אינה מתבצעת בדרך הנכונה. כדי לסיים את האקציה מהר ככל האפשר, משחררים הנהגים כמות מרבית של גז. כתוצאה מכך, נחנקים המוצאים להורג ולא מתים מיתת הרדמה ככתוב. בעקבות הוראותי הוכח, כי המוות בא מהר יותר בשימוש נכון של הדוושה, והקורבנות נופחים את נפשם בשלווה. לא נראו עוד פנים מושחתות ואף לא הפרשות.

ד"ר בקר

האדם שכתב מסמך זה וחתום עליו, סיים לימודי רפואה ונשבע את שבועת היפוקרטס.

אין תשובה לשאלה מדוע וכיצד היה הדבר אפשרי.

אפילו הדתות לא נותנות תשובה לשאלה זו! אחד ממומחי התלמוד החשובים פרופ' דוד הלבנה הוציא לאחרונה ספר על חייו. הוא שרד את השואה, קרוביו נספו. החלק השני של ספרו עוסק במחשבה ובשאלות דתיות. פרופ' הלבנה שואל: "מדוע?! מדוע אושוויץ? איפה היה אלוהים?" בהמשך הוא כותב שבמסורת הדתית שלנו ניתן לשוחח עם אלוהים, ניתן לשאלו שאלות ולהתדיין עמו, כמעשה רבי נחמן מברסלב. גם אני שואל את אלוהים: "מדוע?" עד היום לא סיימתי את השיח עמו. ועולה, כמובן, השאלה: "אם דברים כה אימים יכלו להתרחש, האם הוא בכלל קיים?" אין לי תשובה. אך אני אדם מאמין, ועודני מחכה לתשובה.

כה קרוב...

איזו משמעות יש, עבורך, להיותך שגריר כאן, בוורשה?

אני חושב שהסגנון שלי כשגריר והאופן שבו אני מעצב יחסים עם אחרים נובעים מהביוגרפיה שלי. יש לי קשר לאדמה הזאת ולאנשים שהצילו אותנו. אני יודע שאילו הפולנים היו מרגישים כלפי היהודים את הרגשות שאני חש כלפיהם יחסיו ההדדיים היו הרבה יותר טובים.

השגרירות בוורשה היא, עבורי, מיקרוקוסמוס של יחסי יהודים-פולנים. עובדים אצלנו יחדיו יהודים ופולנים. יש לנו מפגשים ואירועים משותפים, בתגים לאומיים וכדומה. כולם בעיני שווים וחשובים, החל במנקה וכלה בעובדים הבכירים של משרד החוץ. אני נוסע רבות ברחבי פולין עם וויטק, הנהג שלי. דומני שאתו אני מבלה בפולין הכי הרבה זמן. וויטק עובד בשגרירותנו מההתחלה, למעלה מעשר שנים. שגרירים מתחלפים והוא נשאר. הוא אדם מעניין וחכם, ואני לומד ממנו הרבה מאוד ואוהב לשוחח אתו. כשנוסעים לכל מיני אירועים דיפלומטיים, יש לי תחושה שוויטק הוא החשוב בנהגים, ואני מאוד גאה בכך!

כעת אתאר לך יום בחייו של שגריר ישראל בפולין. היום, ה-11 במאי 2001. בשעה 11:00 הוזמנתי לבית הספר של לאודר "מורשה", לאירוע הענקת ספר תורה לבית הספר. הטקס היפהפה. הילדים, בלבוש חג, עמדו על מדרגות בית הספר ושרו לכבודנו ולכבוד המורים וההורים. בבית-ספר זה לומדים ילדים פולנים ויהודים. תמיד כשאני מביט בקבוצה כזו ורואה את העיניים היפות, עולות בזכרוני תמונות מאושרות, ערמות של שערות ונעליים. אני גם נזכר בתמונות הילדים שהנאצים צילמו לפני שרצחו ושרפו אותם. אינני מסוגל להפריד בין הדברים, הרי כאן כל זה התרחש, הכול. כאן חיו אותם ילדים וכאן הובלו אל מותם.

טקס הענקת ספר התורה היה יפה ושמח, סמל לחיים היהודים המתחדשים בפולין. היום יש בוורשה אולי ממישה ספרי תורה, פעם היו כאן מאות. בשעה 12:30 יצאנו לפגישה עם חברי ועדת החוץ של הסיים, שמשלחת מטעמם עמדה לנסוע לביקור רשמי בישראל. שוחחנו על אופי הביקור ותכננו את פגישותיהם בארץ.

מאוחר יותר הזמין אותי חבר הסיים, אנדז'י פולורצ'נה, לפגישה עם קבוצת נוער מגליוויץ. סיפרתי לתלמידים איך מיד אחרי המלחמה הגעתי עם הורי מבריסלב לגליוויץ, לדירה שהייתה מיועדת לנו. פקיד פולני סילק ממנה משפחה גרמנית. הוא נתן להם שעה לארוז את תפציהם. במשפחה הגרמנית היה נער בגילי. הוא בכה וגם אני בכיתי. מבחינתי אין מדובר בגרמנים, פולנים או יהודים, אלא בילדים, שללא הבדל לאום, הם סובלים תמיד יותר מכולם.

חזרתי לשגרירות וקראתי מאמר שהופיע היום בעיתון "נאש דז'ניק".¹ המאמר נושא את הכותרת "דיפלומט - פרובוקטור". אקרא לך מדברי הפרשנות של מערכת היומון האנטישמי הזה.

"סוגיית חוק ההפרטה ונושא השבת הרכוש היהודי, כמו הניסיון לפרסם את "ההיבט הפולני" בכל הקשור לטבח בידוואבנה² הם הראייה, עד כמה היה זה מעשה סמלי של שלטונות ישראל לשלוח את שבה וייס כשגריר לפולין. והרי דיפלומט חייב לדאוג במדינת כהונתו לא רק לאינטרסים של ארצו, אלא גם לתדמיתה החיובית, ואל לו לביישה. אולם הפעילות של השגריר הישראלי בפולין עד כה היא רצף בלתי פוסק של מעשי פרובוקציה והופעות לא דיפלומטיות. על כן נשאלת השאלה, האם רצתה המדינה היהודית, שמישהו כמו וייס יראה בפולין את הפרצוף של השובניזם היהודי. על סמך הניסיון ניתן לומר שאומנם כן, למרות שפולין היא לא פלשתינה".

מזעזע! אבל זהו הסגנון של העיתון הזה ואופן מחשבתו. כך כותב יומון כנסייתי, עיתון של הקתולים! לא של כל הקתולים. במדינה אירופאית חשובה, שכעת עוברת תהליכי דמוקרטיזציה עמוקים, ויש לה רצון וסיכוי להיכנס לאיחוד אירופה - אילו רק הייתי יכול לעזור, הייתי עוזר - אני קורא מאמר כזה! פולין - מדינה שבה חיו בעבר כמעט 3.5 מיליון יהודים, וכעת נותרו בה שלוש-אלפים, ארבע-אלפים, אולי חמש-אלפים, לא יותר. מדינה, שבשנת 1968 השלטונות הקומוניסטים גירשו ממנה את היהודים - דבר כזה לא התרחש בעולם כולו, אפילו לא במדינות ערב! מדינה, שכעשרים אלף מקציניה ומשכיליה נרצחו ביער קטיץ, בהם - כאלף יהודים. זוהי גם מדינה שבה האישיות הבכירה ביותר של הכנסייה הקתולית, החשמן גלמפ,³ סבור כי העם היהודי חייב להתנצל בפני העם הפולני על חלקם של היהודים בדיכוי הסטליניסטי בשנות החמישים. אומר זאת אדם היודע, בלי כל ספק, כי גם בקרב הפולנים היו קומוניסטים לרוב. הקומוניסטים היהודים עזבו את עמם - הם ראו בדת אופיום להמונים - אך את אדמת פולין לא רצו לעזוב, משום שהם חיו כאן מזה דורי דורות. במשך שנים רבות היה שלט במחנה מיידאנק: "כאן רצחו הפשיסטים כך וכך אורחי פולין". כולם ידעו שבמיידאנק נרצחו יהודים, אך עבור התעמולה, הם היו פולנים. עד היום, במחנה בבלז'ץ יש שלט: "כאן רצחו הפשיסטים 600 אלף קורבנות" - לא יהודים, קורבנות! על היותם יהודים איש אינו מדבר.

ישראל שולחת למדינה כזו שגריר, שמדי יום חוזר ואומר שבפולין לא היו לוול, פטן או קיזלינג. שגריר שניצל במהלך המלחמה בזכות משפחות פולניות ואוקראיניות, ועל כך הוא מדבר בעיתונות, ברדיו, בטלוויזיה, ובמפגשים שונים. בעיתון הזה כותבים, לא על "וייס החצוף", אלא על שובניזם יהודי מחוצף, ועוד מוסיפים, שכאן פולין ולא פלשתינה. לא ייאמן איך, בשנת 2001 (!), עיתון רשמי של הכנסייה הקתולית משתמש בשפת אנטישמים פרימיטיבית ואפלה כל-כך! אין דומה לזה באירופה, בושה וחרפה!

אני באמת מתביישת שאתה קורא משפטים כאלה בארצי. הם כותבים שאני פרובוקטור, ודאי היו מעדיפים שאשתוק. הם רוצים שכאן

בכלל לא יהיו יהודים! או שהיהודים ישבו בשקט, שיפחדו ויתנצלו. מחבר המאמר הזה הוא שוביניסט פולני חצוף. הוא אנטישמי! הוא גורם בושה לעם הפולני.

אמרתי לא מזמן, באחד הראיונות, שאלה הגורסים כי על העם היהודי להתנצל על פשעים של נ.ק.ו.ד., שייכים בדיוק לאותה קבוצה שסבורה כי את הטבח בידוואבנה עשו גרמנים. אי אפשר למתוח קו משווה בין פרשת ידוואבנה לבין השתתפות יהודים בנ.ק.ו.ד., זהו חוסר הגינות. לא ניתן כלל להשוות בין שתי הפרשות!

בטקס בבית-ספר לאורך "מורשה" פגשתי כמה מכרים יהודים-פולנים. הרגשתי שיש להם טענות כלפי בגלל התבטאויותי החריפות. הם גרים כאן, אולי הם פוחדים? אולי חלק מהם חושב שאני, כדיפלומט, צריך להיות זהיר יותר? לכל יהודי זכות לחיות היכן שהוא רוצה והיכן שיהיה לו טוב יותר. אני חי בישראל מתוך בחירה. אולי אני הוגן כלפיהם? הרי הם נשארו כאן ואני יכול לעזוב בכל רגע. אקנה כרטיס לטיסת "לוט" או לטיסת "אלי-על" – אגב, שניהם יקרים באותה מידה – ואשוב לארצי בעוד הם נשארים כאן. אולי מן הראוי שאהיה זהיר יותר, נחמד יותר, שקט יותר? או אז עיתון כמו "נאש דויניק" יהיה מרוצה ולא יכתוב על השוביניזם היהודי החצוף.

לפני מספר ימים אמר משהו, שתקופת הכיבוש של הרבנים בני משפחת וייס הסתיימה! אולי משהו התרגז, כשאמרתי בראיון לרדיו, שאם מדברים על קומוניסטים, בראש ובראשונה צריך כל אחד לדבר על עמו, על הרחוב שלו ועל משפחתו. אולי משהו הבין על מה חשבתי.⁴

למן היום הראשון לשהותי בפולין, אני מנסה לבנות, מדי יום, גשרי הבנה בין העמים. בכל התבטאות אני מדגיש את הסימפתיה שלי לארץ זו וליושביה. אני פתוח לכל שיחה. אבל לאחר המאמר הזה יש לי חשק לעשות רק דבר אחד – לחזור מיד לישראל ולומר "ידידי, פולין היא מדינה יפהפיה, אך מוטב שתקנו כרטיסי טיסה לצרפת או לאנגליה. גם שם יש אנטישמים, אבל לא עיתונות אנטישמית רשמית של הכנסייה."

האם ביקשתי ממישהו שיתנצל על ידוואבנה? מעולם לא! לא אני, לא הרב שוורדיך ולא שום יהודי אחר לא דרש התנצלות על ידוואבנה! האם יש לנו זכות לקבל התנצלות כזו בשם גברים נשים וטף שנשרפו? לא, אין לנו זכות! אני חוזר במחשבותי ללא הרף אל שעות הבוקר של אותו יום, אל עיני הילדים ההם. אדם שמסוגל לשרוף ילד הוא חיית טרף! שטן! את הטבח הזה לא ניתן להשוות למאומה. אי אפשר לומר שיהודים שיתפו פעולה עם נ.ק.ו.ד. ועל כך הם חייבים להתנצל בפני הפולנים! אדם שאומר זאת הוא חסר לב! זוהי גישה לא אנושית! ביום כזה כמו היום, אני מאושר שיש לי מדינה משלי. איש לא ביקש אז מהנשיא ולנסה שיתנצל בפנינו! אולי פולין הייתה זקוקה להתנצלות ההיא, כדי להשתייך לעולם הדמוקרטי והתרבותי? אני סבור

שחייבים להבהיר את סוגיית ידוואבנה, לא בגלל היהודים, אלא בגלל הפולנים!

הרבה אנשים בפולין חושבים כך.

כיום, לא באמריקה, לא בצרפת, בשום מדינה אירופאית מתורבתת, איש לא יאמר על שגריר ישראל שהוא שוביניסט יהודי מחוצף! למה לי כל זה? לפני מספר חודשים הגיע לביקור בישראל שר החוץ של פולין, פרופ' ולדיסלב ברטושבסקי, חסיד אומות העולם, אדם הגון, אינטלקטואל. במהלך פגישה בכנסת, אמרו כמה חברים דברים לא נעימים על העם הפולני. ניגשתי אז לעיתונאים ישראלים וזרים ואמרתי להם, שלא צודק לדבר כך. אי אפשר לערוך הכללות, אי אפשר לדבר בסטריאוטיפים. אפשר לומר שפולנים מסוימים לא היו בסדר, שהם היו אנטישמים. לא כולם! לא ניתן להעריך עם על-פי התנהגות ודעות של חלקים ממנו. זוהי טעות!

אנטישמיות היא מחלה שקשה להתגבר עליה. אך לעולם לא אומר שהפולנים ינקו את האנטישמיות עם חלב אמם! לעולם לא! אני לא מעריך אנשים על פי גזעם, צבע עורם או מוצאם! כל חיי מנחה אותי גישה זו לאנשים. זהו מבחן יומיומי של האנושות ושל הדמוקרטיה – איך להתייחס לאנשים אחרים, ללאומים אחרים, לדתות אחרות, לצבע עור שונה. מהם רגשותינו כלפי מיעוטים? כלפי אחרים?

ישנם אנטישמים וגזענים ששורפים בתים ורוצחים. יש העושים זאת באמצעות עט ונייר, מדפיסים זאת בעיתונות. אני חוזר לאותן מילים של העיתונאי ההוא – "כאן זה לא פלשתינה". יכול היה לומר "כאן זה לא ישראל". מי משתמש היום במילה "פלשתינה" במקום "ישראל"? אינני שגריר של פלשתינה אלא של מדינת ישראל. פעם, סיסמת האנטישמים הייתה "יהודים לפלשתינה".

אני חושבת שהוא רצה לומר, שישראל מתנהגת באופן מחוצף ושוביניסטי ביחס לפלשתינאים, וכאן זה לא פלשתינה אלא פולין ולכן אין מקום להתנהגות שוביניסטית כזו.

אם כך, זה עוד יותר גרוע. מדוע? כי הרי גם בארץ ביקרו אותי. אני משתייך לקבוצה שנלחמה תמיד למען שלום עם הפלשתינאים, מאז ומעולם. אינני זוכר שחשתי או חשבתי אי-פעם אחרת. לאחר מלחמת ששת הימים כתבתי, שיש סיכוי היסטורי לעזור לפלשתינאים להקים מדינה עצמאית. השתייכתי אז לקבוצה קטנה מאוד, הייתי אופוזיציונר גם במפלגתי. ארגנתי הפגנות נגד אלו שדגלו באלמות כלפי הפלשתינאים. יש בישראל רבים המעוניינים בעימות, כמו יגאל עמיר שרצח את יצחק רבין. אנשים אלה כתבו בעיתוניים נגדי וכינו אותי "פלשתינאי". על פי השקפתם זהו העלבון הגדול ביותר.

עכשיו אני מגיע לכאן וקורא בעיתון פולני שאני שוביניסט יהודי מחוצף. אבסורד!

לא מזמן נכחתי בפגישה במועדון של אינטלקטואלים קתולים. נשאתי הרצאה ולאחר מכן התקיים דיון. במהלך הדיון אמר אחד הנוכחים: "אדוני הפרופסור, לאחר שפרשת ידוואבנה תתפרסם ברבים, יהיה כאן גל של מחאות". הרי לך מחאות! אסור להזכיר, צריך לשתוק, אסור לנגוע באותם נושאים, אסור להביט ישר בראי. ההיסטוריה חתומה, כל הפולנים הם חסידי אומות העולם, לא כן? אף פעם לא אדבר על הפולנים בהכללות, רק על אדם זה או אחר. אנשים כאלה לא ישנו את גישתי לבני אדם.

אני נזכר בפגישה שהייתה לי עם החשמן יוזף גלמפ בישראל, ימים ספורים לפני ביקור האפיפיור. הוא היה אורחי ב"יד ושם". החשמן, פרופ' גוטמן ואנכי שוחחנו במשך שעות. השיחה הייתה טובה, מסקרנת וחכמה. הייתי מאושר שמצאנו שפה משותפת. אז קיוויתי שבעקבות שיחה זו ישנה גלמפ את גישתו לעם היהודי. אולם כששמעתי כאן את התבטאויותיו, שהן לפי מיטב הבנתי אנטישמיות, הרגשתי פגוע ונעלב. תמיד אני מחפש אצל אנשים טובים תכונות חיוביות, שמובילות לפשדה ולהסכמה, ולא את אלו הגוררות לדעות קדומות ולסטריאוטיפים. העולם צריך ללמוד איך לסלוח.

בפולין אני פוגש קרדינאלים, בישופים וגם כמרים פשוטים, חכמים וטובי לב.

עם החשמן יוזף גלמפ ב"יד ושם", מרץ 2000

הם הרוב. אני חש כלפיהם כבוד ואני מרגיש שאני שייכים לאותו מחנה.

כאלה הם הכומר מיכאל צ'ייקובסקי מאגודת הידידות פולין-ישראל, הכומר סטניסלב מושאו והארכיבישוף יוזף ז'יצ'ינסקי ורבים אחרים.⁵ אלו הם אנשים חביבים ונאורים. בידיש מכנים אנשים כאלה "מענטש". בעולם היהודי זוהי מילה חשובה מאוד.

בלומר "אנושיים"?

"מענטש" פירושו אדם, אבל בידיש הכוונה היא לאנושי.

עכשיו כבר מדברים על כך שבפולין היו עוד מקומות כמו ידוואבנה. פירושו של דבר שהגרמנים יכלו להיות בטוחים בשיתוף הפעולה של הפולנים. כדי שפרובוקציה תצליח צריך משהו שייענה לה. צריכים שניים לפרובוקציה. זה לא טנגו, זהו ריקוד מוות! ובכל זאת לא אומר שהעם הפולני שיתף פעולה עם הגרמנים. לא אהיה אנטי-פולני, בעוד שהעיתונאי ההוא הוא אנטישמי.

אני בטוחה שהעיתונאי ההוא שכתב זאת, לא יודע דבר עליך ועל פעילותך. הוא אדם מלא כוונות זדון ואנטישמי, בלי צל של ספק.

בקרב האינטליגנציה הפולנית לפני המלחמה היו גם אנטישמים רבים. האנטישמיות כלל לא תלויה באינטליגנציה ובהשכלה, זוהי מחלה חשוכה מרפא. בשנת 1928, 27% מהלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בפולין היו יהודים. אז החל ה"נומרוס קלאוזוס" ואחריו "נומרוס נולוס" ובשנת 1937 היהודים במוסדות להשכלה גבוהה היוו 7% בלבד. האנטישמיות היא לא סוגיה אינטלקטואלית, כי אם סוגייה מוסדית. היא לא יוצאת מהראש אלא מהבטן. אותו עיתונאי היה, ללא ספק, רוצה לשלוח לפלשתינה גם את מארק אדלמן.⁶ מארק אדלמן הוא יהודי, הוא דובר יידיש ויש לו לב יהודי. יחד עם זאת, הוא אנטי-ציוני ואילו אני ציוני, אולם לדעתו של העיתונאי, לשנינו אין מקום בפולין.

אני סבורה, שלפי השקפתו, אין מקום גם לרבים אחרים בפולין הדמוקרטית. לדמוקרטיה יש תרבות משלה – הזכות להיות אחר, הומניזם. כל אדם, ללא הבדל גזע, לאום או צבע עור, אדם בצלם אלוהים. כולנו ילדיו של אותו אל, אלוהי הצדק. אם לא נאמין באותן אמיתות, לא יעזרו שום חוקים ושום תקנות. בזמנים קשים של מלחמה או אבטלה, תמיד יימצא דמגוג כלשהו שיבקש לשנות את המערכת הפוליטית, ובנוסף על כך, גם ייבחר באופן דמוקרטי. ההיסטוריה מכירה דוגמאות רבות כאלה. כך היה בגרמניה, באיטליה ובספרד. האנטישמים הם גם אנטי-דמוקרטים.

מתוך הפולמוס בנושא ידוואבנה, המתנהל עתה בעיתונות הפולנית, עולים רגשות עזים. חלקם מושפע מרגשות שליליים כלפי יהודים.

ידוואבנה היא סמל. שוב ושוב אנו חוזרים, בשיתותינו, אל אותה עיירה קטנה, שטעטל, על אדמת פולין. בעיירות אלה היו היהודים כ-30%-60% מן האוכלוסייה. הם חיו בצוותא עם הפולנים. רבו, התווכחו, סחרו, למדו וגרו אלה לצד אלה. אלה הלכו בערבי שבת לבית הכנסת ואלה – ביום ראשון, לכנסייה. הם חיבבו איש את רעהו. לפעמים היה בחור פולני מתאהב בבחורה יהודייה. קרה גם שהתקוטטו וקיללו איש את רעהו, כפי שזה קורה בחיים.

ומה אירע במהלך המלחמה? לא בידוואבנה, שם זה עניין אחר. באו גרמנים, עשו פוגרומים, גירשו ורצחו את כל היהודים. והפולנים? היו שעמד מהצד, היו שצחקו, היו שהגידו ראש. ביניהם היו גם ילדים, שלמדו עם ילדי היהודים באותם בתי-ספר. פולנים רבים הצילו ילדים כשהסתירו אותם בכנסיות ולאחר המלחמה, הודיעו על כך לארגונים היהודיים, למען יוכלו הילדים לשוב אל קרוביהם. לא כולם היו כמו בידוואבנה. גם אותי ואת משפחתי הצילו שכנים.

לעומת זאת, אני זוכר בבוריסלב ילד בשם מיכאל. הוא גר לא הרחק מאתנו והיה מבוגר ממני במעט. משפחתו הייתה ענייה מאוד, לעתים קרובות היו קונים בהקפה, בחנותו של אבי. אבי הכיר אותם ולא רצה מהם כסף. כשהסתתרנו בקיר הכפול, והגרמנים חיפשו אחרי יהודים, רץ מיכאל סביב ביתנו וצעק בקולי קולות: "הנה, הווייסים מתחבאים כאן, אתם יכולים לתפוס אותם!" והרי לפני המלחמה הלך עם אחותי לאותה כיתה. מדוע צעק כך?

רבים היו המלשינים – "שמלצובניקים", כך כינו אותם. היו גם בעלי יוזמה שרצחו יהודים במו ידיהם, כאותו שכן שרצח במכת גרזן את אביו של יצחק שמיר, לימים ראש ממשלת ישראל. היו ששמחו לאידו של העם היהודי ואף קיוו להגות מרכושו, בבוא העת. ולחילופין, היו רבים שכאבו את כאבנו והיו שגם סבלו מאוד. אך היהודים שעברו כאן את המלחמה, חוזרים לרוב תחושת נבגדות. הרי גרו עם הפולנים באותו רחוב, בית ליד בית.

בעיירה כמו ודוביצה⁷, גרו יהודים רבים. כשפרצה המלחמה נעלמו הילדים היהודים. המורה בדקה יום-יום את רשימת הנוכחות, היא קראה שמות, והנה זה נעדר, ההוא איננו. ובכן? שום דבר! הם המשיכו ללמוד, חיו, שוחחו ושיחקו. כך היה באלפי עיירות בפולין כולה. בגרמניה היה אחרת. שם רוב היהודים גורשו בשנים 1933-1938.

אין פלא שיהודים לא רוצים להגיע לכאן. וכשהם מגיעים, לבסוף, וחוזרים לאותן עיירות, הם רואים את הבתים שפעם היו שייכים להם וכעת אין הם יכולים לקבלם בחזרה. לעתים קרובות אני מבקר בעיירות יהודיות שנראות בדיוק כפי שנראו במאה התשע-עשרה ולפני המלחמה. אני מכיר אותן גם מתמונות ישנות. בעבר התגוררו בהן משפחות יהודיות רבות, היום גרים שם

אנשים אחרים, דור שני או שלישי. לפעמים אנשים אלו לא יודעים דבר על היהודים שגרו כאן בעבר. חלקם כלל לא יודעים מה זה יהודי, איך הוא נראה. בהיותי יו"ר הכנסת, הוזמנתי לביקור רשמי ביפאן. ביקשתי מהמארגנים לבקר בהירושימה. בפעם הראשונה בהיסטוריה ביקר בהירושימה נציג רשמי של מדינת ישראל. הבטתי בעיר הזו, שהאמריקנים הטילו עליה פצצת אטום, וחשבתי על אירופה ועל פולין. כמו פצצת אטום, השואה גרמה כאן להעלמות מוחלטת של היהודים מהנוף הפולני, מהחיים הפולניים. נותרו בתים ריקים, עיירות ריקות, התושבים נעלמו. בפולין, מחשבה זו אינה מניתה לי, אף לא לרגע.

כשצעירים מישראל מגיעים לפולין, הם נוהגים לבקר בבתי הקברות הישנים בוורשה, בקרקוב ובלודז'. הם רואים גם את העיירות, ותמיד שואלים את עצמם ואתנו אותה שאלה: "היכן היהודים ההם?" כולם בבתי הקברות, זהו ביתם. כשהגרמנים רצחו יהודים הם צעקו "יודה ראוס!" אבל הפולנים? בידוואבנה, אומרים, שרפו 1600 יהודים. ונניח ששרפו פחות. איך הם פנו אליהם? "רחליה, צאי! לייבלה, מרדכי, צאו!" בשמותיהם! הרי הם הכירו אותם שנים רבות! זה מה שעושה את העניין מחריד שבעתיים! ובין הנשרפים היו גם ילדים. ראי מה קורה היום: במשך חצי שנה נלחם העולם כולו שילד קובני אחד יחזור לאביו, כולם מתארגנים, ממשלות, ארגונים, אנשים! העולם נעשה, בכל זאת, טוב יותר.

מותר להניח שאלמלא הכיבוש הנאצי, הטבח בידוואבנה לא היה מתרחש. היהודים היו ממשיכים לגור בעיירותיהם. אבל המבחן האמיתי של מותר האדם הוא בדיוק במצבים קיצוניים, יוצאי דופן וקשים.

האם חשבת אי פעם מה היה קורה אילו המצב היה הפוך? אילו היהודים היו צריכים להסתיר את שכניהם הפולנים במהלך המלחמה, והיו צפויים בשל כך למוות, הם ומשפחותיהם?

האלוהים חסך מאיתנו את הניסיון הזה. איש אינו יודע כמה אנשים היו מתגלים כצדיקים. אני תמיד חוזר ואומר: למול העובדה שעל אדמת פולין התרחש הדצח הגדול ביותר בתולדות האנושות, יש לזכור גם שבקרוב חסידי אומות העולם מהווים הפולנים את הקבוצה הגדולה ביותר. וישנם עוד כאלה, שעליהם לא ידוע דבר. אני פוגש פולנים רבים, שמספרים לי כי במהלך המלחמה הצילו יהודים. במשך שנים רבות איש לא דיבר על כך בפולין. כאילו יש להתבייש בכך. היום, למזלנו, זה אחרת, התחלנו לדבר איש עם רעהו, לאחר שנים רבות של שתיקה. ויש לנו נושאים רבים לדון בהם.

כשאני מגיע לישראל אני פוגש מכרים רבים יוצאי פולין, שתמיד שואלים אותי: "האם יש בפולין אנטישמיות חזקה?" אני משיב להם: "כן, כמו במדינות אירופה אחרות". אנשים אלה שקועים עדיין בזיכרונותיהם הרעים ומסרבים

להתנתק מהם. אין הם רוצים לראות את פולין האחרת. אני משוכנע, שאם מישהו מגיע מגרמניה או מצרפת הם לא שואלים אותו שאלה כזו. אולי מפני שפעם הם היו כל-כך קרובים לפולין. אני רואה את פולין יום ויום ויודע שאי אפשר לומר עליה שהיא מדינה של אנטישמים. סטודנטים בלובלין הציגו תערוכה בשם "רחוב התרפה". בתערוכה מוצגים תצלומים של כתובות אנטישמיות מרחובות לובלין. כלומר, יש כתוביות אנטישמיות, אך יש גם אנשים צעירים המוחים על כך. בעיני רוב האליטה הפולנית, להיות אנטישמי זו בושה. מאות אנשים מאזינים לקונצרטים של מוזיקה יהודית, לשירים מ"כנר על הגג", ודמעות עולות בעיניהם. הם יודעים שאלו הם שירים יהודיים. אילו היו אנטישמים, לא היו רוצים להאזין לזה, ולבטח לא היו אוהבים שירים כאלה. אך הם אוהבים את השירים וגם מתרגשים מהם. אולי הפולנים האלה באמת מתגעגעים אלינו קצת?

אנשים רבים אומרים על ה"גזטה ויבורצ'ה" שהוא עיתון יהודי. והרי זה עיתון נפוץ מאוד, שיש לו קוראים רבים! אם כך, אולי בכל-זאת הולך ומתמעט מספר האנטישמים בפולין...?

אני חושבת שהאנטישמים פשוט בולטים מאוד. הספר "שכנים" הוציא התוצה גם תכונות טובות וגם תכונות רעות של הפולנים.

ספרו של יאן תומש גרוס חשוב גם משום שהחזיר לתודעתנו את המילה "שכנים". זה קוד חשוב ונייר לאקמוס של מערכת היחסים בינינו. כיום, כשאנו נכנסים לעירן חדש, לאיחוד אירופה, לעולם של מחילה, למילה "שכנים" יש אנרגיה רבה ועוצמה. יש מילים שנקלטות בשפת הדיבור ומשתרשות בתודעת האנשים. כך נחרתו בתודעת הישראלים מילותיו של נשיא ארה"ב, ביל קלינטון, שאמר בלווייה של יצחק רבין "שלום חבר". במשך חמש שנים תמימות אלה היו המילים החשובות ביותר בישראל. הן נכנסו לשפתנו כסמל להשקפת עולם מטיימת. בפולין קרה דבר דומה עם המילה "שכנים".

ומה באמת הרגישו אותם שכנים פולנים? כאן מתחיל דירוג האנושיות שכבר הזכרתי, החל בחסידי אומות העולם וכלה ברוצחים מידוואבנה. כך היה בכל הארצות הכבושות, השוני הוא שבפולין חיו לפני המלחמה שלושה וחצי מיליון יהודים ואילו כיום הם אינם.

זהו התסביך הפולני. בחיבורו "פולנים מסכנים מכיטים על הגטו" כותב פרופ' יאן בלונסקי:⁸ "היהודים עזבו את פולין לא רק בגלל הזיכרון הטראומתי והתקווה הציונית אלא גם בעקבות השכחה והחמדנות של שכניהם, ובראש ובראשונה, בגלל חוסר רצונם בהדברות ובהתקדבות. השואה לא צמצמה, אדרבא, היא העמיקה את המרחק בין השכנים שחיו אלו לצד אלו במשך מאות בשנים. היהודים האפופים בצלו של המוות הפכו זרים עוד יותר, אפילו בעיני

מציליהם. שארית הפליטה עוררה, לעתים קרובות, תמיהה אינסטינקטיבית יותר מאשר שמחה ספונטנית".

אני מצטטת את המילים, לא על-מנת להצדיק אותנו. בשבילי הן עדות למצב תודעתי מסוים, לפחות של חלק מהחברה הפולנית, שהבין את שקרה לנו – לפולנים וליהודים.

אלו הן מילים חכמות מאוד. אני חושב שיחסינו בעתיד תלויים בכך שנבין כמה דברים, שנחוש אמפתיה לאחרים, לשכנים. אולם לפעמים קורה, שפולנים אומרים לי: "מדוע הנוער היהודי לא מגיע לזמן ממושך יותר, על מנת להכיר את פולין?" אני משיב: "ידידי, אם נראה להם בדיוק מה שהיה כאן פעם, יהיה גרוע יותר. אם הם יגיעו ללודז' וישמעו, שפעם גרו בעיר 250 אלף יהודים ועתה נותרו אולי 200 ושבתיהם גרים אנשים אחרים, יהיה טוב יותר?" גם לאחר שישמעו על ידוואבנה יהיה רע יותר, משום שהמשתתפים ב"מצעד החיים" מגיעים לאושוויץ, שהייתה אי גרמני על אדמת פולין. לידוואבנה אין שם גרמני, ידוואבנה היא עיירה פולנית. "ידוואבנה" פירושה משי. זהו שם שיש בו רוח ועדינות. הניגוד הזה בין משמעות השם לבין זועפת האירועים הוא אינס. זהו עניין אחד, ועניין אחר – אני חושש שלאחר ה-10 ביולי, רוב הפולנים יגידו: "בסדר, היה גם כך וגם כך, אנו יודעים זאת, אבל עכשיו אנו חוזרים לעניינינו, סוגרים כך נוסף בהיסטוריה ודיינו". אולי לא ידברו על כך בגלוי, אך רבים יחושו כך.

כבר עתה רבים מרגישים כך. אנשים עיפו מנושא ידוואבנה. חשוב מאוד לעם הפולני להכיר את האמת ולהבינה. אני חושב שלפעמים, כשמכירים את האמת, עדיף לסגור את העניין ולהתחיל דף חדש. לא תמיד זה אפשרי. לא ניתן לחתום רגשות ולשכוח אותם.

איש לא אוהב לשמוע שהוא היה רוצח או שקרוביו היו רוצחים. הפולנים התחנכו על פולחן המרטירולוגיה שלהם, של סבל שעברו כעם בעת המלחמה. הם גם התחנכו על הפולחן של אצילות נפשם וצדקתם.

בווראי! ואכן, רוב הפולנים לא היו רוצחים. מיליונים נלחמו על עצמאות פולין בחזיתות שונות ובמחתרת. בכל מקום שיש בו בתי קברות של חיילים, יש גם מצבות של פולנים. כלפיהם אני חש רגשי כבוד עמוקים.

פרופ' מריה יניון טוענת כי כרי שעמנו יאמץ מחדש תודעה לאומית, ששורשיה טמונים בתקופה הרומנטית ובחברה רב-לאומית ורב-תרבותית, חייבים הפולנים להתמודד עם חזיונות האבל לאחר מות היהודים, שהיוו חלק מהחברה הפולנית, לבכות את מותם ולהביט באומץ במראה. כדי להתמודד באופן אמיתי עם התהליך הזה, נחוצים לנו, כמו גם לתושבי ידוואבנה, מנהיגים רוחניים טובים

לעולם כולו. במהלך ביקורו בן השבוע הרגשתי שרוב היהודים, ובעיקר יוצאי פולין חשים כלפיו אהדה עמוקה, ואולי בשל כך ישתנה יחסם לחברה הפולנית, לפולנים אחרים. כל אותו זמן הייתה לי תחושה שלנגד עינינו מתרחשת היסטוריה. בלילה, לפני בואו של האפיפיור, חלמתי חלום מוזר. בדרך-כלל אני זוכר חלומות ואיני נוטה לפרשם, אך חלום זה נחרת בזיכרוני. חלמתי על סבי איציק, אבי אמי, ועל סבי הירש. שניהם נהגו לבוא לביתנו לארוחת ערב שבת. באותו חלום הם התערבבו והפכו יחד עם האפיפיור לדמות אחת. תפקידי כשגריר בפולין אינו דומה שום תפקיד אחר, בשל מורכבות היחסים שאני נתקל בהם במהלכו. הללו לעולם אינם פשוטים, בנאליים, או פקידותיים בלבד. הם תמיד יוצאי דופן – טובים מאוד או גרועים, ולעולם עתירי סמליות ורגשות.

לעתים קרובות אני תוהה, ביני לבין עצמי, את מי אני מייצג כאן. לומר שאני שגריר של 4.5 מיליון יהודים שנרצחו במהלך מלחמת העולם השנייה בפולין, זו הגזמה. איש לא הסמיך אותי לכך. אך יש לי תחושה, שאני שגרירם של החיים ושל המתים כאחד.

מאז ומעולם הלבינו פני יהודים על אדמת פולין. היהודים חשו כאן פחותים ונחותים. הגם שכמעט אף פעם לא היו כאן פוגרומים, היהודים חיו בפחד מתמיד, מלאי תסביכים ביחס לפולנים. דוגמה לכך היא מטענה השלילי של המילה "ז'יד"; בלשונות אחרות אין מילה כזו. ברוסית אומרים "איבריי", יהודי בגרמנית זה "יהוד". פולנית היא השפה היחידה המוכרת לי, שבה המילה "ז'יד" (יהודי) נשמעת כמו קללה, אפילו בפי פולני משכיל שאינו אנטישמי.

לא, זוהי מילה רגילה, רק ההקשר שבו היא מופיעה יכול להיות שלילי. "ז'יד" זו מילת גנאי. תמיד חיפשתי בשפה הפולנית מילה אחרת, רציתי להשתמש במילה אחרת, אך לא יכולתי.

כי אין מילה אחרת.

כשאני מבטא מילה זו צר לי, כי היא נשמעת לי מילה אנטישמית. מה מקורה? מדוע היא נשמעת כך?

בצרפתית אומרים JUIF. כך זה הגיע לפולנית ולכן כך זה נשמע. זוהי אך ורק שאלה של פונטיקה.

אולי הצדק עמך, אך זה עניין של רגש ותחושות. כיום בפולין משוכנעות אליטות אינטלקטואליות ופוליטיות שלהיות אנטישמי זה דבר רוחה, שפוגע בכבודו של האדם האירופאי. לאחר שנים חודשו החיים הדמוקרטיים בפולין, וזהו חלק מן הטרגדיה שלנו, חלק מהתסביך הפולני שלנו מפני שכיום, כשפולין עשויה הייתה להכיר סוף-סוף בתרומה של יהודיה, כבר אין בה יהודים.

ואמיתיים. על אנשי דת למלא את התפקיד הזה.

שמה האנטישמיות היא משורשי כוחה של הכנסייה הפולנית? שמה, למרות שבפולין כבר אין יהודים, הכנסייה עודנה מתלהמת בלהט הישן של האנטישמיות כדי לחזק את כוחה? בהקשר זה אפשר לציין את ידוואבנה. אישית, אני מצטער שספרו של יאן תומש גרוס, "שכנים", לא התפרסם לפני שנה, עוד לפני ביקורו של האפיפיור בירושלים. אני מאמין שהאפיפיור ב"יד ושם" לא היה שותק בנושא ידוואבנה ואפשר שמילותיו היו נעשות אבני דרך גם לאחרים.

עם האפיפיור ב"יד ושם", 23 במרץ 2000

אני זוכר את היום שבו נחת מטוסו של יוחנן פאולוס השני בשדה התעופה בן-גוריון! לנו היה חשוב מכל שהאב הקדוש הוא פולני והומניסט גדול, שהוא אדם בעל אומץ לב. הדברים הללו חשובים מאוד, במיוחד כשאנו חוזרים שוב ושוב ל"תסביך הפולני".

המטוס המעוטר בדגלי ירדן וישראל נחת בשדה התעופה על שם דוד בן-גוריון – ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, יליד פלונסק שלידי ורשה. ראש ממשלת ישראל, אהוד ברק, בן לאם ורשאית, מקבל את פניו של האפיפיור, יליד פולין. מיד לאחר מכן נערכת פגישה עם הרב הראשי לאו, שנולד בפיוטרקוב ועבר את השואה, וכן, פגישה עם אנשי פוליטיקה והיסטוריונים של "יד ושם" אף הם ניצולי שואה. ואני פגשתי כיו"ר מועצת יד ושם, ואף אני יליד פולין. יוחנן פאולוס השני, האפיפיור הפולני, אומר דברי חכמה וטעם, מן הראוי שכל אדם יחשוב כמותו, וכשהמילים הללו נשמעות מפיו, יש להן משמעות גדולה

ישנו פרדוקס נוסף. אני כבר נמצא בפולין די זמן. זוהי מדינה ללא יהודים כמעט, ואף על פי כן, אני חי בתוך ההיסטוריה של היהדות יותר מאשר אצלי, בישראל. כמעט מדי יום ביומו אני משתתף באירועים ובמפגשים המוקדשים לעבר של היהודים בפולין. אני קורא בעיתונות הפולנית מאמרים רבים העוסקים בשאלה היהודית. האוויר ספוג יהדות. אמרתי פעם, שבמובן מסוים אדמה זו היא גם אדמתנו, במעט אלף שנה ישבנו כאן. הנופים, הטבע, העננים – כל אלו נחרתו בזיכרוננו. האדמה הפולנית ספוגה אפר יהודי, ונשמות הנרצחים – כך אני חש לפעמים – נותרו באוויר מעל אדמה זו ולעולם לא יעזובה.

מכתב פתוח של שבח וייס ללך ולנסה (נובמבר 1990)

בראשית ספטמבר קיימנו שיחה ארוכה בלשכתך, במשרדי הארגון "סולידריות" בגדנסק. במהלך השיחה, שבה השתתף גם חבר הכנסת עוזי לנדאו, מחינו נגד התבטאויות אנטישמיות שהושמעו במהלך מערכת הבחירות לנשיאות.

לא חדלת מניסיון למחוק את הרושם הרע שגרמו התבטאויותיך, ומסרת שורה של הצהרות פרריהודיות ופרדישראליות, הנעימות כל כך לאוזן. העיתונות הפולנית דיווחה בהרחבה על שיחתנו בגדנסק. הופענו יחד ברדיו הפולני וגם בטלוויזיה. דאגת שמפגשנו יסוקר בעיתונות, כי היית מעוניין במחיקת כתם האנטישמיות ממחצת.

למרבה הצער, לא נשאת נאמן להבטחתך וחזרת להתבטאויותיך הקודמות. הודעתך שאהה פולני במאה אחוז, מעוררת זעם והיא בעלת גוון אנטישמי. הייתי רוצה לקוות שלא מאה אחוז מכלל הפולנים שרויים עדיין בחשכת האנטישמיות. לך ולנסה אינו פולני פרטי, הוא חובש ארבעה כובעים לפחות: כובע של חתן פרס נובל לשלום; כובע של מנהיג החד בטוליטריות הקומוניסטית; כובע של גיבור אמצעי התקשורת הבינלאומיים וכיום גם כובע של מועמד לנשיאות פולין. האצילות מחייבת, היא גם מחייבת לא לשקר. האופי האנטישמי המחרף בהתמודדותך על נשיאות פולין עומד בסתירה גמורה לשיחתנו בגדנסק בראשית ספטמבר.

אתה הצהרת, אדוני, שאתה פולני במאה אחוז. גם פולין של שנת 1990 היא פולנית במאה אחוז. כעשרה אחוז מאזרחי פולין נרצחו על אדמתה. אני מציע לך, אדוני, שתסיע לשדה הקטל בטרבלינקה, שתראה את ערמות האפר במייידאנק, שתבקר במשרפות באושוויץ, שהגיע לחלם ולסוביבור, ושם אולי תבין את הפולניות הטהורה של פולין. האזרחים ההם היו יהודים. אתם טשטשתם את זהותם, אימצתם אותם לאחר מותם, עד שנפגו בחברה הפולנית, כך שאתה, אדוני, תוכל להפוך לפולני במאה אחוזים.

בשם שלושה וחצי מיליון יהודים במאה אחוז, שהושמדו במאה אחוז בגלל יהדותם, אני מעז להתערב במערכת הבחירות בפולין הדמוקרטית ולתמוך באלה שאינם פולנים במאה

אחוז, ואפילו אם פולניותם היא של מאה אחוז, הרי רק בשל הכתם שניסית להטביע על מצחם ועל מוצאם ובשל הרפש שרצית להשליך על טוהר הגזע שלהם, הם ראויים לתפקיד נשיא פולין – אותה פולין שאדמתה היא בית קברות אחד ענק של קורבנות הגזענות...

לא הרחק מעירך, גדנסק, נמצא מחנה הריכוז שטוטהוף. במחנה זה נרצחו גם בני עמך, גם ובני דתות ולאומים אחרים. במחנה זה היו אסורים גם דוב שילנסקי ורעיותיו, רחל. שילנסקי הוא, כעת, יו"ר הכנסת בישראל הריבונית. בשם מדינת ישראלובשם מיליוני יהודים מתים וחיים, אני מגנה את דברך ומקווה, מעומק לבי, שתתחרט עליהם.

אני נזכרת במכתבך הפומבי ללך ולנסה משום שהנושאים שעליהם כתבת עדיין אקטואליים. עברו עשר שנים על המדינה הדמוקרטית ובמנטאליה הפולנית לא השתנה הרבה. לך ולנסה התבטא ברוח דומה על התנצלות הנשיא בפני היהודים על הטבח בירואבנה. האם אז הגיב ולנסה למכתבך?

כן. הייתי אז סגן יושב ראש הכנסת וולנסה חיפש אתי קשר באמצעות נציגו בפולין. על פי הזמנה של פרופסור ברזניסלב גרמק⁹ הגעתי לוורשה לכינוס של מועצת אירופה. הגעתי עם בתי, שהיא היסטוריונית, ולנסה שלח מכונית שתסיע אותנו לגדנסק. בשיחה עמי התחיל להסביר לי שמה שאומרים עליו איננו נכון, שהוא איננו אנטישמי, ואילו היה יהודי, כי אז היה גאה בכך, כי כעם שסבל כל-כך בתקופת המלחמה, חוללנו נס ובנינו מדינה חזקה ודמוקרטית.

מאוחר יותר, בשנת 1995, השתתפנו באירועים לציון חמישים שנה לשחרור מחנה אושוויץ. לך ולנסה, הסופר אלי ויזל ואנוכי נאמנו בטקס. אני אמרתי כמה מילים בפולנית, כמה מילים באנגלית, כמה מילים בעברית וגם ביידיש, משום שאלה שנרצחו שם דיברו, צעקו ובכו ביידיש. זו הייתה שפתנו. נסענו ביחד לאושוויץ, באוטובוס של הנשיא. באוטובוס ישבו מלך נורווגיה, נשיא גרמניה והרבה מנהיגים ממדינות אירופה. ישבתי ליד לך ולנסה וריברנו על תקופת המלחמה. כשנסעים באוטובוס, רואים לאורך הדרך מסילות ברזל. אמרתי לו, שתמיד כאשר אני רואה בפולין מסילות ברזל ושומע רעש רכבות, טוק, טוק, טוק, טוק – זוהי בעיני דרך המובילה למוות והקולות הם רקוויאם לעמי. הוא התרגש, הזדעזע אפילו ממילותי, אמר שאינו זוכר את המלחמה, אך יודע שהייתה זו טרגדיה גוראה, הן לפולנים, הן ליהודים. הוא גם דיבר על סבלנו – זוהי הייתה שיחתנו בדרך לטקס באושוויץ.

באותו יום, במצודת וואויל בקרקוב, היה כינוס שבו היינו אמורים לחתום בו על הצהרה נגד גזענות. הייתי שם עם ידידי, פרופסור ישראל גוטמן, יוסף בורג, אבנר שלו ואחרים. פתאום הסתבר שבהצהרה הזו אין ולו מילה אחת על יהודים ועל אנטישמיות! לא כתבו דבר על כך שבאושוויץ נרצחו יהודים. שוב דיברו אך ורק על אזרחים פולנים. אמרתי שלא נחתום על הצהרה כזו, משום שאלה שנרצחו שם לא היו רק "אזרחי פולין" אלא בעיקר יהודי פולין ועמם, יהודים

שעה שהובלו במשאיות להוצאות להורג, ביערות שליד בוריסלב, טרוסקביץ, טיקוטין... בכל מקום בפולין, האדמה רוויה אפר וזיכרונות. ב־1993, כשהייתי בליטא עם אשתי, ביקרנו בעיר משפחתה, סריי, כמאה קילומטר מוילנה. אזור זה השתייך פעם לפולין. יש שם יער ואגם יפה. באותו יער רצחו הגרמנים את כל התושבים היהודים של אותה עיירה, ביניהם גם את משפחת חמי.

דיברנו עם אנשים מבוגרים שזוכרים את הזמנים ההם. קשיש אחד זכר את משפחת אשתי. הוא סיפר שהייתה במשפחה בחורה בשם לאה, בהירת שער, שיפה ממנה לא ראה מעולם. האיש עבר בדואר ואהב להביט מבעד לחלון, כשהייתה עובדת ברחוב, עורכת קניות או מטיילת. הוא היה מאוהב, אך מעולם לא אור אומץ לגשת אליה. היא נותרה לעד בזיכרוננו. לאה הייתה דודתה של אשתי. כששמענו את סיפורו על יופייה ועל שיערה הבהיר, גילינו פתאום שנכדתנו שירה דומה לה. תמיד התפלאתי מאין לשירה שער בהיר כל־כך. אשתי היא כהת שער, בתי ובעלה גם כן, ולשירה שער בלונדיני ועיניים כחולות. כאילו נסגר מעגל של חיים ומוות, כאילו לאה, הבחורה היהודייה מן העיירה הקטנה בליטא, הופיעה כעבור שנים בחיפה הרחוקה שבישראל.

עם הנכדה שירה, מרץ 1995

ביקור בסריי (ליטא) – Seraj שם חייתה ונרצחה המשפחה של אסתר ב־1993.

מכל ארצות אירופה. כולם מכירים את המסמך מוועידת ונזה. המסמך מתייחס ליהודים שחיים בכל מדינה אירופאית ואפילו ליהודים שחיים באפריקה! התוכנית דיברה על השמדה של כל היהודים! את הדברים האלה אמרתי לנשיא ולנסה. ההצהרה שונתה לבסוף, והוסיפו, לבקשתנו, שבמחנות ההשמדה נרצחו יהודים. העיקר בעיני הוא שאחרי הטקס באושוויץ, שבו השתתף נשיא פולין שמכיר את ההיסטוריה, עדיין נאלצנו לדבר בנושא זה! אני יודע שזוהי יונשה של התעמולה הקומוניסטית, שמחד גיסא דיברה על היהודים ומאידך גיסא הלאימה את הטרגדיה שלנו וצירפה אותה לטרגדיה הפולנית. הנושא הזה חוזר אלינו גם במהלך הדיון על ידוואבנה. כך קורה בפולין, שכאשר יהודים נרצחו באושוויץ, הם היו אזרחי פולין, ואילו כאשר הם שיתפו פעולה עם נ.ק.ו.ד. כבר לא היו אזרחי פולין, אלא רק יהודים. איזו מגיפולציה!

אני מדבר על לך ולנסה, משום שרחשתי לו כבוד, היו בינינו קשרים טובים מאוד. חשבתי שהאיש הזה עבר מטמורפוזה ביחסו ליהודים. צר לי לשמוע שוב את התבטאויותיו הידועות בנושא ידוואבנה.

עם לך ולנסה, טקס במלאת 50 שנה לשחרור אושוויץ, ינואר 1995, צלם: יוליוש אנגלרט

תמיד אני נזכר בנסיעה ההיא עם ולנסה לאושוויץ באוטובוס הנשיאותי, אז בפעם הראשונה חדרה לתודעתי ההכרה מהי הדרך שבה אנו נוסעים. לאן היא הובילה. הדרכים הפולניות הן דרכיהם האחרונות של היהודים. אותן הם ראו

פרשנותו של יאצק לוטומסקי למאמר "גניבה או מתנה", שהופיע ביומן Rzeczpospolite ב-30 במאי שנת 2001.

ציורי הקיר הנדירים, יצירותי האחרונות של ברונו שולץ, נעלמו מהבית בדרוהוביץ בנסיבות מסתוריות. מסתבר עתה שהם כבר במכון "יד ושם" בירושלים. בכל הפרשה הזו רב הסתום על הנגלה, מדוע שלטונות אוקראינה לא ידעו על כך? מהן הסיבות לתכנון הפעולה בנוסח סרטי מתח? כיצד הצד הפולני, שהתחייב לשיתוף פעולה ולמימון יצירות אמנות אלה, כלל לא ידע על כך? האם הופר החוק הבינלאומי והחוק האוקראיני? מדוע מכון "יד ושם", הידוע בפעילותו האצילית, החליט לנקוט פעולה כה דרסטית? האם התבצעה כאן גניבה בחסות החוק?

לתשובות נצטרך עוד להמתין, אך כבר עתה ניתן לומר שקרה הגרוע מכל. ציורי הקיר של שולץ אינם יצירות אמנות "רגילות", אלא גם מסמך היסטורי, ראיה מזעזעת לסיטוט של תקופת השואה. ציורי הקיר חייבים להישאר במקום שבו הם נוצרו, כשהם הוצאו משם הם הפכו אך ורק לציור, לתמונה. בוויולה לנדאו בדרוהוביץ הם היו גם עדות.

אני מצטטת את אחד מהמאמרים הרבים שהופיעו בעיתונות הפולנית בנושא ציורי הקיר של ברונו שולץ. הטון שלו מייצג את רוב הפולנים. עתה הייתי רוצה לשמוע את הצד שלכם.

ברונו שולץ היה סופר פולני, אך מעולם לא עזב את היהדות, כפי שעשו זאת מאות ואלפי יהודים-פולנים שהתבוללו או התנצרו. הוא היה כמו קפקא, שהיה גם יהודי וגם צ'כי, וכתב בשפה הגרמנית ולא ביידיש. שולץ היה סופר פולני וכתב בפולנית. כמוהו היו רבים אחרים.

קראת את סיפורי?

לא. קראתי שירים עליו. ראיתי הצגת תיאטרון ואת הסרט "בית מרפא בסימן שעון חול". נכון, לא קראתי את שולץ בפולנית. אינני רוצה לדבר על ספרות. אינני מתמצא בנושא, אבל כיום שולץ הוא סמל. ידוע שבדרוהוביץ היו ציורים רבים של שולץ. מעולם לא בדקו כיצד הציורים האלה התגלגלו למוזיאונים שונים ברחבי העולם. מי קנה, מי גנב, וכיצד הוצאו מדרוהוביץ. פתאום העיתונות הפולנית עוסקת בפרשה, שלפיה גנב "יד ושם" את ציוריו של שולץ, שהיו בוויולה של לנדאו בדרוהוביץ.

לנדאו היה איש גסטאפו אלים, שהשתלט על הבית, זרק או הרג את דיירי הקודמים וכפה על ברונו שולץ, סופר וצייר יהודי – פולני דגול – לקשט את קירות הבית. לנדאו גר שם עם אשתו ושני ילדיו. בבוקר יצא לעבודה, הרג ילדים יהודים, ובערב חזר לילדיו ושמח שהם ישנים בחדר כה יפה עם תמונות נפלאות. דובר בפולין רבות על כך, שהמוזיאון לספרות מעוניין לרכוש את ציורי הקיר. הייתה כבר תוכנית להקים בדרוהוביץ מרכז לתרבות ולסולידריות פולנית

אוקראינית-גרמנית. כולם שכחו את היהודים! על יהודים לא דיברו כלל, אפילו לא הזכירו שברונו שולץ היה יהודי. האם שר התרבות הפולני נסע לדרוהוביץ, נפגש עם עמיתו האוקראיני ואמר כמה חשוב לפולין שציורים אלה יובאו לוורשה? לא היה ולא נברא. היו רק שיחות לא רשמיות, כוללניות, על הקמת מרכז הדברות. והכול במימון גרמני, גקודה מעניינת כשלעצמה. רצח גרמני וכסף גרמני.

אולי הם רוצים לכפר על מעשיהם בכסף?

למי שייך ברונו שולץ? איש גסטאפו, לנדאו, העסיק אותו כעבד יהודי כדי שיצייר בחדר הילדים את הציורים. לא היו אלה ציורים ששולץ אהב, לא ולא! על פי הדרישה של הגרמני, הם היו אמורים להיות איורים לאגדות-עם גרמניות, למיתולוגיה הגרמנית, עבור ילדים גרמנים. את הציורים צייר עבד יהודי. מאוחר יותר, איש גסטאפו אחר שרצה להתנקם בלנדאו, הרג את עבדו, את היהודי ברונו שולץ.

האם שולץ נרצח בסופר פולני? האם הוא צייר את הציורים כצייר פולני? ברונו שולץ נרצח בדרוהוביץ כיהודי, לאחר שצייר את ציוריו כעבד יהודי. מן הסתם, כינו אותו הגרמנים "פרפלוכטה יודה" (יהודי מלוכלך). יש סבורים שציוריו של שולץ הם חלק מהתרבות הפולנית, שכל יצירת אמנות צריכה להישאר במקום שנוצרה, והמקום הראוי לציורים אלה הוא דרוהוביץ. אם כך הם פני הדברים, כי אז יש לקחת מכל המוזיאונים באירופה ובאמריקה את כל יצירות הינדאיקה, ולשלוח אותן למקום שבו הן נוצרו! אני יודע שזה אבסורד, אבל העיקרון הזה צריך לחול על כל יצירות האמנות, לא רק על ציורי הקיר האלה. אם כך, לאן לשלוח אותם? לבתי הקברות? לבתים יהודיים בעיירות יהודיות שבהן זמן כבר גרים פולנים? מדוע מותר להוציא דברים מפולין לוויינגטון ואסור מדרוהוביץ לירושלים? מאין נובע הזעם הזה?

אני חושבת שקרה דבר טוב, אחרת הציורים היו נהרסים שם וכולם היו מצטערים. בוודאי! אבל מדוע כולם כותבים כה הרבה בנושא זה בעיתונות הפולנית? האם מפני שברונו שולץ היה פולני? לא! מפני שעכשיו מדברים הרבה על ידוואבנה, ועל כך שהשכנים הפולנים בידוואבנה רצחו את שכניהם היהודים. לכן נוח להציג את היהודים כגנבים. דיברתי על כך בראיונות לרדיו, וראוי לשוב ולומר את הדברים בפשטות: האוסף של ציורי ברונו שולץ נרכש על-ידי "יד ושם", ושם מקומו!

אלו הבחנות קשות מאוד – האם אדם הוא יהודי או שהוא פולני ממוצא יהודי. בעיית התודעה, בעיית הזהות, בעיית הקריטריונים, אין פתרונות פשוטים. לא ברור לי כלל אם אנחנו זקוקים להבחנות מסוג זה.

פרופ' הארי זומר מירושלים כתב אלי מכתב. בתקופת המלחמה הוא היה עוזרו

של ברוננו שולץ, היה מגיש לו צבעים, מערכב אותם, מבצע מלאכות פשוטות. הוא זוכר את ימיו האחרונים של שולץ, את שיחותיו האחרונות. לפני מותו הייתה לשולץ תודעה יהודית עמוקה. מה היה קורה אילו שרד שולץ את המלחמה? קרוב לוודאי, היה עוזב את דרוהוביץ, כמונו, ומגיע לפולין. אלה הן ספקולציות, כמובן, אבל הבה נחשוב על כך. הייתה לו זהות יהודית, לכן ודאי לא היה משנה את שמו ושם משפחתו, כפי שעשו יהודים רבים, שנותרו לאחר המלחמה בפולין. סביר להניח שב-1968 הוא היה מגורש מפולין, כמו רבים אחרים. אז לא היה אכפת לאיש אם מישו הוא סופר פולני אם לאו. אילו היה מגיע לישראל, ללא ספק היו מזמינים אותו לאיזו אוניברסיטה וודאי היה לו גם שולחן כתיבה ב"יד ושם".

הוויכוח נסב סביב שאלת זהותו של ברוננו שולץ: האם הוא פולני או יהודי. אנחנו שוב חוזרים לסוגיית ההבחנות. קומוניסטי-אתאיסט בעל שם פולני הוא יהודי שצריך להתנצל על פשעי הסטליניסטים כיהודי. לא מצפים מפולנים שהיו במנגנון הסטליניסטי שיעשו זאת, זוהי איפה ואיפה. לפעמים יש לי רושם ששולץ עצמו כבר לא מעניין איש, וניפחו את העניין אך ורק בגלל ידוואבנה.

אלו הן שאלות קשות. לי ברור שברוננו שולץ נרצח, לא מפני שהיה סופר פולני, אלא אך ורק מפני שהיה יהודי. אתה צורך כשאתה טוען שהוויכוח על שולץ, והמאמרים התוקפניים בעיתונות, שמאשימים את "יד ושם" בגניבה, משפיעים על מצב הרוח של הפולנים בכל הקשור לידוואבנה, אך נדמה לי שהוויכוח הוא עמוק יותר. הוא נוגע בתחושות של סבל ומרטרולוגיה המושרשות כל כך בקרב עמנו. בתקופת המלחמה נרצחו במחנות הריכוז פולנים ויהודים. ער היום, שישנים שנה לאחר המלחמה, נמשכת התחרות הנוראה – מי סבל יותר? אולי אנחנו עדיין לא מוכנים להכיר בעומק הסבל של האחר?

אולי. בהיותי בפולין הבנתי שבשתי המדינות, כאן ובישראל, השואה עדיין לא באה אל קצה. היא קיימת בתודעת האנשים, בזיכרונם ובזיכרון ילריהם. היא קיימת גם בסבך הבעיות המוסריות, שהחברה חייבת לפתור בדרך זו או אחרת. תקוותנו מופנית לרורות הבאים. עבור נכדתי ועבור ילרייך לא יהיו הנושאים הללו בעלי מטען רגשי כה כבד.

לפעמים יש לי תחושה שאת פרשת ברוננו שולץ אני רואה אחרת מאשר כל מכרי היהודים-פולנים. אבל בכל הקשור לנושאים אחרים, למשל בסוגיית הכתובת על האנדרטה בידוואבנה, אנחנו מסכימים. אם כך, הייתכן שברוננו שולץ, היהודי שכתב פולנית, הוא קנה-מידה לפטריטיות בקרב יהודים-פולנים? זהו הגבול! זהו דרכונם הפולני.

זוהי הבחנה יפה מאוד.

כאשר בישראל התגעגעתי לפולין, רציתי לחזור למחוזות ילדותי, מחשבותי

וזכרונותי היו עצובים, אבל יש משהו בעצב שמושך את האדם. לפעמים חלמתי על פולין. בחלומות אלה מעולם לא הייתה שמש. תמיד היה לילה, שחר או שעת ערביים, מעין צללית. אני אוהב את השעה ביום שבה האור אינו חד מדי, שעת דמדומים. אדם שומר בתוכו, בנפשו, צבעים שונים. צבעים אלו הם השתקפות של רגשות. אפרוריות, חשכה, שקט – זה מה שמושך אותי, אני אוהב אווירה של נוסטלגיה. כשאני מטייל ברחוב מאה שערים בירושלים מופיעים בעיני ובמחשבותי בוריסלב, הסבים הירש ואיציק ובית הכנסת בדולנה וולגקה. זה לא בדיוק אותו הדבר, אבל שעות בין הערביים מזכירות לי את עירי ואת פולין שלפני המלחמה. אני אוהב להסתובב שם.

בתחושה הזו יש משהו נוסף. במשך שנים רבות ביקשה הציונות להוציא את היהודים מהגלות ולהוציא את הגלות מלב היהודים. אישית, אין בלבי דבר נגד הגלות. אני אוהב את הגלות. רוב תולדותינו ותרבותנו הן גלות. מובן שהגלות הייתה, לא אחת, קשה מנשוא, היו רדיפות ופוגרומים, אבל גם בארצנו הסבל נמשך. ואיזו תרומה בלתי נדלית, בכל תחומי החיים, תרמו היהודים לעולם בגלל החיים בגלות. אלמלא גירשו אותנו מעל אדמתנו לפני אלפיים שנה, מדינתנו כבר הייתה ותיקה. במדינה השוקדת על מוסדותיה, על תרבותה, על מלחמותיה, על האדמיניסטרציה שלה ועל החיים המפלגתיים בה – 90% מהאנרגיה של העם מושקעים בבנייה ובתפקוד המנגנון הממלכתי. היהודים, במשך הרבה מאוד שנים, היו משוחררים מעיסוק בעניינים הללו, והיו פנויים להתפתח ולתרום בתחומים אחרים.

אתה איש של גלות.

כן, כבר ריברנו על כך. אני אוהב את הגלות ואינני מתבייש בזאת. למרבה המזל, היחס לגלות משתנה. הציונות מתחילה להיפתח לעולם. פעם הציונים חשבו שמקומו של כל יהודי הגון הוא בישראל. היום כבר מרברים אחרת, ויהודים גרים בארצות שונות בעולם. הישראלים מרבים בנסיעות ורואים את העולם. היהודים חיים במדינות שונות, אך בכל רגע הם יכולים לעלות לישראל ולהיות גאים במדינה חזקה ורמוקרטית משלהם. דבר זה מספק להם אנרגיה, כוח וסיבה לגאווה, ומעניק להם ביטחון שיש להם מקום משלהם בעולם.

הגלות היא, בשבילך, בוריסלב והילדות. גם לך יש מקום בעולם, אתה שגריר ישראל בפולין, וכל הזמן אתה חוזר לשם, וגם לכאן, לפולין.

באפריל 1993, ביקרתי בפולין יחד עם יצחק רבין וטסנו מקרקוב מעל אוקראינה, רומניה, בולגריה וטורקיה לישראל. מעל גליציה טסנו בגובה נמוך. הבטתי מבעד לחלון וחיפשתי את בוריסלב. הייתי מעל האדמה, בשמיים, כמו העננים. הרגשתי כמו ענן. כעבור שלושה חודשים הגעתי לבוריסלב. מקומי בעננים. בעננים יש עצב וגם כי. אני חי בעננים ואולי, במובן מסויים, גם שוגה באשליות,

כמו שמקובל לומר על מי שחי בעננים.

בפולין אומרים שאדם עם "ראש בעננים" הוא אדם חולמני, מנותק מן המציאות. גם אצלנו אומרים זאת, אבל אצלי לא הראש בעננים אלא הנפש, זה משהו אחר. לפעמים נדמה לי שאולי העננים הסתירו לאלוהים את שהתרחש כאן, על האדמה. אבל כשלא היו עננים והשמש זרחה? שמה סנוורה? השמש הקופחת מטשטשת את הראייה... אבל הרי השמש היא שלו, וגם העננים, ואני עודני שואל "איפה היה אלוהים?" ועודני ממתיך לתשובה. בציורי הילדים השמש מחייכת תמיד, אולם עבורי, לשמש יש פנים של אלוהים. כשאני חושב על אלוהים אני רואה אותו בדימויני כשמש או כאיש שלג.

כוכב שלג?

כן. כשאני מסתכל לעבר העננים, אני רואה בהם פני אנשים, תמונות שונות, מעין קומפוזיציות. בעננים, בקירות ועל התקרות משתרבים דמויות. אולי העננים הם ילדוטי היחידה? כבר סיפרתי לך שאיני מכיר שמות של עצים, פרחים וציפורים. בהיותי ילד אהבתי להביט בעננים, והם הציעו לי מפלט מן המציאות. אנחנו מדברים כל הזמן על מה שקרה כאן, על ארמת פולין. כאמור, כל אימת שאני מביט לעבר שמי פולין המעוננים, עולה בדעתי כי העננים ראו כל שהתרחש על פני האדמה. אבל לא רק הם. אמריקנים או אנגלים צילמו מן האוויר את מחנות ההשמדה. ראיתי את הצילומים האלה, אנשים רבים שאלו: "מדוע בנות הברית לא הפציצו את המחנות?" לשאלה זו יש תשובות שונות. למשל, שלא ידעו מה מתרחש שם בדיוק. אבל הם ידעו היטב, הרי הם קיבלו את הדיווחים של יאן קרסקי.¹⁰ יש אומרים שהם לא רצו להרוג את אסירי המחנות, ויש הטוענים שממילא כל זה לא היה מועיל. ציניקנים טוענים שלא רצו להפגין את המחנות כדי שדעת הקהל העולמית לא תתערע על שמייחסים חשיבות כזו לנושאים יהודיים – הרי במחנות ההשמדה היו בעיקר יהודים. אני מביט לעבר העננים ומחייא אותם בדמיוני, מייחס להם תכונות אנושיות, ומזהרהר בכך שכל הזמן הם ראו וידעו. גם השמש ידעה.

אני חושבת לעתים קרובות על עצים.

כמובן גם עצים. זה מתחיל באנשים שהביטו וראו, וממשיך בחלונות הבתים, בגדרות, בעצים, בעננים ובשמש. ישנו הגד יהודי ידוע: "ארץ אל דומי לך", על משקל "אלהים אל-דמילך" (תהלים פ"ג 2). השתיקה על השואה היא חטאה הגדול ביותר של האנושות.

דיברנו על כך שבִּישראל שתקו שנים רבות. גם בפולין. אבל עכשיו, בארצנו, מתחילים לדבר יותר ויותר. זהו המאפיין של 'הדור השלישי'. הדור הראשון – זה שהיה בעיצומה של ההיסטוריה, שעבר את המלחמה, שניסיון החיים שלו

הוא חוויה טרגית וטראומטית – שואה, מלחמה, הגירה – שתק. הדור השני, הדור של ילדיהם, הוא כה קרוב, שלא תמיד יש לו האומץ להכיר את העבר ולשאול שאלות. אומרים אצלנו: "על כך לא דיברו". הדור השני, כמו הדור הראשון של הניצולים, מנסה לשקם את חיי היום-יום – בית, עבודה, לימודים, שגרה. הנורמליות היא התמונה של חיי הדור הראשון לפני הטרגדיה. הדור השלישי, דור הנכדים, כבר זוכה לחיים רגילים ואנושיים. לו כבר מותר לשאול שאלות ולבקש להן תשובות. בניו מתחילים לחקור ולתאר את ההיסטוריה של הדור הראשון.

לעתים קרובות אני נפגש עם קבוצות של נוער ישראלי שמגיע לפולין. המורים מבקשים ממני להרצות בפניהם. גם בישראל ביקשו ממני להרצות לנוער לעיתים קרובות, אבל אז לא היה לי די זמן, או אולי לא רציתי לדבר על כך, אינני יודע. עכשיו אני רואה בזאת אחת מחובותי, כשגריר ישראל בפולין.

בהיותי תלמיד בית-ספר, כשדיברו על השואה, התרכזו בעיקר במרד גטו ורשה. המורדים היו גיבורי ההיסטוריה שלנו. זה היה האתוס שלנו. שניים-שלושה קיבוצים עסקו, ועודם עוסקים בהפצת המידע על כך: כחמישים משוררי המרד הקימו את קיבוץ לוחמי הגטאות שליד חיפה. היום יש בו מוזיאון. הוא השתייך למפלגת אחרות העבודה הסוציאל-דמוקרטית; בדרום, ליד עזה, הקימו ניצולי שואה את קיבוץ יד-מרדכי, ע"ש מרדכי אנילביץ. את הקיבוץ הזה ייסדו אנשים שהיו חברי מפ"ם המרקסיסטית; חברי תנועת הנוער הציוני ייסדו את קיבוץ תל-יצחק, ובו הוקם, לפני שלושים שנה, מרכז היסטורי ומוזיאון ששמו "משואה". גם שם עוסקים בחקר השואה.

עד לא מכבר דיברו פעם בשנה, ביום השואה והגבורה, בעיקר על הגבורה של המורדים ומולם הציבו את המיליונים שהלכו אל מותם. זו הייתה הפרשנות הציונית של השואה.

ייתכן שגם בפולין דיברו על מרד ורשה, על המאבק המזוין של הפולנים, וכמעט שלא דיברו על השואה. בכך רצו לבנות אתוס של מאבק בפשיזם. בעיניי חשוב ביותר שנדע לזכור ולהכיר את הפרט שמעבר לסטטיסטיקות המחרדות של השואה.

כפי שכותבת זלדה בשירה, "לכל איש יש שם"!

במהלך חודש אחד נפגשתי עם שש-עשרה קבוצות של בני נוער, בכל קבוצה כמאתיים איש, כך שדיברתי עם למעלה משלושת-אלפים איש. אם אשאר כאן עוד, אפגוש בני-נוער נוספים.

מה אתה אומר במפגשים האלה? מה אתה מספר להם על פולין ועל ההיסטוריה שלהם?

אני אומר להם מה שאני חושב ולא מה שלימדו אותי. הדבר העיקרי ביותר בזכרון השואה אינו גבורת המורדים, אלא האלימות הלא-אנושית של הנאצים.

נאומו של נשיא פולין, אלכסנדר קוואשניבסקי, בטקס לציון 60 שנה לטבח היהודים בידוואבנה, 10 ביולי, 2001:

אדוני, שגריר מדינת ישראל, כבוד הרב בקר, נציגי ארגונים יהודיים, אדוני ראש העיר, תושבי ידוואבנה הנכבדים, גברותי ורבותי, בני עמי!

לפני 60 שנה, ב־10 ביולי 1941, ביצעו על אדמה זו, אז כבושה בידי גרמניה הנאצית, פשע נגד היהודים. היה זה יום נורא. יום של שנאה ואכזריות.

על הטבח הזה אנו יודעים הרבה, אם כי עדיין לא הכול. ייתכן שלעולם לא נדע את כל האמת, אך דבר זה אינו מונע בעדנו להיות כאן היום, ולדבר בקול רם. אנו יודעים די כדי לעמוד נוכח האמת, נוכח הכאב, הזעקות והסבל של אלה שנרצחו, כדי לעמוד מול משפחותיהם כאן, ומול משפט מצפוננו. היה זה פשע, ודבר אינו מצדיק אותו. בקרב הקורבנות, בין הנשרפים, היו נשים וילדים. זעקות האימים של האנשים הסגורים באסם, שנשרפו חיים, עדיין משתקות את זיכרונם של אלה שהיו עדים לפשע זה. הקורבנות היו חסרי אונים וחסרי מגן. לפושעים הייתה תחושה שהכול מותר, וגם הכובשים הגרמנים עודדו אותם למעשים אלה. אנו יודעים בביטחון מלא, שבקרב הרודפים והתליינים היו פולנים. אין לנו צל של ספק – כאן בידוואבנה, אזרחי הרפובליקה הפולנית נרצחו בידיהם של אזרחים פולנים אחרים.

אנשים לאנשים, שכנים לשכנים, חרצו את גורלם.

גבירותי ורבותי,

לפני 60 שנה רצו למחוק את פולין ממפת אירופה. שלטונות פולין לא היו בידוואבנה. המדינה הפולנית לא הייתה מסוגלת להגן על אזרחיה מפני רצח שבוצע בהסכמת הנאצים ובהשראתם. אבל פולין הייתה צריכה להמשיך להתקיים בלבנות הפולנים ובראשיהם. אזרחיה היו חייבים לפעול על־פי נורמות של מדינה תרבותית, מדינה בעלת מסורת בת מאות שנים של סובלנות ודרכים בשלום של דתות ולאומים שונים. אלה שנטלו חלק ברדיפות, הכו והרגו, הציתו אש, ביצעו את פשעם לא רק כלפי שכניהם היהודים. הם חייבים דין וחשבון גם לפולין, להיסטוריה הארוכה שלה ולמסורתה המפוארת.

גבירותי ורבותי,

אנו עומדים על אדמה מקוללת, שמה ידוואבנה. בגזירת גורל טראגית עבור התושבים הנוכחיים, הפך השם ידוואבנה לסימא המעלה בזיכרון האנושי את השד של רצח אחים. לא רק בידוואבנה הוצתו הדעות הקדומות והפכו ללהבה רצחנית של שנאה בעידן המשרפות. המבצעים והמסיתים נושאים באחריות למותם, לאסונם ולסבלם של יהודים מידוואבנה, רדז'לוב וכל אותם המקומות, שבהם התרחשו אירועים טראגיים, המטילים צל קודר על ההיסטוריה של פולין. אסור לדבר על אחריות קולקטיבית המטילה אשמה משוחפת על תושבי עיר או עם שלם. אדם אחראי אך ורק על מעשיו. בנים אינם יורשים את אשמת אבותיהם. אך האם מותר לנו לומר: זה קרה מזמן, היו אז אנשים אחרים? לאום פירושו שותפות, הן של יחידים, הן של דורות, ולכן חייבים להישיר מבט אל

האדם לא נולד להיות גיבור אלא להיות אדם. להיות אדם טוב, הגון. סובלנות לאחרים, כישרון להדברות, היכולת לסייע לזולת, זוהי האנושיות. הגבורה היא רק מימד אחד של השואה, אך הממד החשוב ביותר הוא הטרגדיה, האלימות והרוע. מותם של מיליונים הוא טרגדיה ואת זה צריך לזכור. הם נדהמים כשאני אומר להם את זה, אבל אני מרגיש שהם מבינים אותי, משום שדור זה, הדור השלישי, איננו דור של גיבורים אלא דור שרוצה להיות חיים רגילים, הנוצר הישראלי מתגייס לצבא כי זוהי חובתו למדינה. יש לי אתם שפה משותפת, כי אנו חולקים תחושות דומות. זהו דור של גלובליזציה והפרטה של ההיסטוריה. האדם שוב חוזר למרכז.

נאומו של שגריר ישראל, פרופסור שבה וייס:

אדוני הנשיא, תודה על המילים האלה. הן יצאו מן הלב ונכנסו ללבנו. ייתכן שהגשם היורד הוא גם סמל. אולי האל רוצה לבכות היום יחד עמנו, הרי אנו ילדי אותו אל.

אדוני הנשיא, אדוני ראש העיר, גברותי ורבותי,

עצמו את עיניכם ונסו לדמיין את המקום הזה, את הכיכר הזו, כפי שהיו לפני למעלה מ-60 שנה. דמינו לעצמכם את הכרכרות הרתומות לסוסים ואת הילדים המשחקים בינות לדוכנים. ידוואבנה, עיירה יפה זו, שחיו בה יחדיו פולנים ויהודים, הייתה כה אופיינית לפולין של אותם הימים – עולם רב גוני וצבעוני, במקום זה נשזרו אז פולנית ויידיש לסירוגין.

המציאות הזו והפרק היהודי הסתיימו בבת אחת, באופן טראגי ומחריד, באותו יום של קיץ, בדיוק לפני 60 שנה.

אנשים שחיו יחדיו, הכירו זה את זה וידעו את שמותיהם – כזכור, לכל איש יש שם – קטלו ושרפו את שכניהם. עובדה זו הופכת את הפרשה לכה ברוטאלית, כה מזעזעת, כאובה וקשה.

אני, פרופ' שבה וייס, שגריר ישראל בפולין, יליד הארץ הזאת, זכיתי להכיר בחיי גם שכנים אחרים. בזכותם שרדנו, משפחתי ואנוכי, את השואה. בזכותם אני ניצב עתה לפניכם. הכרתי בחיי גם אסמים אחרים שבהם הוסתרו יהודים.

בשם התקווה לעתיד אחר, אני מרגיש צורך לציין עובדה זו כאן ועכשיו. באתי לכאן בשם מדינת, שהיא ביטוי גם לתקומתו וגם לחוסנו של העם היהודי.

חיים בתוכנו גם ניצולי שואה שעברו את המלחמה בזכות שכניהם הפולנים, אנשים אמיצי לב ויפי נפש.

באתי לכאן, לעמק הבכא הזה, כדי לגנות בחריפות את הרצח הנפשע וכדי להדגיש את העובדה שלעולם לא יחזיר לנו איש את הנרצחים.

אני יודע שיש פולנים רבים אשר, באומץ לב ומתוך חוש צדק היסטורי, חוקרים את הפרשה המזעזעת הזו. אני בטוח שכאשר תסתיים החקירה, תופיע על לוח האנדרטה האמת ההיסטורית, נוראה ככל שתהיה, ובכך ייעשה צדק אחרון עם הקורבנות.

מן המקום הזה ובשעה זו אני פונה לכל האנשים ההגונים והטובים בעולם כולו ובפולין בפרט, במיוחד לדור הצעיר וילידי ידוואבנה: בואו שלבו ידיים ונצא למאבק עיקש נגד כל תופעה של אנטישמיות, גזענות, שנאת זרים, רוע ואכזריות. כך נבנה יחד עולם טוב יותר, שבמרכזו קדושת חיי האדם וחירותו.

בעזרת השם.

האמת, כל האמת. לומר: אכן, כך היה, כל זה קרה. מצפוננו יישאר נקי אם, לזכר אותם הימים, נישא בלבבותינו חיל ורעדה מוסריים. הגענו לכאן כדי לערוך חשבון נפש קיבוצי. באנו לחלוק כבוד לקורבנות ולומר: לא עוד! הבה נהיה היום כולנו תושבי ידוואבנה! נשתתף אתם בתחושת צער, יגון, בושה והזדהות. הרי קין יכול היה לרצוח את הבל בכל מקום ומקום. כל חברה הייתה עלולה לעמוד במבחן דומה. מבחן של רוע וגם של טוב, של שפלות ושל אצילות. הצדיק הוא אדם שיודע לגלות חסד נוכח סבל אנושי. כמה רבים הם הפולנים, גם תושבי אזורים אלה, גם מידוואבנה, הראויים לתואר צדיק! הבה נזכור את כולם, ברגשות כבוד ואסירות תודה.

הודות לדיון לאומי נוקב על הפשע שבוצע בשנת 1941 השתנה הרבה בחיינו בשנת 2001, השנה הראשונה לאלף החדש. לפולין יש היום אומץ להביט היישר באמת, בסיטואציה שבה הפיל על אחד מהפרקים בתולדותיה. אנו מודעים לאחריותנו על יחסנו לדפים השחורים של העבר.

הבנו שאלו המשכנעים להתכחש לעבר, הם משיאי-עצת אחיתופל. עמדה זו מובילה לאובדן מוסרי. אנו, שהתאספנו כאן יחד עם כל האנשים בעלי המצפון הרגיש בארצנו, יחד עם אוטוריטות מוסריות של חילונים ואנשי דת, המחזקים את אמונתנו בערכים הבסיסיים, מביעים רגשות צער עמוקים ביותר עקב שפלותם של מבצעי הטבח. אנו מביעים את כאבנו ואת חרפתנו ונותנים ביטוי לעיקשותנו בשאיפה לחקר האמת, לאומץ בהתגברות על העבר המרושע ולכוונתנו הבלתי מעורערת להדברות ולהסכמה. בגלל פשע זה אנו חייבים לבקש את סליחתם של רוחות המתים ומשפחותיהם. על כן כיום, כאזרח וכנשיא הרפובליקה הפולנית, אני מבקש סליחה, בשמי ובשם כל אותם הפולנים שמצפונם אינו שקט מחמת הפשע ההוא.

בשם של כל אלה, שסבורים כי לא ניתן להיות גאה בהיסטוריה הפולנית הגדולה, מבלי לחוש, בו בזמן, בושה וכאב בגלל הרוע שגרמו פולנים לאחרים.

מתכנסים נכבדים! אני רוצה, מעומק לבי, כי שם העיר הזו לא יישאר בזיכרוננו רק בגלל הפשע, אלא יהפוך גם לאות של חשבון נפש נוקב, שהעיר הזו תהפוך למקום של הדברות. ב-27 במאי התפללו הבישופים הפולנים למען כל אלה שחשים רתיעה וסלידה מהעם היהודי, שיושפע עליהם חסד שישנה את לבם. מילים אלה מבטאות היטב את התחושה של הרוב המכריע של הפולנים. מי ייתן, וישינו זה אכזרית! נתאמץ למענו. לא ניתן להשיב את הטרגדיה שהתרחשה כאן. לא ניתן למחוק את הרוע, לא ניתן לשכוח את הסבל. האמת על כל מה שקרה, לא תתקן את מה שהתרחש. לאמת אין עוצמה כזו, אך רק היא, ולו גם הכואבת מכול, תאפשר לטהר את פצע הזיכרון. זו תקוותנו, על כן באנו לכאן. היום אנו מבטאים מילות צער ומרירות, לא רק מפני שכך מורה לנו ההגינות האנושית, גם לא רק מפני שכך מצפים מאיתנו אחרים, ולא מפני שדברים אלה ישריעו את רצונם של הנרצחים, לא מפני שהעולם מקשיב לנו. אנו מבטאים מילים אלו מפני שכך אנו חשים, כי אנחנו זקוקים להן יותר מכול! אנו עושים זאת כדי להיות טובים יותר, חזקים יותר בכוחנו המוסרי, משוחררים מדעות קדומות, כעס ושנאה. כדי לכבד את האדם ולאהוב את האנשים, כדי להפוך רוע לטוב.

קטעים מנאומו של הרב בקר, נציג משפחות הנרצחים:

כשהתחלתי לכתוב את ספרי "ידוואבנה - היסטוריה וזיכרון" כתבתי באצבע אחת. לא יכולתי להרשות לעצמי לשכור מדפיסה מקצועית. במהרה הסתבר שדבר זה נותן לי כוח, משום שבין השורות חשבתי על גדולת המעונים, והדפים היו רטובים מדמעות. חשבתי על הרב אביגדור ביאלוסטוצקי - מורי. הוא היה איש קדוש, כך כינו אותו הן היהודים והן הנוכרים...

אנו עומדים עתה במקום שבו, עוד לפני ה-10 ביולי, נרצחו אנשים. הרב ידע על כך, ועל כך, ב-9 ביולי ניגש לכומר המקומי ושאל אותו מה לעשות. כשיצא משם היה חיוור ורועד כולו. לא ידעו מה נאמר לו, יכלו רק לנחש...

בכיכר זו עמד הרב ביאלוסטוצקי הזקן במשך שבע שעות. לבסוף הגיע לאסם של משפחת שלשינסקי, דרך בית הקברות. במודעות מלאה התכונן באסם להתפלל על קידוש השם: "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד. ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך."

מאיזה חומר קורץ הרב ביאליסטוצקי, שבגיל כה מתקדם היה מסוגל, עוד לפני ה-10 ביולי, לשאת סבל כה גדול. מאוחר יותר ב-10 ביולי, ללא מים ומזון מזה יממה, ידע שיישרף חיים. הייתה בו היכולת לשאת את התפילה על קידוש השם באהבה רבה.

אני נזכר גם בחכם אחר, שחי לפני אלפיים שנה, בתקופה שבה הוציא המלך הרומאי הפגאני פקודה: "מי שילמד תורה, ישרף". למרות זאת החליט הרב חנינה ללמד. הוא אמר לתלמידיו: "אם לא נלמד תורה, נמות. ואם המלך הפגאני רוצה שאמסור את חיי אני מוכן, אך אתם אל תשכחו את אשר למדתם". כשעטפו אותו בספר תורה שאלוהו תלמידו "רבנו ומורנו האם זהו הגמול על לימוד תורה?"

הוא השיב באמרה הידועה: "גבי נשרף, אך זהו רק קלף הנשרף, ואילו האותיות פורחות באוויר". דברים אלה, ידידי, הם נחמתי כאן, בפולין. האותיות, שהעם היהודי למד במשך 900 שנה, פורחות באוויר. דבר זה נותן לי תקווה שפולין כולה תגלה חרטה, תתקרב לשם ואז יחזרו ימי תפארתה.

מי יתן והשם יברך את כל אלה שהגיעו לכאן ואת אלה שהם אתנו בלב ובנפשיהם בריאים, ושידעו שלום אמת. אמן.

לאחר שישים שנה חזרו היהודים לידוואבנה. ביניהם, מר צופן, בנותיו ובעליהן, קברצה קטנה מאמריקה, הגיע הרב בקר - אדם חכם וכן, שגריר ישראל ואורחיו. כשנכנסו לעיירה, הבטתי בפני האנשים שהסתכלו מבעד לחלונות; הרחובות היו כמעט ריקים. אינני יודע אם אנשים פחדו, או שמא היה זה חרם? אפשר גם שלא רצו להיפגש עם אלה שהגיעו, ולדבר אתם על הרצח הזה מלפני שישים שנה? אולי אחדים רצו לצאת, אך נכנעו לדעת הרוב ונותרו יחד, כמו משפחה שהחליטה לשתוק בנושא זה, כפי שעשתה מזה שנים.

אבל הם דיברו על הפשע הזה. זה הסוד של תופעת ידוואבנה, במשך שנים דיברו על כך בבתי מרוח, בחנויות ובבתים. הם חדלו לדבר כשהוקרן הסרט של אגנייסקה ארנולד על הטבח, וכשיצא לאור ספרו של יאן תומש גרוס "שכנים". דווקא זה הנורא מכל.

התחילו להתבייש. הייתי אתמול בידוואבנה ותהיתי איך היה שם לפני שישים שנה. אולי כמו אתמול, גם אז ישבו רוב תושבי ידוואבנה ליד החלון והסתכלו איך מוציאים את היהודים מבתיהם, איך מובילים אותם לאסם ואיך מעלים אותם על המוקד?

לאחר מכן האזנתי לנאומו של הנשיא קוואשניבסקי. מיום אתמול הנשיא קוואשניבסקי הוא אזרח אירופה והעולם. היה לו אומץ לומר את האמת לעמו, וכל זה קרה חודשיים בלבד לפני הבחירות לפרלמנט!

הוויכוח בנושא הכתובת על האנדרטה נמשך מספר חודשים. לי חשוב מאוד מה יכתב שם. אני יודע עד כמה עבודתו של פרופסור ליאון קיירס¹¹ בעניין זה היא הוגנת. אני משוכנע שהחקירה תסתיים והכתובת שתתנוסס על האנדרטה תספר את כל האמת. הנשיא ביטא את המילים הללו והכתובת, אכן, קיימת, אם כי עודנה חרוטה אך ורק בזיכרון. אלכסנדר קוואשניבסקי אמר שפולנים שרפו את שכניהם. הוא אמר שכדבר הזה אירע לא רק בידוואבנה, גם בעיירות אחרות. הוא ניצב היום, במקום הראשון אולי, בין אותם פוליטיקאים בעולם המסוגלים לומר בפה מלא את האמת. מילותיו בידוואבנה נושאות עבורי משמעות יותר ממחזותיו ומילותיו של וילי בראנדט, שלושה עשורים קודם לכן, בוורשה.¹² דבריו אלה מעוררים תקווה גדולה.

כאשר דיברנו על כתובת האנדרטה בידוואבנה, אמרת שצריכות להיכתב שם רק שתי מילים: "לא תרצח". גם אני חושבת כך, וטוב שאמרת את המילים האלה בנאומך. טוב שדיברת על אסם אחר ועל פולנים אחרים.

לא יכולתי לומר אחרת, זו האמת של חיי. הרב בקר הרחיק לכת. אני סבור ששלושת הנאומים האלה, שנישאו בידוואבנה צופנים בחובם תקווה לעתיד. מאוחר יותר בערב שאל אותי שגריר צרפת בפולין: "האם אתם, אתה והנשיא הכנתם יחד את הנאומים?" מוכן שלא, אבל הייתה בין דברינו הרמוניה שהוא הבחין בה. הנשיא דיבר אל אזרחיו, שביניהם היו רוצחים. אני, יהודי ניצול שואה, דיברתי גם על מי שהצילו חיים.

כל אחד דיבר ממצפונו.

ומלב אחד. כפי שכבר אמרתי, אנו ילדי אותו אל.

שוחחתי עם אנשים רבים על המילים שנאמרו בידוואבנה. כולם התרגשו מדבריי בתחילת הנאום - שאלוהים רוצה לבכות יחד אתנו.

באמת הרגשתי כך, זה לא הוכן לפני כן. בבוקר, כשנסענו במכונית וכולם התלוננו על מזג האוויר ודיברו על הגשם והאפרוריות, חשבתי שזה יהיה נורא אם היום תזרח השמש. הכרח שיירד גשם. השמים צריכים לבכות.

תהיתי, איזה מזג אוויר היה אז, באותו יום לפני שישים שנה? גם אני. ובמהלך הנאומים שם בכיכר העיר, שמעתי את צליל פעמוני הכנסייה והרהרתי בכך שגם אז, באותו יום לפני שישים שנה, שעה ששרפו ילדים ורצחו בני-אדם, צלצלו, מן הסתם, הפעמונים. ומאז הם מוסיפים לצלצל. מאז לא השתנה.

קרבת הכנסייה, ממש במרחק של נגיעת יד מזירת הפשע, היא דבר מזעזע בעיני. נראה שכולנו ניסינו להעלות בדמיוננו את פני הדברים כפי שהיו אז... לאחר מכן, בקע מבית הקברות, מקום שהיה בו-האסם, קולו של החזן יוסף מלובנה. הוא שר והד קולו חזר מן היערות והשדות. אין ספק, גם אז אי אפשר שלא שמעו את שוועת הנרצחים. גם אז נשא ההד את קולם הרחק, אל עולם ומלואו. איך קרה שאיש לא הגיב לקול? מדוע אלוהים לא שמע? הקבוצה הישראלית, אנשים הנמצאים בפולין לדאשונה, באו במיוחד לטקס. לאחר הטקס, אחרי שהניחו אבנים והדליקו נרות ליד האנדרטה, הניפו את דגל ישראל.

ושרו 'התקווה'. אז נזכרתי במה שסיפרת לי על המשלחת הישראלית באושוויץ, ב-1985. זו הייתה הפגנה ספונטנית של נצחון החיים על המוות, נצחון הטוב על הרע.

אכן, לרגע אחד, בשעה 11:00 לפני הצהריים של אותו היום, חזרו היהודים לידוואבנה לשיד 'התקווה'. היו כאן שגריר ישראל שנולד בפולין, אלופת משנה בצה"ל, הנספחת הצבאית עדי ברשדצקי, ועמם – נשיא פולין המביט באומץ לב אל העבר של עמו. כל זה התלכד במחשבותי ובלבי. ובשעה 13:30 שוב לא נשאר ולו יהודי אחד בידוואבנה.

אבל באוויר נותרו מילותיהם והפיוט של החזן מלובנה. כן, וישנם עוד יהודים בפולין, אך הם לא בידוואבנה. חשבתי, אולי צריכים לשקם את בית הכנסת בידוואבנה, כמטאפורה, ולהותירו ריק. ידעו כולם שאלוהים היה פעם בידוואבנה, ואחר-כך – נעלם, וכעת בית הכנסת הריק שוב מחכה לאלוהים. בית כנסת ריק לחלוטין.

זה רעיון יפה, אך אני חוששת שלא ניתן לבצעו. אולי, אם כי רצוי שלא לחשוש מקשיים. סביב ידוואבנה היו מחאות שונות. גם

אצלנו בארץ יש שסברו כי עלי להימנע מלנסוע לידוואבנה. להם השבתי: "השתגעתם! ולהשאיר את הידיד הנשיא קוואשניבסקי כך, לבד?" האם באמת אינם מבינים איזו משמעות יש למלים בעברית וביידיש שם, בידוואבנה? בידוואבנה לא היה ולו עיתונאי אחד מישראל, והיו עיתונאים מאירופה כולה, והרבה עיתונאים מפולין.

מילותיו של הנשיא קוואשניבסקי הגיעו לכל מקום. העולם שמע! "הפולנים רצחו יהודים", כה אמר נשיא פולין! לעתים אני חושב שישנם אנשים בישראל שלא מבינים דבר!

מה אמרת להם?

אמרתי להם: "אם לא אסע לידוואבנה, לא אוכל עוד למלא את תפקיד שגריר ישראל בפולין. עוד באותו יום אחזור לישראל!" הייתי מתבייש להביט בעיניו של הנשיא קוואשניבסקי! והוא הרי מייצג את פולין היפה, ההגונה, את פולין החדשה, שחייבים לבנות אתה קשרים! לנו, ליהודים, זה צריך להיות חשוב, משום שמעמד זה יביא עתיד טוב יותר. יחד עם הנשיא קוואשניבסקי השתתפו באירועים בידוואבנה גם נציגים פוליטיים של פולין המחוקדמת, המודרנית והאירופאית: הפדופסור ולדיסלב ברטושבסקי, הפדופסור ברוניסלב גרמק, לשק מילר,¹³ וולדז'מייז' צ'מושביץ'.¹⁴ הייתי מדוצה שהרב בקד דיבר ברוח דומה, דיבור עמוק וחכם. זוהי יהדות הומניסטית.

הוא אדם יפה וטוב. אנשים ששמעו את נאומך אומרים גם עליך דברים דומים. עשית דבר יוצא דופן: פתחת את לבבות האנשים.

כל-כך הרבה טלפונים קיבלתי היום מפולין ומרחבי העולם, בעוד שמישראל איש לא התקשר. את מבינה באיזה מצב זה מעמיד אותי? הם לא מבינים מה מתרחש כאן.

בתדרשות הערב בטלוויזיה, הוקדשה כמעט כל המהדורה לאירועים בידוואבנה. הם גם הקרינו כתבה בת שתי דקות מישראל, כולל פרשנות – שם איש אינו מדבר על ידוואבנה, אולי יש להם בעיות חשוכות יותר? בטלוויזיה הישראלית הייתה כתבה בת דקה על ידוואבנה – אך הם הראו אך ורק את הכרוז שתלוי בכנסייה בידוואבנה, ובו כתוב כי את הפשע ביצעו, ללא ספק, הגרמנים. הכתבה שודרה ללא כל פרשנות. זה דבר נורא. אם אתה עובר מרחק כה גדול והיית יכול לשאת נאום כזה, שמהווה סמל בעל משמעות לישראלים אחרים, מדוע הם אינם מבינים זאת?

נכון, כיום ממלאת הבעיה הפלשתינאית בישראל מקום מרכזי, אך הדבר לא מסתכם רק בכך. אנשים רבים בישראל חושבים שידוואבנה היא רק קצה הקרחון, שהיו עוד מקומות כאלה בפולין. בישראל עדיין משוכנעים כי

האנטישמיות הפולנית חיה ובוועטת. פצעים ישנים עודם פתוחים ומדממים, ועמם גם הדעות הקדומות מני אז.

העיתונאים כתבו שבטקס לא נכחו כלל תושבי ירוואבנה. אין זו אמת. בסיכור הציבו מחסומים כדי שאנשים לא יוכלו להתקרב, לכן לא יכלו לראות דבר. מאוחר יותר, על הגבעה ליד האנדרטה, ניצבו תושבי ירוואבנה, אלא שהם עמדו מאחורי העיתונאים. בעצמי ראיתי זוג מבוגר וכמה אנשים צעירים. גברת אחת כרעה בדרך בשהחזן מלובנה נשא תפילה וצעירים עמדו והביטו. אז הם בכל זאת הגיעו? זה חשוב!

מאוחר יותר, כשהטקסים הסתיימו, האורחים החשובים נסעו וגם צוותי הטלוויזיה עזבו, התחילה הסיכור להתמלא אט-אט בתושבים. אולי הם פחדו מסקרנותה של התקשורת, אולי הם כבר עייפים מכל ההמולה מסביב, מרגישים נרדפים. כן. אך יש דבר מעניין נוסף. לאחרונה כתבו בעיתונות הגרמנית הרבה על ירוואבנה. כתבו שעשו זאת גרמנים. גרמנים צעירים דריקלים, לוקחים את האשמה על עצמם. הם חשים כליכך אשמים, עד שאינם מוכנים להתחלק עם איש באשמה.

ריברנו על כך שהרבה השתנה בפולין לאחר ירוואבנה. אמרת שאחרי ירוואבנה יהיה יותר גרוע. למרבה המזל לא כך קרה. היום פולין – הודות לדבריו של הנשיא קוואשינסקי – כבר נראית אחרת. ב-10 ביולי 2001 נכנסה פולין לאירופה, לאותה אירופה שהחברה שלה יורעת לערוך חשבון נפש ולהביט בראי באומץ ואינה חוששת להשתנות.

אני מבינה. בתוך ההמון שהלך בירואבנה, מהסיכור לכית הקברות ולאנדרטה, פגשתי מברים שראיתי יומיים קודם לכן בקרקוב, בפסטיבל לתרבות יהודית. נוכחותם בשני המקומות מעידה על דריקיום של חיים ומוות. על דריקיום המצוי בתוכנו, בין החיים היהודיים המתחדשים, שפסטיבל התרבות היהודית בקרקוב ממחיש אותם, לבין זיכרון המוות ואבלו על המתים.

כל שנה מגיעים לפסטיבל התרבות היהודית אלפי אנשים. הפסטיבל מעניין מאוד. יאנוש מקור וקשישטוף גיראט, שייסדו אותו, הם אנשים נפלאים. עם יאנוש לא דיברתי הרבה, כי הוא כל הזמן כליכך עסוק, הכול על ראשו והוא מרגיש אחראי לכל דבר. כשאני מביט בו, אני חושב: איזה אדם צעיר ונפלא, מדוע הוא עושה זאת? אני כלל לא מתעניין בשאלה אם הוא יהודי או לא, הוא לי כאח. פולין היא בעת הזאת מדינה כמעט ללא יהודים. במשך שנים רבות לא זכרו את היהודים בפולין. עכשיו זה משתנה. אבל יש דבר אחד שמדגיז אותי, כשמדברים על יהודים, כשמצרפים למאמרים תמונות או איורים, כשמוכרים מזכרות, תמיד

הדיוקן היהודי הוא אותו סטריאוטיפ – לכוש בתלבושת חסידית, בעל זקן ופאות ואף יהודי, והרי לא כל היהודים נראים כך, וגם לפני המלחמה לא כולם נראו כך. כך נראו האורתודוקסים והחסידים.

הביני אותי, אני אוהב את התרבות והדמויות הללו. במהלך לימודי באוניברסיטה למדתי, בצד היסטוריה מודרנית, גם יידיש. אני מכיר את השירים ואת המנגינות, וכשאני מבקר בתאטרון היהודי ומאזין למוסיקה ההיא, עולות דמעות בעיני. אך זה לא הכול. בפולין גרו גם יהודים אחרים.

גם בקרב פולנים רבים מעוררות הדמויות ההן סנטימנטים וגעגועים לזמנים ההם, אך עבור אנשים צעירים אלו הן דמויות מהאגדות.

ללא ספק, אך מעבר לכך, הדבר הזה מחזק סטריאוטיפ מסוים – היהודי מתקשר אך ורק עם חסידים ואורתודוקסים. סטריאוטיפים זה דבר מסוכן. הפסטיבל היהודי בקרקוב הוא אירוע חשוב מאוד. משמיעים בו הרבה מוסיקה חסידית מסורתית, מלמדים ריקודים חסידים, מדברים על התרבות החסידית. אולם בנוסף על כך, יאנוש מקור מזמין מישראל אמנים כמו שלמה בר, ומציג גם תרבות מודרנית, מוסיקה יהודית מסוגים שונים. התרבות היהודית היא עשירה ורב-גונית, מאז ומעולם היא הייתה כזו. גם לפני המלחמה וגם באירופה. הצגתה של התרבות הזו על כל גווניה היא הדרך הטובה ביותר להילחם בסטריאוטיפים.

לפני שנים רבות נכחתי באחד מהפסטיבלים הראשונים, וחשבתי לעצמי: מי ששומע את המוזיקה הזו, ומכיר מקרוב את התרבות, מוכרח להתנגד לכל הסטריאוטיפים האנטישמיים.

גם אני חושב כך. התרבות והחוויה המשותפת של היופי בונות קשרים בין אנשים באופן הטוב ביותר. כשאני יושב בקז'ימייז' אני חושב לא על הפסטיבל, אלא על התרבות היהודית בעבר ועל התרבות הפולנית, שהן כה מרתקות. רובע קז'ימייז' בקרקוב, בתיו ישנים, רחובותיו צרים, ובכל פינה – בית כנסת. הנה רחוב שרוקה והרחובות הצרים שמגיעים אליו, והיהודים אינם.

המציאות בהווה פועלת עליך בד בבד עם הרגשות והזיכרונות. אלה הן תחושות רפאים, המחוללות מצב רוח סוריאליסטי. התופעה הזו לא קיימת בשום מקום אחר בעולם, רק כאן בפולין, רק כאן בקז'ימייז'. מה שהיה לא יחזור עוד. כלומר, ישירו את השירים, ילמדו על התרבות היהודית, יהיו קשרים בין בני אדם ובין מדינות, אבל כל זה מתרחש בחלל נורא. לא רק מפני שבפולין כבר אין כמעט יהודים, אלא גם מפני שאין יותר חיים יהודיים-פולניים משותפים. ועם זאת, כשמדברים על היהודים, מדברים גם על הפולנים, כי חיי הפולנים בלעדינו היו חיים אחרים. מי יודע, אולי גם הפולנים מתגעגעים אלינו...

במהלך קונצרט הפתיחה בבית הכנסת "טמפל" ישבתי למעלה בעזרת נשים

והסתכלתי על אנשים שהאזינו לחזנים. חשבתי על אלה אשר, שנים קודם לכן, התפללו בבית הכנסת הזה. איך התנהלו חייהם, איך היו ממשיכים חיינו המשותפים אילולא המלחמה?

הבה נשחרר מעט את רסן הדמיון. בפולין היו חיים כיום כחמישים מליון אזרחים. פולין היום היא אומנם מדינה תרבותית מאוד, אך תרבותה יכלה להיות עשירה ומגוונת יותר. היום לפולין שלושה תחני פרס נובל, אילולא המלחמה היו לה שבעה או עשרה. בקרב תחני פרס נובל האמריקאים יש יהודים רבים ששורשיהם בפולין. גם תחני פרס נובל הישראליים הם, רובם, בעלי שורשים פולניים: עגנון, בגין, פרס, משפחותיהם באו מפולין. כיום ישראל היא בצמרת המדינות המפותחות. בתעשיית ההיי-טק אנחנו ניצבים במקום שני בעולם. פולין יכלה איפוא להיות במקום ראשון, שני או שלישי בעולם, לא כן? היו יכולות להיות כאן אוניברסיטאות מצוינות – יש לכם אוניברסיטאות טובות מאוד, אך הן יכלו להיות טובות יותר ומעניינות יותר, כי ליהודים יש טמפרמנט בינלאומי, דבר שהיה שואב לכאן גם בני לאומים אחרים. כשם שקיימת יהדות בישראל ובאמריקה, היא יכלה להתקיים גם כאן ולהיות לאבן שואבת. אווירת הפסטיבל בקז'ימירי יכלה לשרור במשך כל השנה, לא רק במשך שבוע אחד.

ואז הפסטיבל כלל לא היה נחוץ.

ואנשים היו חיים. ליהודים היו הורים, סבות וסבים, והיו לנו בתי קברות ובקז'ימירי היו קונצרטים ומפגשים, ודממת קודש של ערבי שבת. בבית הכנסת היו מתפללים לא רק תיירים, ונרות שבת היו נראים בחלונות... אך כל זה כבר איננו.

האם בישראל שבת נראית אחרת, כפי שנראתה בפולין לפני המלחמה? תלוי איפה. בערבי שבת מדליקים נרות כמעט בכל הבתים, לא רק בקרב משפחות דתיות, זו מסורת. כל המשפחה מתאספת ליד השולחן, סבים, הורים ונכדים. בירושלים נראית השבת כמו פעם, בקז'ימירי, במיוחד במאה שערים, בחוגים האורתודוקסים. לעומת זאת, בשכונות אחרות החיים מתנהלים באופן אחר. בערבים, לאחר ארוחת הערב, הנוער הולך לפאבים ולדיסקוטקים. החיים היהודים המסורתיים התחברו עם חיים ישראלים חדשים. נוצרה תערובת – התרבות הישראלית בת זמננו מורכבת מגורמים יהודיים, מזרחיים, אירופאים ואמריקאים. זהו שילוב מעניין מאוד, משהו חדש לחלוטין, כשם שמדינתנו היא חרשה.

ישראל היא מדינה רבת-תרבותית, והחיים בה אינם קלים. אשכנזים, ספרדים, יהודים ממרוקו, אורתודוקסים, עולים מרוסיה – כל זה יוצר כור היתוך מגוון מאוד ולעתים גם מלא ניגודים. אינני ירא מפני שינויים וחילוקי דעות. אם מכירים במכניזם של הדמוקרטיה, תמיד אפשר להגיע להדברות. בסכסוכים ובחילוקי דעות טמון מטען יצירתי, וניתן ללמוד רבות מאחרים. מתאה היא חלק

מהחיים הדמוקרטיים. המחאות של היום יהיו, מחר, למצעים פוליטיים. הפנאטיות היא מן התופעות המסוכנות ביותר בתולדות האנושות, בהיסטוריה ובפוליטיקה. ממנה נובעות הטרגדיות הגדולות ביותר. עם פנאטים אי אפשר לדבר. הם לא רוצים לדבר, הם רוצים להרוג. די להיזכר ביום שבו נרצח יצחק רבין.

היית אתו בעצרת השלום ב-4 בנובמבר 1995?
כמעט כל הזמן. עזבתי רגע לפני ההתנקשות, לעולם לא אוכל לסלוח לעצמי על כך.

מדוע ארגנו את ההפגנה?

רבין לא רצה בהפגנה. הוא סבר שמפלגת שלטון אינה צריכה לארגן הפגנות למען מדיניותה, שממשלה לא יכולה לארגן דברים כאלה, כי זה נראה קצת כמו טוטליטריזם. אבל המצב בכנסת היה איום, וכך גם בחיים הפוליטיים בישראל. הימין הקיצוני ארגן, ללא הרף, הפגנות גדולות נגד מדיניותה של ממשלת רבין. הם שנאו אותו בגלל מדיניות השלום ובגלל רצונו להידבר עם הפלשתינאים. הם אמרו וכתבו שההסכם עם ערפאת הוא תזוזה על מינכן, שרבין הוא קוויזלינג החדש. המאבק נמשך בכנסת, בעיתונות וברחובות, לכן החליטה מפלגת העבודה לארגן עצרת למען השלום. באו כמאה אלף איש, אולי יותר. ימים ספורים לפני כן הוזמנתי על ידי הקונגרס האמריקאי לווינגטון, כיו"ר הכנסת וכניצול שואה, לטקס הסרת הלוט מעל לוח זיכרון לזכר ראול ולנברג. ביום חמישי נשאתי נאום. הייתי אמור להישאר עד יום ראשון, אך הודעתי לשגרירנו שם, שעלי לחזור ביום ששי, משום שאני רוצה להיות עם רבין. אולי הייתה בי תחושה רעה? על כן חזרתי.

ישבנו איש לצד רעהו והבטנו על ההמון הרב. ברגע מסוים התחיל לנאום יוסי שריד, מנהיג מרץ ונאם מצוין. הוא אמר: "מפלגתנו ילדה את השלום." הכרתי את רבין כמו את, לא הייתי צריך להסתכל עליו ולדבר אתו כדי לחוש בכעסו ובעצבנותו. ניגש אליו עיתונאי מהטלוויזיה וביקש ראיון, לחשתי לרבין "יצחק, אל תאמר דבר, אסור לך לדבר עם עיתונאים כשאתה כועס, אמצעי התקשורת לא ידברו על הפגנת השלום אלא על זעמך!" הוא שמע בקולי. לאחר מכן גשא נאום נפלא, נגד אלימות ובעד הדברות בין אנשים ובין מדינות. הוא הזכיר עד כמה חשובים הדמוקרטיה, הפשרה וההסכם, ואמר שמלחמה ואלימות מובילות לדרך ללא מוצא. שמעון פרס דיבר אחריו, ולסיום שרגו את "שיר לשלום". ירדנו למטה ואמרתי לרבין: "סלח לי יצחק, אני אצא מוקדם יותר, כי התניתי את המכונית הרחק ולא במקום המיועד לאח"מים, אני עייף, רק עתה חזרתי מארה"ב." הוא הניח את ידו על כתפי ואמר: "בסדר, אבל קודם תדליק לי סיגריה." הוא עישן הרבה ואף פעם לא יכול היה למצוא מצית. הדלקתי לו סיגריה, חציתי את הרחוב והלכתי לעבר מכונית. כשהתיישבתי במכונית,

נועה, נכדתו של רבין, ביקשה בלווייה שסבא, בשמים, ישמור עם המלאכים ויעזור לנו למצוא דרך לשלום עם הפלשתינאים

בתמונה הבאה אנו נכנסים לאולם המליאה בכנסת – אני עודני יו"ר הכנסת, פרס – ראש ממשלה, וייצמן – נשיא ונתניהו – ראש הממשלה הנבחר. בעוד שלוש דקות כבר לא אהיה יו"ר הכנסת, פרס לא יהיה ראש ממשלה אלא מנהיג האופוזיציה, נתניהו לא יהיה מנהיג האופוזיציה אלא ראש הממשלה ורק וייצמן ימשיך להיות נשיא.

זוהי תמונה עצובה, את יודעת מדוע? בראש ובראשונה, מפני שהפסדנו בבחירות, ומאוד רצינו לנצח בהן. רצינו לנצח, כי האמנו שהדרך היחידה להסכם עם הפלשתינאים היא שיחות. הסכם אוסלו היה עבורנו האמת. זו הייתה ראשית הדרך לשלום. עבור נתניהו הייתה זו אשליה, והסתבר שתומכיו הם הרוב. אבל מעל לכול, תמונה זו עצובה בעיני, מפני שיצחק רבין אינו עמנו. הפצע לא נרפא.

האם הרצח הזה לימד משהו את האנשים בישראל? שום דבר. גם עכשיו ישנן קבוצות ימניות מסוכנות מאוד. אם בקבוצה כלשהי יש אווירת שנאה, הכול אפשרי. הרי איש לא פקד על יגאל עמיר – "לך והרוג את רבין!" המעשה הזה נבע מאווירה של שנאה ומהקריאות "להרוג את רבין", שהושמעו ברחובות במהלך ההפגנות. אלו היו הפגנות טיפוסיות, גזעניות כמו

צלצלה בתי ואמרה, שזה עתה נפטר מהתקף לב חברי אורי, שרק לפני מספר שעות היינו אצלו בארוחת הצהרים. הייתי בהלם. בעוד אנו מדברים החלו נשמעות סירנות, ומכוניתו של רבין עברה במרחק של 15 מטרים ממני. התפלאתי. רבין מעולם לא הסכים להשתמש בסירנה. הוא סבר שהוא אורח בדיוק כמו אחרים, ואינו רוצה לנצל את הפריבילגיות שמגיעות לו. באותו רגע אמרו ברדיו שרבין פצוע, ומובילים אותו לבית חולים. מפרידתנו ועד להתנקשות בחייו חלפו בדיוק שתי דקות ו-11 שניות. אני יודע זאת, משום שמאוחר יותר צפיתי בסרט על הרצח וחישבתי את הזמן.

המשכתי בדהירה לבית החולים. זה לא היה רחוק, אולי 400 מטר. בצד הדרך עמדו מפגינים ימנים, אנשים צעירים. הם כבר ידעו הכול ואמרו לי שהם מאוד מצטערים ומקווים שרבין יישאר בחיים. אמרתי: "הורידו את הכרזים, קפלו את הדגלים, תנו לי לעבור."

כאלו דגלים מדובר?

נוראים. עם ערפאת ורבין בכאפייה, עם סיסמאות גזעניות, זוועה. הגעתי לבית החולים אולי 7 דקות לאחר ההתנקשות. בדרך לקחתי במכונית שני עיתונאים ידועים, שלא נתנו להם להיכנס לבית החולים. ליד שער בית החולים עמדה קבוצה של כהניסטים, שהתחילו להכות על גג מכונית, ולצעוק בשמחה "רבין הרוג, רבין מת!" אני מוכרח להודות שהיה לי חשק לדרוס אותם. הכנסתי להילוך אחורי כדי לעשות זאת, אך אחד מהעיתונאים החזיק בידי.

כעבור עשרים דקות יצא הרופא ואמר שרבין נפטר.

לא ידעתי מה קורה אתי.

עד היום אני מחזיק במצית שבו הצתתי לו את הסיגריה האחרונה.

מרגע מותו של רבין הכול השתנה. כל ההיסטוריה שלנו. רצחו לא רק אדם אלא גם את התקווה.

לאחר הירצחו נשארת בודד מאוד.

כן. פוליטית כן. אחרי כן נבחר פרס, אני מיודד עמו. במשך חצי שנה הוא היה ראש ממשלה, ואני המשכתי להיות יו"ר הכנסת. ביוני 1996 נערכו בחירות לכנסת ולראשות הממשלה. בנימין נתניהו קיבל רק חצי אחוז יותר משמעון פרס, אבל בחירות הן בחירות. הפסדנו.

בכנסת, עם הנשיא וייצמן, ראש הממשלה פרס והמנצח בבחירות בנימין נתניהו, יולי 1966.

בארצות אחרות. הימין הקיצוני הוא קבוצה קטנה אומנם, אך מסוכנת מאוד, בדיוק כמו כל גוף קיצוני. הפנאטיות הלאומנית, בשילוב עם הפנאטיות הדתית היא תערובת מסוכנת. פנאטיות דתית ולאומנות – זהו מרשם לרצח.

אבל אתה נשארת בפוליטיקה.

בוודאי. לאחר הבחירות נשאיתי בכנסת עוד שלוש שנים כסגן יו"ר הכנסת, אחרי כן התמנתי ליו"ר המועצה הבינלאומית של "יד ושם", ועתה אני שגריר ישראל בפולין. דיפלומטיה היא הרי גם פוליטיקה. פוליטיקה זה הכול: החיים החברתיים, יחסים בינלאומיים, הכול תלוי בפוליטיקה.

הבה נחזור לשאלה, מה המשמעות של היותך שגריר בפולין?

זוהי משימה קשה. משום שאני כאן וגם שם. אני אומנם כאן, בפולין, אך אינני יכול להתנתק ממה שמתרחש בישראל. במשך שנים ארוכות חייתי את הפוליטיקה של ארצי, זה היה חשוב ומעניין. זוהי מדינתי ואני אוהב אותה. קשה לי להיות כאן כשאני שומע הודעות על פיגועים נוספים, כשאנשים צעירים נרצחים. אני כאן, הרחק, במקום בטוח, אך אני חי בניתוק נורא. קשה. יחד עם זאת, אני יודע ששהותי כאן היא חשובה. חשובה בשבילי באופן אישי, חשובה גם למדינתי. ואולי היא חשובה גם לפולנים...

באמצע אוגוסט 2001 התקיים בוורשה כנס של שגרירי ישראל מ-15 מדינות: קזחסטאן, ארמניה, קירגיזיה, גרוזיה, רוסיה, ליטא, לטביה, אסטוניה, אוקראינה, ביילורוסיה, רומניה, הונגריה, מולדביה, צ'כיה, סלובקיה וכמובן, פולין. מפגש דומה קודם התקיים בפולין ב-1966, לפני 35 שנה. נדמה כאילו הייתה זו מאה אחרת.

תחושת הזמן היא דבר מוזר. שנת 1966 – 21 שנה לאחר מלחמת העולם השנייה – דור אחד בלבד! בתקופה זו חיו הרבה מאוד אנשים שעברו את המלחמה, כמבוגרים או כילדים. בשנת 1966 האנגריה של מטען הזיכרון האנושי הייתה עצומה!

זיכרון המלחמה היה חזק יותר, משום שאז חלפו מעט שנים יחסית. מה אני עשיתי ב-1966 בארץ? הייתי בן 31, שנה אחרי התאונה, עדיין חלש, מעט משותק. סיימתי את האוניברסיטה, התחלתי לכתוב דוקטורט, היו לי תוכניות ברדיו, הייתי קופירייטר (רעיונאי), חיברתי פרסומות והשתכרתי טוב מאוד. כן, הייתי צעיר, בתי יפעת הייתה בת 4 ושיחקתי אתה כמו שהיום אני משחק עם נכדתי, שירה. אז ארצי הייתה מדינה קטנטונת. בשנת 1966 חיו בישראל אולי שני מיליון יהודים. היום חיים בה כמעט שישה מליון. אבל הייתה לנו תחושה חזקה של ממלכתיות, חיינו במדינה ריבונית, היו לנו בתי-ספר, אוניברסיטאות, בתי-חולים וגם צבא שלנו.

פולין הייתה אז מקום מאוד רחוק ממך...

אני חוזר לזמן הזה, שנת 2001, אנחנו בוורשה בכינוס שגרירי ישראל. הייתה לי הרצאה על פולין, דיברתי על החיים היהודיים על אדמת פולין, על שילוב ואי-שילוב בין שני העמים.

אחרי הצהרים נסענו לבית הקברות היהודי בוורשה. הסתכלתי כיצד הם מגיבים למקום הזה – זו הרי כמעט עיר שלמה – 150,000, אולי 200 אלף מצבות. ראיתי בעיניהם איך הם חוזרים לעבר, לפולין, לסיפורי הוריהם או סביהם. אני יודע שלרובם שורשים פולניים. הדבר אירע לאחר כנס מעניין מאוד. מבית הקברות הם יצאו במצב של מן הלם, בשתיקה ובעצב גדול. משם נסענו לאומשלגפלאץ (כיכר המשלוחים). רציתי להראות להם את המקום, וגם את הקיר שעליו חרוטים שמות הנרצחים. בדיוק כמוני, בדיוק כמו כל אחד, גם הם התחילו לחפש ולמצוא שם את שמות קרוביהם. סיפרתי להם איך נראה המקום הזה בתקופת המלחמה. איך עמדו אנשים בשתיקה במשך שעות, ולפעמים נשמעו זעקות. אחר כך העמיסו אותם על הקרונות ושלחו למחנות. שם שרפו אותם. כעבור מספר שעות, מהאנשים שעמדו בכיכר נותר רק אפר. הלכנו לבונקר של מרדכי אנילביץ', ברחוב מילה 18. שם סיפרתי להם על המרד בגטו, אמרתי להם שהמורדים היו בני עשרים – בגיל ילדינו – והם נלחמו, לא כדי לנצח, אלא כדי

למות מות גיבורים, כדי לנקום את מותם של אלו שנהרגו ללא קרב. המורדים התאבדו בסוף, כמו במצדה. כאן זה כמו מצדה תת-קרקעית. כולם שתקו.

נפגשנו שוב בערב והכנס נמשך לאחר ארוחת הערב. כל אחד מהשגרירים סיפר על השואה במדינה שבה הוא משרת. כל אחד מהם הגן על 'מדינתו'. שגריר ישראל בבולגריה סיפר איך העם הבולגרי הציל את היהודים שלו. השגרירה באוקראינה, ילדית ליטא, סיפרה שאוקראינים רבים הצילו יהודים ורבים מהם זכו בתואר 'חסיד אומות העולם'. השגריר מאוזבקיסטן סיפר כי בארצו ניצלו כל היהודים שנשלחו לשם על-ידי הרוסים, לאחר שאלה השתלטו על החלקים המזרחיים של פולין. כולם ניצלו, כי לא הייתה שם אנטישמיות, למרות שחיים שם מוסלמים. גם שגרירת ישראל בגרוזיה אמרה דברים דומים. הרגשתי, למרות שלא אמרו זאת במפורש, כי לדידם, בפולין אירע הגרוע מכול. מאוחר יותר אמר דוד כהן, נציג משרד החוץ, ובדבריו נשמעה טענה, שאני תמיד מגן על פולין ועל הפולנים. הרי רוב הישראלים שונא את הפולנים ואינו רוצה להגיע לכאן כי כאן היה הנורא מכול. ואני? לפעמים אוהב, לפעמים שונא, אך תמיד מתגעגע. אני יודע שזו אדמה טראגית. עבור היהודים זוהי העצובה באדמות. יש לנו מוזיאונים המוקדשים לשואה בישראל ובוושינגטון, אבל הם כאין וכאפס. כאן, על אדמת פולין, רחשו חיינו בשיא תפארתם ובאה עלינו זועת מותנו הנורא מכול. מאום לא נותר. זוהי הטרגדיה הפולנית-יהודית, שלכם ושלנו, וכך יהיה לעד.

האם פולין תישאר לעד אדמה מקוללת?

אני משתדל לא להשתמש במילה הזו. בשבילנו היא תמיד תהיה אדמה עצובה, לכן אני אוהב עננים יותר מאשר את האדמה. כשמסתכלים לעבר העננים, אין צורך לדבר כלל על התיאטרון האנושי הזה שעל פני האדמה. במפגש השגרירים הבאתי כדוגמה את הצרפתים, אשר במו ידיהם הסגירו את יהודיהם ושלחו אותם ברכבות למחנות ההשמדה. הגרמנים כלל לא היו צריכים להכריח אותם. אמרתי: "כשתיסעו להולנד ותבקרו בביתה של אנה פרנק, זכרו שהייתה זו המשטרה ההולנדית הירוקה ששלחה אותה אל מותה במחנה גרמני." בבוקרשט שלחה הממשלה הרומנית את התושבים היהודים אל המוות. ואל תשכחו, כבואכם לבודפשט היפהפייה, מקום שהשתמרו בו בתי הכנסת ובתי הקברות, כי בשנת 1944 הוציאו המקומיים את שכניהם היהודים מבתיהם והטביעו אותם במי הדנובה. כשתטיילו על גשריה הרומנטיים של בודפשט, זכרו את שהתרחש שם."

לכל מדינה באירופה היה ידוואבנה משלה.

אכן. סיפרתי להם שוב על פולין, על האנדרטה של גיבורי מרד גטו ורשה ועל

הלוח לכבוד ארגון ז'גוטה. בפעם הראשונה בהיסטוריה של מערכת היחסים בין ישראל לפולין הניח שר החוץ של ישראל, במהלך ביקור רשמי, זר בשני המקומות. זו הייתה יזמתי. גם סיפרתי כיצד וילי ברנדט כרע ברך לפני האנדרטה של גיבורי מרד גטו ורשה, וביקש מחילה מהעם היהודי ומהעם הפולני בשם העם הגרמני. הזכרתי את הביקור של הנשיא ולנסה בישראל ואת בקשת הסליחה. ב-10 ביולי עשה הנשיא קוואשניבסקי דבר דומה בידוואבנה. אמרתי להם: "כשתשובו לארצכם, שאלו איזה נשיא עוד נהג כך – נשיא אוקראינה? נשיא הונגריה? אולי נשיא לטביה?" אינני משוכנע ששכנעתי את עמיתי השגרירים, אבל אולי, בכל זאת, השתנה משהו בתפישתם.

עכשיו אני כבר יודעת מה זה אומר בשבילך, להיות שגריר ישראל בפולין. לכל עם יש ראי היסטורי משלו. הגרמנים מביטים בראי ההיסטוריה שלהם מזה זמן רב. הפולנים, לאחר שנים, העיזו גם הם להביט על עצמם בראי. מעיד על כך הפולמוס שהסעיר את החברה הפולנית, עם פרסום ספרו של גרוס. גם הנשיא אלכסנדר קוואשניבסקי נתן לכך ביטוי בנאומו בידוואבנה. המראות ההיסטוריות של אוקראינה, לטביה, ליטא, אסטוניה והונגריה עודן מכוסות בכר שחור.

כמו הבדים המסתירים את המראות בכתי אבליים? כן.

ב-11 בספטמבר נסעתי לפוזנן, לפגישה עם הקהילה היהודית. מהי היום הקהילה היהודית בפוזנן? עשרה, אולי שנים-עשר איש, אולי עשרים ושבעה. נכחתי בפגישות רבות כאלה והן די דומות זו לזו. ניגשים אלי אנשים שאינם חברים בקהילה, לומר שבאו, משום שהם חשים אהדה ליהודים. אחר כך מספרים שהיו להם סבא או סבתא יהודים. לא כולם עדיין משוכנעים שהם צריכים או יכולים להשתייך לקהילה. יש איזה חשש. שנים רבות הם חיו הרחק מן היהדות, רבים מהם קתולים... גם בפוזנן היה כך. טיילנו בעיר, שכבר אין בה עקבות יהודים ובבית הכנסת של פעם פועלת עתה בריכת שחיה. פגשתי אדם מבוגר שסיפר לי כי רצפת ביתו עשויה ממצבות יהודיות. זה היה בית גרמני מ-1939. האיש הציל את המצבות והוא מבקש למסור אותן למישהו, אולי לקהילה היהודית, אבל זה לא פשוט. בעוד אנו משוחחים, מודיעים לי בטלפון, שבניו-יורק הייתה התקפת טרור על מגדלי התאומים.

זה היה בלתי נתפס! כמו רבים אחרים חשבתי שזהו סיפור מדע בדיוני, מסוג התסכית של אורסון וולס, "מלחמת העולמות", על פלישתם של יצורים ממרס, שהתגלתה כמעשייה, לאחר שהחרידה את הציבור ועוררה פאניקה גמורה. הטלפונים הבאים ניערו אותי מן האשליה. ממש באותם רגעים עברנו ליד בית

טובים. מכאן גם, שהחלק העני יותר של העולם הוא דתי יותר ודמוקרטי פחות, משום שעוני ומחסור שולטים בחייהם ובמחשבותיהם של האנשים, והמנהיגים הפוליטיים יודעים לנצל זאת בכשרון. כל עוד יהיו הבדלים כלכליים כאלה, כל עוד יהיו ארצות שבהן ילדים מתים מרעב ומבוגרים חיים בעוני, תהיה גם שגויה לחברות עשירות ודמוקרטיות. ראוי לחשוב איך לשנות את המבנה הכלכלי של העולם. אני יודע שגלובליזציה היא דבר מסוכן, משום שזהו גיאוקפיטליזם כלכלי, והמשטרים בעולם צריכים להיות סוציאלי-דמוקרטיים וסוציאלי-ליברליים. העולם חייב להתחלק בעושרו! ולא רק בעושר הכלכלי! הסכסוכים צריכים להיפטר בדרך של הסכמים, שיחות, משא ומתן, ולא בדרך של עימותים. כך צריכה להיראות המאה ה-21.

האם אתה חושב שאחרי כל מה שקרה העולם אמנם ישתנה בכיוון זה? אינני יודע. אנחנו כרגע בהלם. איננו יודעים מה ילד יום, אך יש לחשוב על העתיד. נדמה לי שלעולם הדמוקרטי יש לא רק עוצמה כלכלית, אלא גם כוחות אינטלקטואליים ומוסריים שיאפשרו לצעוד בכיוון הנכון. נשיא ארה"ב וודרווילסון אמר, שללא חינוך דמוקרטי של החברה, ללא מערכות דמוקרטיות, תמשכנה המלחמות. רק כאשר העמים יעברו תהליכי דמוקרטיזציה, העולם יראה אחרת. זה הצליח באופן חלקי באירופה. לא בכדי נולד הרעיון להקים את איחוד אירופה דווקא כאן, לאחר מלחמת העולם השנייה. לאירופה הדמוקרטית יש כוחות להשתנות ולהפוך לעולם הומני. צריך לעזור לכל העמים הפונים לדרך הדמוקרטית. אני יודע שתהיה תגובה לאחר התקפה כזו, היא מוכרחה לבוא, אך הנטייה הכללית לא יכולה להיות עוד של "עין תחת עין, דם תחת דם".

צריך לדעת איך להיות שכנים. מילה זו חוזרת לעתים בשיחתנו. היום זהו המושג החשוב ביותר, אם מדברים על דו-קיום בין בני אדם מתרבויות ומדתות שונות במדינה אחת. אך שכנות משמעה גם דו-קיום בין דתות וחברות בקנה מידה עולמי. דו-קיום בין האסלם לנצרות, בין הבודהיזם ליהדות, בין הקתוליות לפרובוסלאביות, דהיינו, חיים של אלו בצד אלו, ללא שנאה שמקורה בהבדלי דת, גזע או דעה.

"אני, שנולדתי בבוריסלב" - זוהי כותרת שהמצאתי כי המילים הללו מתארות אותך בצורה הטובה ביותר. תמיד אתה מבוריסלב, מעולם לא עזבת. אתה תמיד שם, לא משנה אם אתה גר בחיפה, בוורשה או בירושלים. לכל מקום שאליו אתה נוסע, אתה נוסע מבוריסלב. מעולם לא עזבתי את בוריסלב... זה לא נכון, עזבתי.

באופן פיזי, כן. אך לא ברוחך. זהו עולמך, שאליו אתה חוזר, שם עוצבת.

הרוס עוד מתקרפת המלחמה, והתברר לי כי, לראשונה בחייהם, האמריקנים חשים על בשרם מה שאנו הרגשנו באירופה, כשהערים פה הופגזו, כשנהרגו אנשים והתמוטטו בניינים. הרגשתי הזדהות עם תושבי ניו-יורק, ומעין קרבה אליהם, כאילו אני עצמי תושב מנהטן. הודיעו ברדיו שהפלשתינאים רוקדים משמחה ברחובות משעה שנודע להם דבר הפיגוע. התביישתי מאוד. יאסר ערפאת מסר תנחומים, אך לא פנה לבני עמו, שיימנעו מהפגנות שמחה בעוד אנשים גוועים בלהבות.

מדוע? הוא לא היה יכול לומר זאת?

אינני יודע אם לא היה יכול או לא רצה. גם לו, בקרב בני עמו, יש הרבה אויבים. אולי עכשיו יבין העולם עם מי יש לנו עסק. בשבילנו הטרור זו מציאות יומיומית, ואנו נאלצים להיות באיום מתמיד ולהיאבק בו. אנו חשים בודדים במאבקנו. העולם נותר אדיש בשומעו על פיגועים בירושלים או בחיפה. עכשיו אולי יהיה אחרת. הפיגוע בארה"ב זעזע את העולם, אך אין איש המבין כמונו מה חשים האמריקנים.

בהמשך התחילו מגיעים טלפונים מעיתונאים מהרדיו ומהטלוויזיה; באותו יום הענקתי כשמונה ראיונות.

האזנתי לראיונות האלה, והיה לי רושם שהם רוצים להוציא ממך דבר אחד - הודעה שעשו זאת הפלשתינאים.

הם לא הצליחו. זהו נושא רציני מדי ואי אפשר סתם לחרוץ דין. אמרתי רק שחשוב שידעו מי בוכה כאשר אנשים נשרפים, ומי רוקד כרחובות. יחד עם זאת אני יודע שמה שקרה בניו יורק הוא חזיון קבוע בחיינו בישראל. יום-יום, מזה חמישים שנה, אנו בתוך טרור.

אני גם חושב על דברים אחרים. ישנם המודלים הפוליטיים של הנטינגטון והודוביץ. דוד הורוביץ, ישראלי שנולד בפולין, כתב לפני ארבעים שנה ספר, שבו טען כי בהגיע הקולוניאליזם אל קצו, יסתיימו הסכסוכים בין מזרח למערב, יהיו אינטרסים משותפים ויחלו סכסוכים פוסט-קולוניאליסטים גדולים בין הצפון לדרום. הדת היא רק קטליזטור, אבל הרקע לסכסוך בא ממקום עמוק יותר.

יותר עמוק מהדת?

הדת חשובה, אך כשמדברים על דמוקרטיה, יש לזכור שדמוקרטיה היא לא רק מנגנון פוליטי וחוקתי, הבסיס שלה הוא הומניזם והערכת האדם היחיד. במדינה דמוקרטית, לכל אחד יש זכות להיות שונה. הסכסוכים שנובעים מהבדלים דתיים או מהבדלי השקפה, צדיכים להיפתר באורח דמוקרטי, באמצעות חוקים והסכמים. למרבה הצער, דמוקרטיה מתפתחת, בדרך כלל, בתנאים כלכליים

אבל השנים החשובות מכול, משום שלפני פרוץ המלחמה הייתה לך ילדות יפה ומאושרת, משפחה אוהבת, עולם יפה, ומסביב - עצים, שדות ויערות...
בה רחוק..., בה קרוב...
- כך ייקראו שני חלקי הספר הזה. ואכן, עודני נע לי בדרכי הארוכה מבאן ולכאן, בין ימי סגריר לימי שגריר.

1. "נאש דזיניק", יומן קתולי ימני, לעיתים אף אנטישמי, בעל תפוצה של כ-70 אלף עותקים. העיתון מקורב לרדיו "מריה", תחנת רדיו קתולית-לאומית.
2. ידוואבנה, עיירה השוכנת מזרחית ללומז'ה. ב-10 ביולי 1941 נרצחו כמעט כל יהודי ידוואבנה בידי פולנים.
3. החשמן יוזף גלמפ, יליד 1929, החל מ-1981 ראש הכנסייה הקתולית בפולין.
4. אתיו של החשמן גלמפ היה פעיל בשנות ה-70 וה-80 במפלגה הקומוניסטית בפולין.
5. מיכאל צ'ייקובסקי, יליד 1934, כומר, פרופ' לתיאולוגיה קתולית באקדמיה התיאולוגית בוורשה. פעיל בוועדה לדו"שיח יהודי-פולני, פובליציסט. סטניסלב מושאו, יליד 1935, כומר ישועי, חבר בוועדה לדו"שיח יהודי-פולני, פובליציסט. יוזף דזיניק, יליד 1948, הבישוף של לובלין, נציג הזרם ההומני והנאור בכנסייה הקתולית.
6. מארק אדלמן, יליד 1922, פעיל בונד אנטי-ציוני, סגן מפקד הארגון היהודי הלוחם, השתתף במרד גטו ורשה, קרדילוג, איש אופוזיציה חבר "סולידריות". בשנים 1989-1991 היה חבר סיים.
7. ודוביצה, עיר בדרום פולין, כ-50 ק"מ מקרקוב, עיר הולדתו של האפיפיור יוחנן פאולוס השני (1920).
8. יאן בלונסקי, יליד 1931, פרופ' לספרות פולנית באוניברסיטה היאגלונית בקרקוב. ב-1987 פרסם בשבועון הקתולי "טיגודניק פובשכני" מאמר "פולנים מסכנים מסתכלים על הגטו", ובו ביקורת חריפה על הפולנים בגלל אדישותם בעת מלחמת העולם השנייה.
9. ברוניסלב גרמק, יליד 1932, פרופ' להיסטוריה של ימי הביניים, איש אופוזיציה, בשנים שבין 1997 ל-1999 היה שר החוץ של פולין.
10. יאן קרסקי, 1914-2000, השליח האגדי של המחתרת הפולנית, היה הראשון שהעביר ב-1942 מידע על השמדת יהודי אירופה. לאחר המלחמה היה פרופ' למדעי המדינה בארה"ב. חסיד אומות העולם ואזרח כבוד של מדינת ישראל.
11. לאון קיירס, יליד 1948, פרופ' למשפטים, והחל מיולי 2000 - יו"ר הוועדה לזיכרון לאומי, שחקרה את פרשת הטבח בידוואבנה.
12. ביקורו הממלכתי הראשון בפולין, ב-1970, וילי ברנדט, אז קנצלר גרמניה המערבית, כרע ברך ליד האנדרטה של גיבורי מרד גטו ורשה.
13. לשק מילר, יליד 1946, פוליטיקאי, והחל מ-2001 - ראש ממשלת פולין.
14. וולדז'ימיש צ'ימושביץ', יליד 1950, פוליטיקאי, בשנים 1995-1997 - ראש ממשלת פולין, והחל מספטמבר 2001 - שר החוץ של פולין.

